

A választói jog történeti fejlődése.

Írta és a Magyar Társadalomtudományi Egyesületnek a választói jog reformja tárgyában 1909. évi november hó 10-én tartott szaktanácskozmányán előadta

FERDINANDY GEJZA.

Mielőtt arról vitatkoznánk, hogy minek kellene lennie a jövőben, először avval jöjjünk tisztába, hogy mi volt a múltban s annak milyen hatása volt a magyar közéletre. A legrégebbi időknél kezdem, a törzsszervezeti alkotmányon, noha ezt a kort soha föl nem deríthető sűrű homály borítja. De abban minden jogtörténész és történetíró megegyezik, hogy a magyar, mint szabad nép, népes gyűléseken intézte sorsát, ahol a nemzet összes fegyverviselő szabad tagjai megjelentek, hogy a nagybírákat, a Gyulát és a Kendét vagy Kharkászt válasszák, elintézzék a törzsek vitás ügyeit és határozzanak a háború és béke kérdésében.*) Jogot, törvényt *itt alig* akotak, hiszen akkor még a szokás szabályozta a jogot.

Az ország, illetőleg a nemzetgyűlésen való részvétel joga a honfoglaló nemek tagjai és utódai között általános volt s méltán lehetett is, mert egyszerű volt az állami élet és egyforma volt az emberek vagyoni állapota és műveltsége s a közügyekhez való helyes hozzászólás nem igényelt tudást, hanem csak józan ész és némi tapasztalást.

*) V. ö. Pauler: A magy. tört. Szent Istvánig 25. 1. – Timon: Magy. jog és alkotm. tört. 49-52. 1. – Hajnik: Magy. orsz. és a hűbéri Európa. 17. 1. – Werbőczy: H. k. I. 3. – Anonymus jogalkotó gyűlést is említ. XL. c.

A királyság megalapítása csak annyiban változtatott a helyzeten, hogy egyelőre a népes gyűlések szüneteltek és hogy a király az ő tanácsa meghallgatásával intézte az ország ügyeit és alkotta a törvényt. *)

Ha azonban voltak országos gyűlések, mint 1041-ben, 1046-ban, vagy I. Gejza temetésekor, ott az összes nemesek megjelentek. **) S ha előfordult is, hogy nem valamennyien hivattak meg, vagy hogy egyes törvények nem kívánják az összes nemesek megjelenését a törvéynapokra, ***) ez csak könnyítés, mely a megjelenés jogát nem érintette. Amikor meg az Árpád-kor vége felé kialakulnak a törvényhozó országgyűlések, ezeken ismét az összes nemesség fejenként jelenik meg s az 1290. évi decretum 25. cikke már szabályként állapítja meg az összes nemesek megjelenési kötelezettségét.

De téved, aki azt hiszi, hogy a nemeseknek az országgyűlésen való általános részvételi joga és kötelessége az ország közügyeinek intézésében az összes nemességnek egyenlő befolyását is jelentette. Ez az egyenlő befolyás csak a törzsszervezet korában volt meg, mikor a nemesség körén belül vagyoni és társadalmi egyenlőség uralkodott. De ezt az egyenlőséget a szent István által megteremtett egyéni birtok és a királyok birtokadományai megbontották és evvel megdőlt az egyenlő befolyás is a közügyekre.

Amikor hatalmas birtokaristokratia és a nemességen belől is vagyonos és szegény nemesség keletkezett, különösen II. András óta, a király már nem az összes nemességnek, hanem a hatalmas birtokaristokrátiának a befolyása alá került s a királyok éppen azért iparkodtak a nemesek számát szaporítani és éppen azért helyeztek súlyt arra, hogy az országgyűlésen az összes nemesek megjelenjenek, mert védelmet kerestek a nagyuraknak már szinte tűrhetetlen befolyása ellen.

A nemesség szabadságát féltette az uraktól és azért siet az országgyűlésekre, hogy a királyságot korlátozza és a saját szabadságának védelmére használhassa ki. Királyság és köz-

*) Pauler: A magy. nemz. tört. I. 43. – Timon: i. m. 94.

**) V. ö. Ferdinandy: Magyarország közjoga 432. 1. *) jegyz. - Timon: i. m. 178. 1. – Arany bulla 1. ez.

***) Timon i. m. 179-181. 1., 1231:2, 1267:8.

nemesség tehát szövetséges tényezők a harmadik tényező, az urak ellen. Ez a szövetség megakadályozza ugyan az ország földarabolását, de mivel a köznemesség csak az országgyűlésen hatalom, a kormányzatban pedig érvényesülni nem tud, a királyi hatalom korlátozását az urak a maguk javára használják ki. A köznemességnek a közügyekben való járatlansága, szervezetlensége és gazdasági helyzete nem engedte, hogy olyan intézményeket alkothasson, melyek elnyomatását megakadályozzák és a fejlődés irányát megváltoztassák. A király tanácsosainak felelőssé tételére irányuló kísérletek papiroson maradtak és céljukat el nem érték.*)

Az Árpádház kihalásakor a nemesek már a nagy urak szolgálatában állanak és a mikor megjelennek az országgyűlésen, már csak a gazdájuk, patronusuk kívánsága szerint lármázó kliensek szerepét játsszák, de nem önálló tényezőként lépnek föl a király választási küzdelmekben.**)

Róbert Károly a köznemesség támogatásával restaurálja a királyi hatalmat. Az Árpádházi aristokrátiát megtöri s a vagyonosabb köznemességből ujat teremt helyébe, a nemeséget fölszabadítja a az urak zsarnoksága alól s ismét szabad emberekké teszi. De a nemességről mint politikai tényezőről, mint a törvényhozás egyik faktoráról, a tömeges országgyűlésekről hallani sem akar többé. Az alkotmányt a banderialis hadrendszer alapján hűbéri irányba fejleszti, absolutismusra törekszik s a köznemesség örülve visszaszerzett egyéni szabadságának mindezt tétlenül nézi. Hiszen sem gazdaságilag, sem értelmileg nem volt képesítve arra, hogy ez új rend mellett politikai jogokat követeljen s beérte avval, hogy az új aristokrácia az ő soraiból került ki.***)

A köznemesség későbbi politikai hatalmának alapját tulajdonképpen Nagy Lajos vetette meg az új aristokrácia növekedő hatalmának ellensúlyozására. Mikor a nagy király a nápolyi hadjáratokban nagy szolgálatokat kívánt a nemzettől, a vagyonosabb és a közügyek iránt is érdeklődő köznemesek szorgalmazták a királynál a régi szabadságoknak, az arany bullának a megerősítését. Lajos király evvel nem is késlekedett.

*) V. ö. Ferdinandy: Az arany bulla 91. és 92. l.

**) V. ö. I. m. 98-100. l., 102-106. l.

***) V. ö. I. m. 108 – 114. l.

Az 1351. évben közönséges országgyűlést tartott, megerősítette az arany bullát és evvel helyreállította a birtokaristokratia és a nemesek jogegyenlőségét. Sőt tovább ment, mert az újonnan alkotott 11. t.-cikkben külön is kidomborította az *una eademque nobilitas* elvét. És hogy a nemesség vagyoni jólétét is biztosítsa, különösen a birtokaristokratákkal és az egyházakkal s idegenekkel szemben, a megerősítő záradékban az arany bulla IV. cikkét a már bizonyára szokásjogi úton fejlődött ösiség elvének megfelelően módosította s evvel a nemességnek mint osztálynak vagyoni függetlenségét századokra biztosította.

»Az ösiség hiányában a Jagellók politikája mellett a mohácsi vész alkalmával egy csapat oligarchából és ezeknek bérenczeiből állt volna Magyarország«, mondja HAJNIK – és hogy a birtok nem halmozódhatott össze egyesek kezében,, hanem megoszlott a nemesség nagy része között, azt csak az ösiségnek köszönhetjük.*)

A vagyoni alap és a nemesek jogegyenlőségének törvényben történt biztosítása képesítette azután a köznemességet arra, hogy a megyékben szervezkedjék és csak e szervezkedés befejezésével volt képes megszerezni azt a politikai súlyt,, melyet az Árpádkor végén teljesen elvesztett. Igazi politikai tényezővé tehát tulajdonképpen csak a mohácsi vész után vált, amikor a megyében már teljesen szervezve volt.

Elméletileg tehát a nemesség egységes rend volt, melyen belül a politikai jogok tekintetében is jogegyenlőség uralkodott. Minden nemes, mint a szent korona területe kisebb-nagyobb részének birtokosa, a szent korona tagja, azaz részt vehet az országgyűlésen, a megyei önkormányzatban s a maga birtokán hatósági jogokat, a földesúri hatóságot gyakorolja s élvezi a kisebb királyi haszonvételeket, valamint a robotot és a tizedet. A szent korona egész teste s nem maga a király alkotja a törvényt, mert nála van a souverainitás.**)

A szent korona egész teste pedig ott van jelen, ahol annak birtokosa, a király és tagjai, a nemesek is jelen vannak, mint totum corpus regni plena cum facultate absentium

*) Hajnik: Magyarorsz. és a hűbéri Európa 114. és 115. l.

***) V. ö. Timon i. m. 483. l.

représentantes (1. az 1435. évi II. decr. bevez.). Az államforma tehát csak külsőleg monarchia, lényegileg oly köztársasága a nemeseknek, melynek feje a király, akinek hatalma a nemesektől származik és csak velük együtt s általuk érvényesülhet (1. Werbőczy H. K. I. 3.).*)

A nemességnek nemcsak joga, hanem kötelessége is megjelenni az országgyűlésen. Ez súlyos teher a szegényebbekre, amiért is a királyok, mint Mária, Zsigmond és Mátyás, ezen a terhén akként iparkodnak könnyíteni, hogy több ízben csak megyénként választott néhány nemes megjelenését kívánják. Ezek a választott nemesek (*electi Mobiles*) azonban sem nem követek, sem nem képviselők, mert nem az összes nemesség akaratának kizárólagos letéteményesei, hanem csak a távollevők helyettesei**) Zsigmondnak a Banderiale regestrum 23. és 24. cikkében***) foglalt terve a követek küldésének és utasítással ellátásának törvényben való kimondására nem vált valósággá. A nemesség azt a jogát, hogy fejenként jelenhessék meg az országgyűlésen, földadni nem akarta.†)

Zsigmond tesz ugyan egy határozott lépést a képviseleti elv megvalósítására, mikor 1405-ben és azóta mindig, a tárnoki szab. kir. városokat is meghívja az országgyűlésre, de csak követek által képviselve. Csakhogy ez a lépés nem a képviseleti elv fejlődését eredményezte, hanem azt, hogy a követ által képviselt várost mint testületet kezdték egy nemes személynek s mint ilyet a szent korona tagjának tekinteni.

A mikor tehát ismét izgalmas idők következtek, t. i. Mátyás halála után, midőn az oligarchia és a köznemesség élet-haláltusáját vívta, törvény rendeli el, az 1495. évi 26. t.-cz., hogy a király minden nemest fejenként hívjon meg, az 1498. évi I. t.-cz. pedig súlyos birsággal rendeli sújtani a távolmaradókat s részletesen állapítja meg a mentesség eseteit. De az országgyűlésen való általános részvételi jog és kötelesség nem azt eredményezte, amit vártak tőle s nem szüntette meg az alkotmány bizonyos aristokratikus színe-

*) V. ö. Hajnik: Egyet, európ. jogtört. 235-237. Ferdinandy: Magyarorsz. közb. 46-47 1. Timon i. m. 483. és 484. 1.

**) Timon i. m. 589. 1.

***) Kovachich: Suppl. ad vest. com. I. 410-411. 1.

†) Timon i. m. 587. 1.

zetét, mert a jogegyenlőség nem jelentette a rang és a tekintély, meg a képesség egyenlőségét.

Bár minden, még a birtoktalan nemes is tagja volt a szent koronának, az ezzel járó jogokat és kötelességeket csak a birtokos nemes és ez is birtokának nagysága, jobbagyai száma arányában volt csak képes teljesíteni. A bandériális hadrendszer is azon az elven nyugodott, hogy a nagyobb birtokos több erőt tartozik fordítani a haza védelmére. Az arisztokratia fegyveres hatalma éppen úgy, mint köztevékenységi képessége is a birtok nagyságán nyugodott. A megyében a nagyobb birtok képesít köztisztviségekre, a nagybirtokú urak pedig, úgy is mint a tágabb királyi tanács tagjai, úgy is mint országos főméltóságok viselői, de úgy is mint exemptiókat s immunitást élvezők, terjedtebb hatósági jogokat gyakoroltak s az igazi hatalom és befolyás az országgyűlésen is az ő kezükben volt.*)

Amint Werbőczy mondja a H. k. I. r. 2. cz.-ben, hogy minden főpap, báró úr, mágnás és nemes ugyanazt a szabadságot élvezi, de hozzáteszi, hogy a főpapok és bárók közelebb állanak vagy ülnek a királyhoz, legelőször szólnak a tanácsban, a közjó előmozdításában és a haza védelmében előbb állanak a többi nemeseknél és méltóságuk s hivataluknál fogva méltán azok fölé emelkednek.

A nemesek jogegyenlősége mellett tehát nagyon is érvényesült az aristokratikus elv, aminek természetes következménye volt, hogy a szavazatok nem fejenként számláltattak, hanem mérlegeltettek, azaz nem a többség, hanem a pars potior et sanior határozott, vagyis határozottá az vált, ami mellett a méltóságra és tudományra jelesebbek és hírnevesebbek foglaltak állást. (H. k. III. r. 3. ez.) Egyébként így volt ez a német birodalmi gyűlésen is.

Ehhez járul, hogy a tömeges gyűlések, ahol 10-15 ezer nemes jelent meg, a rendes tárgyalásra nem voltak alkalmasak. A tanácskozás súlypontja tehát nem itt, hanem a tágabb királyi tanácsban volt, ahol a főpapok és urak döntöttek. Amit ott kifőztek, azt vitték a gyűlés elé, mely

*) V. ö. Ferdinandy: Az államaik, szerződésék 21-25. 1. Hajnik: Magyarország. és a hűbéri Eur. 93-94. 1.

csak akkor foglalt ez ellen állást, ha volt, aki a tömeget fölzigatta. Ilyenkor lehurrogták a tanács javaslatát, különben pedig fölkiáltással elfogadták. A köznemesség tehát nem irányított, hanem inkább vezettette magát. Ez az oka annak, hogy ezek az országgyűlések annyira ingadozók, hogy amíg az 1525. évi hatvani gyűlés Báthorit megfosztotta a nádori méltóságtól és Werbőczit tette nádorrá, az 1526. évi rákosi gyűlés Werbőczit száműzte és Báthorit visszahelyezte.

Az urak szövetségei egymással, a köznemesség kiéheztetése a tárgyalások halasztásával és más ügyes fogások az előkelőket a tömeg uraivá tették. A politikai ügyesség, a praktikában való jártasság mindig győzelemre segítette az önzést a tapasztalatlan és tudatlan tömegek hazafias lelkesedésén és becsületes igyekezetén s az országgyűlések hirtelen változó s egymást lerontó határozatai bizonytalanná tették a fejlődés irányát.*)

Mohács után ez keserű kiábrándulásra visz és János király pártjának is tetemes megfogyatkozását eredményezi. Mohács után a nemesség már nem akar többé fejenként megjelenni az országgyűlésen s bár Miksa 1572-ben még hív össze tömeges országgyűlést, a nemesek már vonakodnak tömegesen megjelenni, hanem csak követeket küldenek, megyénként választva.**)

Így alakul ki a megyei követküldésnek az intézménye, amelylyel kapcsolatban az eddig jogilag egységes nemesség jogi rendekre bomlik s az országgyűlés ehhez képest két táblára válik, mely kettéválást az 1608. k. u. 1. t.-cz. törvényileg befejezetté tesz. Azaz a nemzet maga is belátja, hogy a mohácsi vésznek, az állam bukásának és a nemesség vagyoni elszegényedésének tulajdonképpen oka a tömeges országgyűlés volt, mert ez akadályozta meg az értelmesebb hazafias és mérsékelt elemek politikai actióképességét, egészséges nemzeti közvélemény kialakulását, ez juttatta, diadalra az oligarchia önzését és ez idézte föl éppen a legveszélyesebb időben azt az osztályharcot, mely rombadöntötte a nagyhatalmi állást. A helyes szervezkedés pedig csak akkor következett be,

*) Timon: Magy. alk. tört. 591. 1.

***) Magy. orszgy. eml. V. 427. 1.

amikor már késő volt, mert idegen hatalom kezébe került a korona és a török vetette meg lábát az ország földjén, Mohács után.

De most lássuk az ezután következő rendi szervezkedésnek hatását a köznemesség politikai súlyára és a nemzeti lét fönmaradására.

Helyszúke miatt nem terjeszkedhetem ki az erdélyi fejlődés taglalására, bár történeti okokból ez igen érdekes volna,*) hanem a királyi Magyarország rendi viszonyaival foglalkozom csupán, mert ez van köz vetetlen befolyással a legújabb fejlődésre.

A tágabb királyi tanács megszűnik a király kormányzó tanácsa lenni, mert a király külföldön lakik. De mint szerv megmarad, csakhogy az országgyűlés felső táblájává alakul át, melyre a főpapok, az ország bárói és más főméltóságai, a főispánok és az örökös főrendi címeket viselő nagybirtokosok, a mágnások személyesen hivatnak meg.***) Az olygarchiát megtöri az idegen hatalomra támaszkodó királyság s helyét egy nemzeti aristokratia foglalja el, mely most már a köznemességre támaszkodik, de mint főrendi tábla, kezében tartja a kezdeményezést és irányítja a másik tábla működését.

A nemességnek megyénként választott és utasítással el látott követei, a városi követek, az alsó papság és a távollevő urak követei külön testületté alakulnak a királyi tábla elnöklése mellett, mint követek vagy rendek táblája. Itt a szavazás megyénként történik, a városok (most már a személynőkiek is) összesen csak egy szavazatként számíttatnak, a távollevők követeinek pedig nincs döntő szavazatuk. íme a városi követek collectiv votuma nem egyéb, mint a pluralitás negatívuma. Alap gondolatuk közös.

De minket themánk szempontjából leginkább a megyei követválasztás módja érdekel, mert ez a rendek táblájának döntő eleme s érdekel a követválasztás e módjának politikai eredménye.

A megyék a két-két követet az universalis congregation választották, a hol az illető vármegye területén lakó felnőtt

*) Erre nézve lásd: Ferdinandy: A magy. alkotni, tört. feji. 82-103. 1.

**) V. ö. Schiller Bódog: Az örökös főrendiség eredete.

nemes férfiak, a birtoktalanok is, az egyháziak is, valamint a szabad kir. városok és szabad kerületek és a távol levő birtokos nemesek és nemes özvegyek meghatalmazottai mind megjelenhettek. *) De a szavazatok itt sem számláltattak, hanem mérlegeitettek. Itt is a pars potior et sanior határozott, azaz a birtokos nemesek és az ezek közül is kiváló táblabírák, kik a közgyűléseket látogatni kötelesek is voltak. A jobbágytelken lakó és a birtoktalan nemesek megjelenhettek ugyan, de a határozatok hozatalában alig volt szerepük. Ezek az önkormányzatban sem vettek részt, sőt voltak megyék, ahol az egy curiával bíró és ármális nemesek szavazati jogát szabályrendelet is megszorította, mert szavazatuknak községenkénti számítása, vagy valamennyiének egy szavazatként számítása volt kimondva. **)

De még a birtokos nemességen belől is kialakult egy szellemi aristokratia, mely a bizottságokban való részvétele révén a megye minden ügyére és így a követek utasítására is irányító befolyást tudott gyakorolni. Ez volt a táblabírák csoportja, a tulajdonképpeni pars potior et sanior, kiket minden tisztújítás alkalmával, de valósággal mégis egész életük tartamára, a főispán a közönség ajánlata alapján nevezett ki. ***) A nemesek formális jogegyenlősége mellett tehát a megyében az aristokratikus elv annyira érvényesült, hogy csak a nemesség színe-java, a vagyonos birtokos és műveltebb elem vett részt a követek választásában és utasításában, a birtoktalan és műveletlen nagy tömegek pedig, a kikre a közgyűlésen való megjelenés nem is volt kötelesség, az egész XVII. és XVIII. században úgyszólván részt sem vettek a vármegye életében és így a követek választásában és utasításában sem. Ennélfogva, bár a nemesek száma 1720 körül, a kapcsolt részek nélkül, 135.000 lélek, †) a XIX. században pedig, a kapcsolt részekkel együtt, már közel 400.000 lélek volt, ††) a követválasztás mégis csak néhány ezer nemes kezében volt

*) Ereky István: Tanulmányok a várm. önkorm. köréből. 69. 1.

**) Ereky: i. m. 76. 1.

***) Ereky: i. m. 78-79. 1.

†) Ereky: A magy. helyhat. önkorm. vármegyék I., 7. 1.

††) Kiss István: Magy. közjog. 183. 1. 2. jegyz.

s a nagyobb megyékben is legfeljebb 50-60 táblabíró s egy-kétszáz nemes birtokos választotta és utasította a követeket.

Amilyen előkelő volt tehát a választó közönség, éppen olyannak kellett lenni a követek táblájának is, amelyet ez választott s a nemesség művelődésével fokozatosan kellett színvonalának is emelkednie. A követi táblát, amelyet Eszterházy Miklós nádor 1635-ben még lármás, czivakodó testületnek jellemez/) a XVIII. és XIX. században már közeleti gyakorlat, erőteljes nemzeti érzés és politikai érzés jellemzi, párosulva a tárgyalások előkelő modorával.***) Tekintélye a XVIII. században már oly nagy, hogy nem az udvari légkörben elnemzetietlenedett főrendi táblát, hanem a rendi táblát tekintik a nemzeti akarat letéteményesének és nála van már a kezdeményezés is.

Csakis ily hivatásának magaslatán álló rendi tábla alkothatta meg annyi akadály ellenére az 1791. évi törvényeket, vihette diadalra a XIX. század reformjait és nemzeti törekvéseit és a rendi érdekek figyelmen kívül hagyásával az egész nemzeti újjászületést. Nem kisebb ember, mint Kossuth Lajos hajtja meg előtte az elismerés pálmáját, mondván 1848-ban egyik beszédében: »Ne gúnyoljuk mindig a táblabíró-világot, mert in fine finali ezek a táblabírák tartogatták 300 éven át a hazát.« ***)

A kormány, a mikor a megyét és a követek tábláját meg akarta rontani, a XIX. század második tizedében a nemesek jogegyenlőségét hívta segítségül. A bocskoros (jobbágytelken élő) nemességet becsődítette a közgyűlésekre s elrendelte a golyóval vagy élő szóval voksolást és a szavazatoknak fejenkénti számlálását. Kezdetét vette tehát a becsődített tömegek etetése-itatása és a vesztegetés, a meginduló korteskedés megmételtyezi a megyét, hatalmi és egyéni érdekek küzdőterévé teszi az autonómiát és megtámadja a követek egyéni függetlenségét, gyűlölt intézménnyé tevén a nemesek legnagyobb politikai szabadságát, az utasításadás jogát. Hiszen Szatmármege Kölcsey Ferenczet 1834-ben eredeti utasításá-

*) Salamon F.: Kisebb tört. dolg. 408. 1.

**) Beöthy Ákos: A magyar államiság fejlődése. I. 828. és köv. 1.

***) A Pesti nemzetgyűlés 1848-ban.

nak megváltoztatásával a bocskoros nemesség felhasználásával hívta vissza. *)

De a kormány nem érte el célját, mert a mikor oly férfiú jut országos szerephez, mint Kossuth Lajos, aki a szó varázsával magával ragadja a lelkeket s ellenállhatlanul hat a tömegekre, az az érzelmi politika, melyet ő képviselt, éppen úgy a fölizgatott bocskoros nemesség segélyével arat diadalt Széchenyinek biztos haladást ígérő értelmi politikáján, mint ahogy előzőleg a nemzeti haladást követelő ellenzéki politikával szemben is a reactiót a bocskorosok segélyével lehetett érvényesíteni.

Így készült elő az 1848-ban bekövetkezett nagy átalakulás. Az a nemesség, mely a múlt század közepén választotta a követeket, már nem a művelt középosztály volt és így már nem volt erkölcsi alapja annak, hogy kizárólag a nemesség intézze az ország sorsát. De azt a helyes utat, amelyet néhány megye követett, mikor a nem nemes honoratorokat is belevonta a politika jogokba, már keskenynek találták s felhangzott a jelszó, hogy a haza összes polgárait be kell venni az alkotmány sánczaiba.

Az 1848. évi V. t.-cz. valósította meg a nagy reformot és változtatta meg a választás módját s ezzel magának az intézménynek a jellegét is teljesen átalakította. Kimondatott a választókerületenként való választás, a szavazatoknak egyenlő számítása, szóval a hatósági képviselőnek népképviselővé átalakítása. Minthogy a választókerület csak választásra van van képesítve és szervezve, az utasítás magától megszűnik és helyét a szabad mandátum váltja föl, azaz a követ nem követ többé, hanem képviselő.

Az eddigi választók, a nemesek és a szabad kerületek lakosai megmaradnak a választói jog birtokában, de kívülök szavazati jogot nyernek még, amennyiben legalább 20 évesek, nem állanak atyai, gyámi vagy gazdái hatalom alatt s erkölcsileg nincsenek disqualifikálva, a következők: a városi polgárok, tehát nemcsak a külső tanács tagjai és a honoratorok általában, jövedelemre és vagyonra való tekintet nélkül;

*) Ballagi: A magyarnemzet története. (Millenniumi kiadás, IX. kötet) A nemzeti államalkotás kora 79-80. 1.

továbbá városokban a legalább 300 pengő forintot érő fekvőség, falvakban az $\frac{1}{4}$ telek vagy ennek megfelelő föld birtokosai, a legalább egy segéddel bíró kézművesek, a kereskedési teleppel vagy gyárral bíró kereskedők és gyárosok és az oly vagyon tulajdonosai, mely után legalább 100 pengő forint biztos évi jövedelem mutatható ki. – Az erdélyi II. t.-cz. annyiban tér el ettől, hogy ott az $\frac{1}{4}$ telekesek helyett a 8 pengő forint adóval megrovottak és a községek ruháztatnak föl szavazati joggal, tehát közvetett választás is van.

A szavazati jog tehát a vagyonnal s különösen a földbirtokkal volt kapcsolatban, vagy szellemi minősültségen alapult. De mégis nagyobb mérvű volt ez a kiterjesztés, mint amennyire az ország iparos és földművelő népének akkori értelmi foka megengedte volna. Az a baj tehát, amit a húszas években a bocskoros nemességnek belevonása a politikai életbe okozott, csak fokozódott, mert a választók nagy része írástudatlan és politikailag is iskolázatlan volt; azt sem tudta, hogy a választásnál miről van szó. Ennek folytán a meg nem engedett eszközökkel való korteskedésnek, etetésnek, itatásnak, vesztegetésnek és hatósági pressionak tág tere nyílt s ezt csak az a természetes befolyás volt képes némileg korlátozni, melyet a föld népére a néppel folyton érintkező birtokos osztály tudott gyakorolni.

A kiegyezés után az ebből eredő bajok nagyon is érezhetővé váltak, mert azt a corruptiót, melyet a nyugodtabb viszonyok után vágyódó középosztály a kiegyezés védelme érdekében kifejtett, még inkább fokozta az az izgatás, melyet a nép körében a kiegyezés ellenzői a demokrata jelszavakkal iparkodtak kifejtetni.

Az 1874. évi XXXIII. t.-cz. reformja lényegében megegyezik az 1848. évi rendelkezéssel s elvileg csak abban tér el tőle, hogy a census alapjává nem a minimális vagyont, mint inkább az adó alá eső minimális jövedelmet teszi. De itt is az $\frac{1}{4}$ telek vagy a 100 pengő forint (105 forint o. é.) évi jövedelem, Erdélyben pedig a földnek 72 forint 80 krajczárnyi kataszteri tiszta jövedelme és a másodosztályú házadó a census alapja. De ez a törvény a tiszta jövedelmi alapot más jövedelmekre is kiterjeszti (nemcsak föld- és tőkejövedelemre), továbbá a függő helyzetben levő tisztviselőket is bevonja, ellenben a

105 forint jövedelmet a városi egy segéddel dolgozó kézművesektől is megkívánván, a kisiparosok nagy részétől az addig meglevő szavazati jogot elvonta.

Ez a törvény tehát nem javított, hanem rontott a helyzeten, mert a vagyoni és értelmi képesítést elválasztva hagyta s-ezenkívül sok bevándorlót elemet ruházott föl szavazati foggal s ugyanakkor a városi benszülött kisiparosok nagy részétől elvonta azt. A csekély (500 forintos) fizetésű tisztviselők pedig kész eszközeivé váltak a mindenkori hatalomnak. Ehhez járult még a földbirtokos középosztály pusztulása tehát ennek a népre gyakorolt hatása is csökkent, ami egyrészt az izgatásnak nyitott kaput, másrészt a választási corruptiót és a hivatali pressiót fokozta. A választási visszaéléseket, mint tudjuk, csak a legújabb törvényhozásnak sikerült korlátok közé szorítani.

v Az azóta elmúlt 35 év alatt népünk sokat művelődött, politikai iskolázottsága is fejlődött, gazdasági és népességi viszonyai is átalakultak, de sem a választói jog, sem a választás módja, sem a kerületek beosztása nem változott. Az aránytalanságok szembeszökők s kétségtelen, hogy reformra van szükség. Hogy milyen legyen ez a reform, arra a választ megadni nem az én feladatom. De le kell vonnom az elmondottak tanulságait s ezek a következők.

Arra a kérdésre, Vajjon a magyar közjog elveinek mi felel meg inkább, az egyenlő szavazati jog-e, vagy pedig a pluralitás, feleletet adni nem lehet. Mert az, hogy a nemesek valamikor személyesen jelentek meg az országgyűlésen, az egyenlő választói jognak felelne meg. De evvel szemben a pluralitás egy különös alakja az, hogy az országgyűlésen a városok szavazata, továbbá a megyékben a birtoktalan és egy curiás nemesek szavazata összesen vagy községenként számított egy-egy szavazatnak, a birtokos nemeseké pedig fejenként.

Kétségtelen, hogy az a jogegyenlőség, mely az *una eademque nobilitas* elve következtében érvényesült, nem a politikai jogok demokratikus egyenlőségét, azaz az egyenlő-érvényesülés kényszerszabályát jelenti, mert evvel szemben áll az a középkori, bár nem specialis magyar, hanem általános európai elv, hogy *vota non numerantur, sed ponderantur* s

hogy a *pars potior et sanior* határoz. Az alkotmánynak tehát, mely a nemesekre nézve demokratikus alapon látszik fölépülni, a nemesség körén belől is van aristokratikus színezete.

A XIX. században a szavazatoknak fejenkénti egyenlő számítása a hatalom műve volt, ami ellen a nemesség csak azért nem foglalt határozott állást, mert a francia forradalom egyenlőségi eszméje már éreztette hatását. Hiszen ennek volt a folyománya az, hogy némely megyében a honoratiorok szavazati joggal ruháztattak föl, úgyszintén az 1848. évi népképviselési reform is.

Alkotmányunk azonban 1848-ban sem válik minden ízében demokratikussá: először, mert a rendi válaszfalak csak a köznemesség és az alsóbb osztályok közt döntetnek le, de a nemesség és főnemesség közt megmaradnak s lényegesen ezen az 1885. évi főrendiházi reform sem változtatott; másodsor mert a választói jog 1848. után is a vagyoni és a szellemi censushoz marad kötve.

Éppen így nem lehet a magyar jog elveivel összeegyeztethetlenné mondani a közvetett választást sem, mely Erdélyben ma is megvan, mert bizonyos szavazatoknak községenként egy szavazat gyanánt történt számítása nem csak a pluralitásnak, hanem a közvetett választásnak is egy különös alakja.

Elméletileg fogva föl a dolgot, a magyar jog elveinek talán az felelne meg leginkább, ha a legszélesebb körre kiterjesztett szavazati jog mellett is evvel a joggal *rendszerint* csak az értelmiség és a vagyonos elem élhetne, melynek képessége is van arra, hogy a közügyek iránt érdeklődjék és módja is van arra, hogy idejének egy részét a közügyeknek szentelje.

Az ilyen irányú megoldás módja volna bizonyos censushoz a szavazás köteleességét kötni és arról gondoskodni, hogy szavazati jogát kiki csak saját költségén gyakorolhassa.

Ami pedig a jogfejlődési irányváltozásoknak a nemzeti és alkotmányos életre érvényesülő gyakorlati hatását illeti, e tekintetben a következő eredményre jutottam:

A törzsszervezet korában a honfoglalók közt uralkodó politikai jogegyenlőség az akkori egyszerű élet-és politikai viszonyoknak megfelelt és így helyénvaló volt. Javára vált a nemzeti létnek és az állami egység fönmaradásának az is, hogy akkor

amidőn még a nemzet és királyi háza össze volt forva, a nemesség közjogi egységét megóvták és a királyok a nemeseknek, azaz az országgyűlésen résztvevőknek a számát folyton szaporították, mert ez erősítette az olygarchák részéről fenyegetett egységes nemzeti királyságot. De viszont a köznemességnek magatartása erős kezű királyok alatt gyöngítette az alkotmányt és csökkentette a köznemesség politikai súlyát, így Robert Károly és Mátyás más eszközökkel ugyan, de egyaránt a köznemességre támaszkodva, válnak szinte abszolút uralkodókká.

A Jagellók korában pedig, mikor a köznemesség a tömeges országgyűléseken látszólag mint politikai hatalom lép föl, valósággal csak eszköz az urak pártharczában, mely tönkreteszi azután az ország nagyhatalmi állását. Hiszen, ha igyekszik is hazafias érzelmeinek hatása alatt megmenteni a hazát, ez az igyekezete a politikai fogásokban való járatlansága miatt teljesen kárba vész, hiszen olykor még saját vezérei ellen is fölhasználhatja magát. És így nemcsak hogy nem menti meg a nemzeti királyságot, hanem fölidézi az ország két részre szakadását, a török hódítást és politikai járatlanságával okozza azt, hogy az idegen dynastia e földön lábát megveti, de miként az előző idegen dynastiák, e földön magyarrá nem lesz.

A köznemesség csak akkor válik Önálló politikai tényezővé, csak akkor lesz a nemzeti lét föntartó oszlopává, mikor a megyékben aristokratizálódott alakban jelenik meg az országgyűlésen, mikor a nagy tömegek helyett a birtokos nemesség választottjai jelennek meg s a belátás, a közügyek ismerete és a politikai számítás lép a tömegek indulatainak helyébe.

Csakhogy ez az átalakulás már későn jött, akkor, midőn a nemzet a háborús küzdelmekben már ki volt merülve, megvolt tépve és egy világhatalom ellen kellett megvédeni nemzetiségét s államiságának legalább a látszatát. A súlyos körülmények között ennyit sikerült is ezután megmentenie, de országunk nagyhatalmi állását már vissza nem szerezhette.

Mikor pedig a múlt században részint a francia forradalom eszméi, részint a hatalom törekvései előbb a köznemesség értelmetlen tömegeit viszik bele a megyei életbe,

majd a demokratikus haladás jelszava lesz úrrá a lelkeken, az érzelmi politika győz az értelmi politikán és neki viszi fejfel a falnak az országot, földézvén az 1849-iki katasztrófát, az alkotmány elkobzását, az államiság megsemmisítését és csak a legjobbak SZÍVÓS kitartásának és bölcs magatartásának sikerült ezt úgy ahogy helyreállítani.

Az alkotmánynak demokratikus alapokra fektetése nem vált javára az alkotmányosságnak, mert idő előtt köszöntött be. Pedig a fokozatos fejlődés útját már megmutatták azok a megyék, melyek a nem nemes honoratorokat nemzeti jogokkal ruházták föl. Ezt az utat kellett volna követni és csak az általános művelődés terjedésével kellett volna a szavazati jogot nagyobb körre kiterjeszteni, hogy elkerülhessük a bekövetkezett bajokat. De nem így történt s ennek az lett a következménye, hogy bár az 1848. évben az országgyűlés oly jogokhoz jutott, melyek alkalmasak lettek volna különösen a képviselőház politikai súlyát nagy mértékben fokozni, 1867 óta e ház tekintélye mégis hanyatlott, politikai súlya pedig a fejedelmi hatalommal szemben is csökkent.

A szavazati jognak általánossá tétele, sőt még nagyobb-mérvű kiterjesztése is csak kárára lehetne alkotmányos életünknek. Hiszen az általános szavazati jog mindenütt kárára volt az alkotmányos életnek és csak erősítette a fejedelmi hatalmat.

Minél nagyobb és így minél műveletlenebb tömegek vesznek részt a választásnál, annál inkább azok a jelöltek nyerik el a szavazatok általános többségét, akik hangzatos jelszavakkal izgatnak s a legszélsőbb irányzatokat képviselik, akik a helyi és osztályérdekek hangoztatásával a nagy tömegekre legjobban tudnak hatni.

Ennek következtében a politikai küzdelmek a nagy és egyetemes nemzeti kérdések teréről a részérdekek és osztályharcok terére csúsznak át és a parlament előbb-utóbb osztályok, foglalkozási ágak, társadalmi rendek külön érdekeit hangoztató apró pártokra törnek szét, melyek meg nem engedett eszközökhöz is készek nyúlni, hogy az általuk képviselt külön érdekek részére valami előnyt kicsikarjanak. A parlament tehát az egyetemes közérdek helyett a részérdekek küzdőterévé válik, ami tekintélyét a nép előtt leszállítja, a fejedellemmel szemben pedig csökkenti erkölcsi súlyát.

Nagy pártok alakulása lehetetlenné lesz, hacsak nem forradalmi pártról van szó, a nagy pártok hiánya pedig kizárja a parlamentarismust. Már pedig ha valahol, úgy nálunk nagy szükség van az országgyűlés tekintélyére lefelé, erkölcsi súlyára fölfelé. Ha valahol, úgy nálunk nagy szükség van arra, hogy a kormány függjön az országgyűléstől s hogy az országgyűlési akarat hajtása legyen.

Mert ne feledjük, hogy nemzeti államiságunk alkotmányunkon alapszik s nélküle meg is szűnik, mert királyunk egy másik, nagyobb és fejlettebb állam császára. A "magyar állam tulajdonképen országgyűlésében és országgyűlése által él s ha ez tehetetlenné lesz, államiságunk is megsemmisül. Az általános szavazati jog pedig országgyűlésünk súlyát csökkenti, az általános szavazati jogon alapuló kötelező politizálás a Jagellók szomorú korát idézné föl újra modern kiadásban.

Sokan meg fognak kövezni ezért az eredményért. De a tudomány világánál és menten minden érvényesülési törekvéstől nem tudok más eredményre jutni.

»Videndum est, ne qui plurimi, plurimi valeant«, mondja Cicero. És azt az igazságot különösen nekünk magyaroknak van okunk megszívlelni.

A tuberculosis elleni küzdelem.*)

Előadta: OKOLICSÁNYI KUTHY DEZSŐ.

Egy nagy betegséggel és az ellene való védekezés kérdésével kell foglalkoznunk, mert hisz mind sűrűbben halljuk az ország közegészségügyének hivatott őreitől, kiváló orvosoktól, hogy hazánknak éppúgy, mint az egész polgárosult emberiségnek, egyetlen egy nagy népbetegsége van, amely öldöklőbb minden más bajnál s amelyre szinte kevés ez a kifejezés, hogy betegség, hanem amelyre azt az elnevezést kell alkalmazni, hogy: országos csapás.

Isten ostora manapság minden nemzetre nézve a gümőkór, a tuberculózis és az ő leggyakoribb és legveszedelmesebb formája: a tüdővész, vagy amint népünk nevezi: száraz betegség, sorvadás, hektika. Végig tizedeli az egész nemzetet alulról felfelé s felmegy a társadalom lajtorjáján. Bár legalul tenyészik a legerősebben, felvonul, hogy azok között is pusztítson, akik idejekorán nem nyújtottak segédkezet a bántalmiakkal fészkeben való elfojtására, nem siettek idejében segédkezmére a betegségben sínylődő szegénységnek.

Nagy tanulság rejlik ebben s idézhetnők CARLYLET, aki azt mondta, hogy az ily bajok a legcsattanósabban bizonyítják, hogy a társadalom tagjai, bármely osztályba tartozzanak is: testvérek.

*) Ez a becses értekezés gyorsírói feljegyzés alapján került dr. Okolicsányi Kuthy Dezső úr szívességéből kezünkbe. Voltaképp annak az összefoglaló előadásnak kivonata, melyben az érdemes szerző a folyó év tavaszán a magyar országos női szövetségnek öt igen tanulságos és alapos előadását tömören összefoglalta. Annak főleg azokat a jelentős részleteit közöljük, melyek e nagy népbetegséget társadalmi vonatkozásaiban tüntetik fel. Szerk.

A gümőkör ellen nem is lehet egy tényezőnek hatásosan védekezni, hanem szükséges, hogy összefogjanak az állam és hatóságok egyfelől s a társadalom és annak minden eleme másfelől. Minden magasb fórumon s minden tűzhely körül meg kell indulni a védekezésnek az emberiség alattomos ellensége ellen. Míg ez nem következik be, addig egész eredményt soha sem fogunk elérhetni.

Meggyőződésünk, hogy éppen a magyar nőn, a magyar anyán, a jó magyar háziasszonyon fordul meg nagyrészt ennek a kérdésnek jövődő megoldása nálunk és ezzel vannak kapcsolatban a nemzet jövőjének is jó vagy rossz kilátásai. Nem túlozunk, mikor ezt a kifejezést használjuk, mert az a nép, amely idejekorán megküzd e betegséggel, néhány rövid évtized alatt túl fogja szárnyalni számban és erőben ma még vele egyenlő erejű versenytársait.

A magyar nőhöz fordulunk tehát mi, aki lelke az ő háztűzhelyének, akinek keze munkáján, szelleme irányításán fordul meg a háznak egész belső élete és a magyar anyához, aki első és leghatalmasabb tanítója a jövődő nemzedéknek, az a tanító, aki már a gyermek lelkébe a szeretet szavával csepegteti belé az emberiség nagy ellenségének megtörésére vonatkozó óvó szabályokat.

A gümőkört egy kicsiny baktérium, egy kis – magyarán mondva – »penész«-gomba, a gümöbacillus okozza, a melynek nagysága oly parányi, hogy ezerszeresen nagyítva látható csak jól a mikroszkopium alatt is. Vastagsága nem éri el a milliméter ezredrészének felét, hossza pedig csak 2-4 ezredmilliméter.

Ez a baktérium okozza a gümőkört, a tüdővést, és pedig leggyakrabban úgy, hogy beleheljük. A beszáradt köpés, amely millió számra tartalmazza akárhányszor ezt a baktériumot, finom por alakjában a levegőbe kerül és a belehelés által a gégen, a légző csövön, a tüdőcsöveken keresztül a tüdőbe jut.

Ha azután a baktérium megtelepedett a tüdőben, attól függ minden, hogy vajjon az egyén, a kibe bejutott, hajlandósággal bír-e általában, vagy éppen akkor a gümőkóros megbetegedésre? Ha igen, akkor kifejlődik benne a gümőkór.

A gümőkór baktériuma ugyanis »sajtos« elhalálózást okoz a tüdőszövetben.

Így kezdődik a tüdőbarlang. A gége már sokkal kevésbé hajlamos a gümőkórra, mint a tüdő, úgy hogy rendszeren csak már súlyosabb tüdő vész által elgyengült egyének kapják meg a gége-gümőkórt. A bélcsatorna szintén nem igen hajlandó a gümőkórra, úgy, hogy felnőtt embernél átmegy rajta akárhányszor a gümőkóros anyag, tehát a tüdővészbacillus, a nélkül, hogy bajt volna képes okozni. Olyan esetek, mikor egész nagy fekélyek jönnek létre a vastagbél alsórészén, vagy a vékony bélnek a vastégbélhez közel eső részein, rendszeren már a tüdővész által elgyengült egyéneknél fordulnak elő.

A vesében ellenben aránylag gyakran telepszik meg a bántalom. Sorvadásos barlangok képződnek a gümőkór által már teljesen elpusztult vesében is. Kis gyermekek, néha felnőttek is agyhártyagyulladásra kapnak a gümős fertőzéstől. Ez a betegség kegyetlenül kioltja számos korán fertőzött kisdéd életét, a kit szegény tüdővész anya addig gondozgatott, míg a betegséget már az élet első heteiben és hónapjaiban át nem adta neki. A csontokban szintén inkább a gyermekkorban fészkel meg a gümőkór. A csipőizület az a része csontrendszerünknek, amely aránylag gyakran betegszik meg gümőkórban. Az eredmény azután még kevésbé súlyos esetekben is a sántaság, sőt a mankó. A baj oly formán kezdődik, hogy az ember szinte nem is hinné, micsoda komoly dolog készül. Eleinte csak egy kicsit biczeg az illető egyén, de fájdalmai nincsenek, utóbb már a betegség fájdalmas is kezd lenni. Azután felhúzódik a láb s befelé fordul, és ha a baj, a mint sokszor megtörténik, évekig eltart, akkor a növendék egyénnél a nem használt végtag növésben is elmarad és azáltal meg is rövidül. A bőrt nem szereti a gümőkór bacillusa. Aránylag ritkán betegszik meg a bőr és akkor sem rosszindulatúan. Még az aránylag legrosszabb indulatú bőrtuberculozisosok közé tartozik az u. n. bőrfarkas.

A *tüdővész* a gümőkór leggyakoribb és legveszedelmesebb formája. Megjelenése kezdetben egészen lappangó, annyira, hogy nem is hinné az ember az illetőt betegnek. A jó húsban levő embernél ki is hinné, hogy az egyik tüdőcsúcsnak határozott gümőkóros megbetegedése forog fenn, melyet a

pontos orvosi vizsgálat már képes volt kimutatni. Szóval kezdetben a betegség lappangva fejlődik, alig érinti az egyén jó közérzetét, nem érinti a testnek tápláltságát. Ez veszedelmes tulajdonsága a bajnak, mert a kezdetén, éppen a leggyógyíthatóbb szakában, így könnyen figyelmen kívül hagyjuk, szakértő orvoshoz nem megyünk vele és elhanyagoljuk.

A múlt század végén Európában Oroszország és Ausztria jártak legelői a tüdővészhalálozásban, Magyarország és Franciaország következtek utánuk másodsorban, míg a többi népek aránylag sokkal kevésbé voltak sújtva. A magyar székes főváros akkor a negyedik helyen állott a legerősebb tüdővész-pusztítású világvárosok között s a viszonyok időközben, sajnos, alig változtak, mert még nem védekezünk a nagy népbetegség ellen egész erőnkkel, minden vonalon. Hogy ezt tehessük, nem elég a baj nyilvánulásait tudnunk, de ösmernünk kell a terjedésének módjait is.

Kérdés tehát, *hogyan terjed a tüdővész? Öröklődik-e ez a betegség?* Egy szóval megfelel reá a mai tudomány: *nem!* Olyan ritka ugyanis az öröklődése, hogy az gyakorlati szempontból egyáltalán szóra sem érdemes.

Ámde tudjuk, hogy ahhoz, hogy a ragályozás, a fertőzés betegséget hozhasson létre, szükséges bizonyos hajlamosság a betegségre. És ez a hajlamosság már *lehet* öröklött. Jól megjegyezzük: nem következés, hogy a gümőkóros szülő gyermeke hajlamossággal szülessék a világra, csak előfordulhat.

Fontosabb is a veleszületettnél a *szerezett hajlam*, amelyet előidézhetnek *más betegségek, káros foglalkozások, káros szokások*, azután a *testnek túlerőltetése* és természetesen *mindenekfölött a szegénység*.

A betegségek közül, amelyek hajlamosítanak tuberculosisra, legjelentősebbek azok, amelyek *hurutot* okoznak a lélegzőszervben, vagyis a légcsőben, tüdőcsövekben és a tüdőben. Az orrtól kezdve lefelé a levegővezető utak u. n. csilló hámmal vannak kibélelve. Ezek a csilló szőröcskék, amelyek a sejteknek a levegő felé tekintő végén ülnek, valósággal kiűzik a porszemecskéket, amelyek a levegővel belejutottak a lélegzőszervbe. Ha már most a hurut elpusztítja – amint hogy igen könnyen elpusztítja – ezeket a csillóhám-sejteket, akkor véde-

kező eszközeink egy fontos részétől fosztott meg egyidőre bennünket a katarusos baj. Ezért hajlamosít a szamár-hurut, a kanyaró, az influenza, a typhus annyira tuberculosisra, mert ezek a betegségek mind lélegzőcsővi és tüdőcsővi hurutokkal járnak.

A káros foglalkozások közt legkárosabbak a *portképződéssel* járó foglalkozások, a legveszedelmesebb az üvegkészítésnek és fémkészítésnek munkája, akiknek 80 százaléka betegszik meg gümőkórban; a kőfaragóké és a kefékötőké szintén nem valami nagyon egészséges foglalkozás, körülbelül 40 százaléka kap gümőkórt; ellenben már pl. a molnár foglalkozása kevésbé ártalmas, pedig ő is sok port, csak hogy növényi port (lisztet) lélegzik be, s a növényi por már nem bántja úgy a tüdőt. A molnárok közül csak mintegy 10 százalék kap gümőkórt. Legkevésbé sérti a városi lakók szerencséjére a tüdő szövetét, a tüdő épségét a szénpor. Ha egy köpés részletét nagyítva szemléljük, látni fogjuk, hogy az tele van szénporrészecskékkel. Ezeket mind kihajtották a csillóhám-sejtek a tüdőből. Tehát részben nagyon jól ki is tudjuk küszöbölni a szénport, de ami leülepszik is a tüdőben véglegesen, az sem valami nagy ártalmunkra van. Mutatja ezt, hogy a szénbányászoknak összesen csak egy százaléka betegszik meg gümőkórban.

A *káros szokások* közé tartozik többek közt a *fűző* viselése. A mellkas u. n. tartalékterei a tüdő alsó lebenyei belemélyednek a belézés alkalmával és ez a játéka a tüdőszéleknek, szabad kell, hogy legyen, mert különben az egész lélegző működés meggyengül, elégtelen lesz. Már most, ha mind a két oldalról összeszorítjuk a mellkast, természetes, hogy a tartalékterek megszűkülnek s a lélegzés fogyatékosra válik; a tüdő nem dolgozhatván jól, mintegy elsenyved s még hajlamosabbá lesz a gümőkóra, mint aminő már természeténél fogva is volt. A túlságos fűzőhasználat eredménye, hogy nemcsak a tartalékterek tűnnek el, de a tüdő is felszorul, vagy helyesebben, sokkal kisebb térre van erőltetve, mint amekkora teret neki a természet szánt még nyugvó állapotban is.

A káros szokások közé tartozik azután a *szeszivás*, az *alkohol* fogyasztása, amelynek több más nagy kára is van az emberre

nézve. A szervezet lassú mérgezésén kívül ugyanis elvonja a szükséges testápoló célaktól az anyagi erőket és ezzel valószínűleg ágyat vet a gümőkór terjedésének.

A gümőkór bacillusa a szervezetbe többnyire belélegzés útján kerül. Beleheljük rendes, helyes lélegzés mellett az orron keresztül – mert ez a rendes lélegzetvétel – máskor a szájon át. Mind a két esetben a gégen és a légcsövön át a tüdőbe kerül és ez a legveszedelmesebb módja a fertőzésnek. Szerencsére nem egyszer megtörténik, hogy a bacterium útközben megtapad az orr, száj és torok nyálkahártyáin és innen a mirigyekbe kerül az odavezető u. n. nyirok-erecskéken át. E mirigyekben a bacillus már ellenséggel találkozik. Ott vannak a nyirok (fehér vér)-sejtek, amelyek ellenségei a bacteriumnak; megkezdik vele a küzdelmet, elkezdik gyengíteni. Ha nem sikerül meggyengíteniök, akkor vagy csak maga a mirigy betegszik meg, de a tüdő nem, vagy megbetegszik a mirigy is, meg a tüdő is.

A szájon át persze *fertőzött táplálékkal* kerül gyakran a szervezetbe a gümöbacillus, különösen nem kellően felforralt tejjel. De egyébként is lehet ragályozó a táplálék a vele bánó tisztátalan keze által. A kéz legszorgosabb tisztántartására nem lehet eléggé figyelmeztetni.

Ha belekerült a bacterium a bélcsatornába, akkor könnyen az u. n. bélfodormirigyekhez jut, azokat is megduzzasztja és sajtos tömegekké változtatja, s így megbetegíti. Minthogy a tej főleg az első gyermekéveknek tápláléka, ez a mirigy-gümőkór is főképen a gyermekkorok betegsége.

A szarvasmarha tuberculosis fertőzheti az embert, ellenében azzal a feltevessel, amelyet KOCH 1901-ben hangoztatott, hogy az egészen más betegség volna, mint az emberi tuberculosis. Ez nem áll; átragad az emberre a tehén gümőkórja is. Ha a tőgy maga betegszik meg, akkor természetesen könnyű elképzelni, hogy a tejbe belekerül a bacterium, de ezen nagyon feltűnő esetek csak kis részét teszik a szarvasmarha-gümőkór eseteinek. Ellenben az esetek igen nagy számában nem ilyen könnyen ismerhető fel az állaton a kór és mégis belejut a tehénnek a tejébe a bacillus, akkor is, ha a tőgytől egészen távoli szerveiben fészkel is a betegség. Azért minden tejet csakis forraltan szabad, főleg gyermeknek, nyújtani.

Az érintkezési fertőzésről már megemlékeztünk, amikor a nem teljesen tiszta kéznek a veszedelmét ismertettük. Nagyon természetes, hogy a folytonos kézadás, de még inkább a kézcsók – nem is szólva magáról a szájra csókolásról – olyan szokások, amelyek könnyen a betegség terjesztőivé válhatnak. Egy három éves leánykának esete le is van írva az orvosi irodalomban, akit tüdőbeteg nagyanyja addig dédelgetett, míg bőrtuberculosist nem kapott az arczán.

A gümőkórnak átvitelére egyik emberről a másikra nagy mértékben képes egy látszólag ártatlan állatka, a házilégy, melynek nagy veszedelmét régen sejtjük, de csak az újabb időben kezdik ezt igazán felismerni. A házilégy már a lábán, amely tüskés, nagyon könnyen felszedi az utcán heverésző, még fertőzni képes köpésből a bacteriumokat, azután berepül a szobánkba s már a lábával rákeni a legkülönbözőbb tárgyakra, meg a saját testünkre is a bacillusokat. De van még egy kellemetlen része, t. i. az orrmánya, amelyet szipókának neveznek az állattanban. Ez az állat nem bír semmiféle táplálékot szilárd állapotban elfogyasztani, hanem csak folyadékot szürcsöl. Ezért, mikor rárepül pld. az asztalunkon álló czukorra, akkor annak egy piczi részecskéjét feloldani igyekszik. Azt másképp nem teheti, mint hogy ráköp, vagyis orrmányán keresztül valami váladékot bocsát a czukordarabkára. Nagyon természetes, hogyha megelőzőleg odakünn egy friss tüdővésztes köpésen lakmározott, amit szívesen megtesz, akkor egyenesen megfertőzi a táplálékunkat. A légy minden módon való irtása tehát feltétlenül szükséges óvószabály a gümőkór s általában a fertőző bajok ellen.

És hogy ez a nagy betegség mégis gyógyítható, azt az orvosi tapasztalatok épp úgy, mint az orvosi tudomány egyéb vizsgálódásai kétségtelenné tették. A gyógyulási folyamat &_tüdőben magában forradás útján történik.

A védekezés, amint láttuk, elsősorban az egyes emberen magán fordul meg. Tudnunk kell, hogy ennek a bacteriumnak a természetben is van egy nagy ellensége és az a napfény. A közvetlen napfény egy fél óra alatt elpusztítja a gümőkórbacillus fertőzőképességét és azért az állandóan szabadban lévő emberek, még városi emberek is (*kofák, kocsisok, hordárok* stb.), akik állandóan szabadban foglalkoznak, ritkán

betegszenek meg ebben a bajban. Ellenben, ha beviszszük a lakásba a gümőkór csiráját, akkor jórészt megszabadul az a legnagyobb ellenségétől, a rátűző napsugártól és bátran rombolhat.

Mielőtt tehát a lakásunkba lépnénk, a talpukat nedves ruhához való alapos dörzsöléssel meg kell tisztítani az utcán rátapadt köpésektől, 'amelyek között nagyon gyakran van éppen tüdővész köpet. Egy olyan köpésben a bacillusok százezei, sőt milliói lehetnek. Hisz ki van mutatva, hogy egy közepsúlyos tüdőbeteg egy nap alatt átlag 7.000 milliónál több gümöbacillust hoz napfényre.

Azután a földet érő ruhának viselését kell elkerülni, amelylyel már nagyon sok anya vitte haza az enyészetet az ő legdrágább kincsének: *gyermekének*. Ha már nem tudjuk levágnani az egészségrontónak készült női ruha szennyet szedgető fölöslégét, legalább »slepptartót« viseltesünk.

Ha a por a lakásba bekerült – mert a porhoz vegyülni kell mindig sejtenuünk az [emberi fajnak ezt a veszedelmes ellenségét, a gümöbacillust –, akkor annak eltávolítása legjobban a *padló nedves feltörlésével* történik. A száraz söprés divatja feltétlenül kerülendő volna.

De e helyen az ^egyéni védekezésnél jobban érdekelnek bennünket a hatóság részéről tehető intézkedések.

A hatósági védekezés számos intézkedést kivan, első-sorban a súlyos betegekről való gondoskodást. Fontos a súlyos betegek elvonása a család köréből. Ez legkönnyebben megfelelő *kórházi osztályok* felállítása által történik. Például a budapesti Szent István-kórházban tüdőbeteg-sátrak a *kórház* szép udvarán zöld gyeptől szegélyezve vannak elhelyezve, melyekben a kedvező évszakokban a betegek jó levegőben tartózkodhatnak és fekvőkúrárt is végezhetnek.

Ugyanazt a célt szolgálja a hatóság ápoló *otthonok* létesítése által, amelyekben a súlyos tüdőbeteg kellőleg gondoztatik és – ami fő – egészséges családtagjaitól távol kerül.

A betegség megelőzésében nincs fontosabb feladata a hatóságnak, mint a lakásviszonyok javítása. Amint mondtuk, a tuberculosis szinte *lakásbetegség*, amennyiben a ragályozás, a fertőzés könnyűsége, de másrészt a bajra való haj-

lamosság is, a lakás gyarlóságával, meg nem felelő voltával egyenes összeköttetésben van.

Magyarországon Pozsony járt áldásosán elől ez irányban, ahol Schulte György már régebben szép munkásháztelepet létesített a saját áldozatkészségéből. Ma már ezen mozgalom igen szépen terjed nálunk is és a gazdasági munkáslakások kérdésében különösen Darányi, újabban Wekerle ministerek igazán páratlan buzgó működést fejtettek ki.

A betegség megelőzése a gyermekeknél különösen nagyon fontos. A szünidei gyermektelepek már ebben az irányban is igen nagy hasznot hoznak a társadalomnak. A gyöngébb gyermekeket mentik az erdei iskolák is, amelyekben az enyhe évszakok alatt a szabadban tanítanak; nálunk is van már egy, a szombathelyi.

Ahol azután már megfészkel a hervasztó betegség, vagy pedig egy reá nagyon hajlamosító baj, a scrophulosis van jelen, ott a tengeri gyógyintézetek a legáldásosabb hatásúak. Ilyen a czirkveniczai László gyermek-otthon.

A még gyógyítható tüdőbetegről való gondoskodást főleg maga a társadalom teljesíti és nagyrészt annak a feladata is. A legegyszerűbb módját szolgáltatja a gondoskodásnak a szegénysorsú tüdőbetegnek a táplálkozását otthon az ő lakásában megjavítani. Ezt Magyarországon egy kicsiny szolnok-megyei községben évekkel ezelőtt kezdte meg már egy odavaló kis egyesületünk, a »Tisza-Körös-zugi Tüdőbetegeket Gyámolító Egyesület«. Berlinben ma már ez a módja a tüdőbeteggyámolításnak nagy stílusban folyik. Ételszállító automobilművei vannak, amelyeken a tüdőbeteg szállására az orvos által neki rendelt minőségű ételt melegen viszik. Külön alapítvány adott erre a berlinieknek legújabbán módot.

A tüdőbeteg-gondozó intézetek díjtalanul vizsgálják meg a szegénysorsú tüdőbeteget, ha kell, ingyen rendelnek is neki, a lakásán felkeresik, ott tanácsokkal látják el, sőt gyámolítják lakásának kellő tisztántartásában, azután élelmezését is megjavítják népkonyhatalványok, tej- és hústálványok osztogatása által, mosatnak reá és így tovább. A budapesti ilyen tüdőbeteg-gondozó intézet gróf Andrássy Gyula miniszter alkotása. Hasonló intézetek Belgiumban még kis fekvő csarnokokat is állítanak fel, melyekben a betegek a fekvőkúra áldásaiban is részesülnek.

Megemlítenő a nagyváradai üdülőttelep. Ez az első üdülőttelep Magyarországon. Valóságos kis fióksanatorium nyárra és felvesz könnyebb tüdőbajban szenvedőkön kívül olyan üdülőköt is, akik éppen lábadoznak valamely súlyosabb betegségből, akikre nézve tehát a betegség megelőzését jelenti, ha néhány hétre jó levegőben, jó táplálkozás mellett tartózkodhatnak.

A betegek gyógyítását, főleg a baj kezdetibb időszakában a sanatoriumok teljesítik, amelyek egyszersmind a hygienikus nevelésnek is eszközei. Az Erzsébet-sanatorium a legelső és legszebb ily intézetünk. Fekvő folyosói a szabadba ágyastul kitolt betegekkel vannak tele.

Főrésze ugyanis a sanatoriumi kezelésnek a sok szabadlevegő-élvezet; azután következik fontosságban a vizkúra, különösen az az eljárása, melyet részleges ledörzsölésnek neveznek. Hideg vízbe mártott törülközővel dörzsöltetik le sorban az egyik, majd a másik kar, a két alsó végtag, a mell és a hát. Kitűnő edző és erősítő eljárás ez. A jó táplálkozás egy másik fontos eszköze a betegség gyógyításának.

A budakeszii Erzsébet-sanatorium után a békésgyulai József-sanatórium említenő.

Létezik a betegség pusztításaira fényt vető két térkép, melyeket Kuthy tanár készített még 1896-ban. Az egyikben az összes hevenyfertőző betegségek (a kanyaró, scarlát, diphtheria, himlő, typhus stb.) együttes *kártétele* Magyarországon, a másikon *a tüdővészé egymagáé* van feltüntetve. 1895-re nézve készült ez a két térkép, a helyzet azonban körülbelül ma is ugyanaz. Ott láthatni, hogy az összes hevenyfertőző betegségek együttvéve csak pár megyében hoztak létre súlyos halálozást, a gümőkór pedig maga a megyék egész seregében. S az erős tüdővészhalálozás színe, sajnos, végigvonul a Tisza táján, a Nagy-Alföld jó részén és a Dunántúl magyar vidékein is.

A gümőkór nemzetgazdasági kártételének nagyságát fokozza az is, hogy a legmunkabíróbb kornak betegsége; a 20. és 40. életév között viszi a legnagyobb pusztítást véghez.

Hogy a szegénységgel és a *lakászviszonyokkal* minő összefüggésben van, mutatják THIRRING GUSZTÁVnak Buda-

pestre vonatkozó adatai is, aki bebizonyította, hogy minél többen laknak Budapest népességéből egy szobában, annál súlyosabb köztük a gümőkór szereplése. Budapest IV. és V. kerületében (ezek a legvagyonosabbak) a legkevesebb, ellenben a III. és a X., azaz a legszegényebb kerületekben, a legtöbb a gümőkór-halálozás.

És Paris két idevágó térképe ugyanazt mutatja. Az egyik az anyagi helyzet, a másikon a gümőkór-halálozás van kerületenkint feltüntetve. A két térkép szinte kerületenkint egyezik, annyira összefügg a gümőkór-pusztítás nagysága a szegénységgel!

S így jelentkezik még Bécs kerületeinek képe is. A leggazdagabb kerületek a legkevésbé sújtottak a gümőkór által, míg a legszegényebb kerületeket legsúlyosabban tizedeli a gümőkór.

A budapesti munkások viszonyait vizsgálva, megállapíthatjuk, hogy valósággal dühöng a munkások között a gümőkór, és pedig legsúlyosabban az örökké szobában dolgozó nyomdászok és legkevésbé súlyosan a közlekedési ipar munkásai (kocsisok, villanyosvezetők, kalauzok stb.) között, akik folyton szabadban foglalkoznak. A hajlamosító tényezők között a budapesti munkások sorában leginkább szerepelnek a rossz lakásviszonyok. Azután következik a testi tuleröltetés, a korai munkábaállítás, a rossz műhely (amely majdnem ugyanoly ártalmas, mint a rossz lakás), azután a rossz táplálkozás.

A nagy betegség elleni küzdelemhez tartozik a közegészségügyi viszonyok általános javítása is a hatóságok által. Hogy Budapest tüdővész-halálozása, amely most az utóbbi években főleg a rossz gazdasági viszonyok miatt ismét körülbelül egy ponton van, a megelőző évtizedekben oly hatalmasan alászállott, az a városi hatóság következetes munkájának eredménye volt, amelylyel a közegészségügyi viszonyok minden téren javítottak Budapesten. Ugyanez időben csökkent Bécs, nemkülönben München és Berlin tüdővész-halandósága is, de ezeknek a városoknak már könnyebb dolguk volt, mert nekik nem kellett olyan magasról kezdeni a leszállítást, mint Budapestnek.

Mióta pedig az emberiség egyenesen maga a gümőkór ellen is fordítja küzdelmét, azóta céltudatos, kitartó munka

mellett egész országok tüdővészhalálózása is leszállt. Főképpen bizonyítja, ezt Poroszország példája, a hol az összes tényezők már évtizedek óta együtt működnek a tuberculosis leküzdésén, a gümőkór veszedelmének korlátozásán. Ott 30 esztendő alatt a gümőkóros halandóság 32-ről 17-re esett le. (Minden 10.000 élő ember után). Ez egy-egy esztendőben sok-sok ezer ember életének megmaradását jelenti!

Ezekben igyekeztünk a gümőkór-kérdést, a mennyire ily szűk helyen lehet, bemutatni. Annak megoldása nemcsak orvosi s közkormányzati, hanem elsősorban rengeteg fontoságú nagy társadalmi feladat, melyből mindenkinek ki kell venni részét. De mély meggyőződésünk, hogy a magyar nő egyik lelelkesebb és legkiválóbb harczosa lehet a jövőben a nagy nemzetvédő küzdelemnek. Ha azzá lesz, akkor minden kis tűzhelynél tényleg megindul a védekezés a tuberculosis ellen és akkor meg fogják nevelni a hazának azt a nemzedéket, a mely eredménynyel fogja leküzdni ezt a szörnyű betegséget.

Igenis, eredménynyel, mert nem szórványos lesz a küzdelem, mint ma, hanem mindenki a saját kis körében irtani fogja a betegség csiráját és lehetetlenné fogja tenni az életnek azt az óriási pusztulását, a mely még napjainkban folyik s amely miatt a nemzet teste előbb-utóbb vérszegényné lenne és lassacsckán maga is elsovadna. A magyar nő féltő anyai gondja és hazaszeretete fogják ezt, segítségére sietve az orvosok nemes munkájának, végeredményben meggátolni!

Kisbirtokosaink egygyermekrendszere különösen Somogyban.

Írta: NEUBAUER FERENCZ.

MALTHUS volt az első, aki az emberi szaporodás korlátozásának lehetőségével tudományos szempontból foglalkozott. Az ő figyelmét e kérdés iránt az a jelenség keltette fel, hogy a XVIII. század második felétől kezdve a népesség szaporodása igazán rohamos volt Angliában. Megállapítván azt, hogy az emberiség a természet rendje szerint 25 évenként megkét-szereződhetik, míg a rendelkezésre álló élelmiszerek mennyisége ily arányban nem emelkedik, a jövőbeli túlnépesedés folytán elő álló éhínséget jósolta meg, melynek bekövetkeztét csak a természetes szaporulat korlátozásával vélte megakadályozhatónak.

A rohamlépésben előrehaladó modern fejlődés bajnokai azonban sutba dobhatták MALTHUS elveit és tanácsait, mert míg egyrészt az emberiség nem kétszereződött meg sehol 25 év alatt, hanem a természetes szaporodás még a legkedvezőbb helyeken is messze e mögött maradt, addig másrészt a természet által adott népszaporulatra óriási szükség volt, mert csak ez tette lehetővé azt a nagy ipari fejlődést, melyet a XIX-ik században megéltünk.

A tömeges munka tette lehetővé a capitalista nagyipar létesítését és felvirágzását. A legsűrűbb lakosságuak lettek éppen az ipari vidékek. Ott még a természetes szaporulat sem volt elég, hanem nagyszámú népség vándorolt is be oda. Egész országokat véve szemügyre, a népszám lett a legelső tényezők egyike az ipar és vagyonosodás haladásának

utján és lassan előtérbe kerülnek a szaporodó népszámú nemzetek, a veszteglők pedig visszamaradnak ezek mögött. És habár ma már a népszámimádásnak vannak ismét skeptikusai, akik felismerik az ilyen szaporodás veszélyességeit is, és ezeknek a túlhajtott fejlődés megfékezésével és összehangzatos gazdasági szervezet biztosításával akarják elejét venni, kétségtelen, hogy a helyes utón a bizonyos fokú egészséges szaporodást mutató nemzetek haladnak.

Az egyedek nemzeti sajátossága alkotja a nemzetet és minél több az egyed, annál tágabb létének köre minden irányban. A nemzetek közti állandó versenyben minden nemzet első sorban számának erejével hat s a helyes gazdasági rendszer ezt az erőt öntudatosan fokozza. Habár a fokozottabb gazdasági és szellemi munkával is fölébe kerülhet az egyik nemzet a másiknak, végeredményben mégis az a nép fog győzni, mely egészségesen szaporodik. Hiszen az egészséges gazdálkodás egészséges szaporodást, egészségtelen gazdálkodás egészségtelen, elmaradó szaporodást is jelent és viszont. Azért óriási érdek fűződik egy küzdő nemzetnél a helyes szaporodás föntartásához és e szaporulatnak nagyobb mértékű elmaradása lassú halált jelent.

Áll ez különösen azokra a népekre, melyek még nem küzdöttek fel magukat arra a kétségtelen közműveltségre mely egységes, kizárólagos és semmiféle oldalról gyökerében meg nem támadható nemzeti létet jelent. Mi még csak odáig jutottunk el, hogy egy polyglott államban politikailag vezetünk s habár erősen arra igyekezünk, hogy ezen állam mai kereteiben a mi nemzetünk géniusza alatt gazdasági és szellemi egységgé is fejlődjék, ezen küzdelmünkben erős és számos ellenfeleink vannak, kikkel szemben a nagyon egészséges, viszonylagosan lehetőleg még erősebb szaporodással s csak az így keletkezendő nagyobb munkaértékek sikeres felhasználásával leszünk képesek lassan, következetesen előhaladva győzedelmeskedni.

Ekképp jellemezve nemzetünk jelenkorbeli főfeladatát, nagy fájdalommal észleljük, hogy néhol a népszaporodás letért az egészséges fejlődés útjáról és bizonyos vidékeken, szerencsére ott is csak bizonyos néprétegeknél, a szaporodás helyett már csak lassú fogyás tapasztalható.

Eltekintve a vizsgálódásunk keretébe egyáltalán nem tartozó ókori népcsökkenésektől, bizonyára a múltban is voltak mindig oly néposztályok, melyek a családi szaporulatot korlátozták. De ezen osztályok jelentéktelen kisebbségek voltak. A nagy osztályok azelőtt sehol sem korlátozták szaporodásukat, aminek oka egyrészt a folytonos háborúk által előidézett állandó néphiány, másrészt azonban az is volt, hogy ez osztályok gazdasági jövőjét bármilyen nagyszámú leszármazó számára a rendi szerkezet úgy társadalmilag, mint anyagilag biztosította. Az alsóbb néposztályokra nézve is így állott a dolog.

Az újkori fejlődés azonban nagyot változtatott ezen. A fejlettebb politikai és gazdasági viszonyok oly nagyobb új néposztályokat létesítettek, melyek a régi felül feudális, alul patriarchális gazdasági rendszer kereteit képező biztosított alapú osztályokból mintegy kiemelkedtek, mint pl. a hivatalnoki osztály, a kereskedő osztály. Viszont a legújabb kor gazdasági fellendülésével párhuzamos óriási szaporulat a régi osztályok kereteit is szétrobbantotta és a küzdés bizonyos nemét kötötte az ezen régi birtokos osztályok sorába való tartozáshoz és az abban való megmaradáshoz is. De keletkezett olyan osztály is, melynél a jelen és jövő az által egyenlítődik ki, hogy a jövő nem lehet bizonytalanabb, mint a jelen.

A modern állam hivatalnok osztályánál már elejétől fogva észlelhető volt az, hogy tagjai hajlandók a családi szaporulatnak korlátozására. A múlt században ezen irányzat érvényesülését a solid, de alapjában korlátolt tulajdonú középosztály egyedeinél is lehetett észlelni. Most meg arról akarunk szólni, hogy földművelő kisbirtokosaink egy része is korlátozza a gyermekáldását.

A hivatalnok és értelmiség, a saját pénzéből, illetve birtokából élő középosztály és a saját földjét művelő kisbirtokos osztályoknál jelentkező ezen tudatos szaporulat-korlátozás hatása nagyobb mérvben először Franciaországban jelentkezett és így ott foglalkoztak vele legrégebben. Ez a tény első sorban Franciaország hatalmi politikáját bénította meg s utóbb oda vezetett, hogy az erősen szaporodó Németország gazdaságilag is nemcsak utóíerte, hanem túl is szárnyalta azt.

Egy ideig vitatni lehetett, hogy Vajjon az egységes és gazdag Franciaországnak ez végeredményben áldást vagy kárhozatot jelent-e, de ettől a mi helyzetünk távol áll. Nálunk az ilyen szaporulat-elmaradás nemzeti halált jelentene. Ha tehát ott egy LE PLAY egész életét ezen jelenség kutatásának szentelhette, akkor igazán nem kell érvelnem a mellett, hogy a nálunk feltűnő hasonló jelenségek valóban megérdemlik a figyelmet.

Mielőtt azonban a nálunk észlelhető káros jelenségek válaszába bocsátkoznám, röviden még azt óhajtom általában megállapítani, hogy ez irányzat a családi szaporulat korlátozása felé, mely oly sok osztálynál jelentkezik s néhol oly általánosan, honnan ered, minthogy okának bizonyos mértékben közönsnek kell lenni. Én azt hiszem, nem csalódom, ha ezen okot abban találom, hogy *ezen osztályok jövő nemzedéke számára gazdaságilag nincs biztosítva a szülők gazdasági és társadalmi állása s hogy az alább szállás veszélyét a gazdasági erőnek kevesebb egvedre való összpontosítása által vélik elkerülhetni.* A nagyon vagyonos és a nagyon szegény osztályoknál nem igen lép fel a születések korlátozása. Ezek és azok az osztályok gondatlanok e tekintetben, melyeknél a családi érzés már annyira elveszett, hogy gyermekeik jövőjére nem gondolnak, vagy a kik rohamosan emelkedtek, úgy hogy még nem értek rá irtózni előbbi alacsony sorsuktól.

Bizonyos társadalmi osztályoknál erősen közrehat e végből a nők kényelemszeretete, másutt a gyermeknevelés fokozott fáradtságos volta, vagy a szülők gondatlan élet utáni könnyelmű vágyódása.

De a gyermekszám korlátozására irányuló asszonyi kényelemszeretet és hiúság, gondtalan élet utáni vágy és a gyermeknevelés fáradalmaitól való irtózás mindez osztályoknál egyenlően jelentkezhetik, a különbséget csak a családi jövőre vonatkozó tekintet okozza s így az igazi ok csak ebben kereshető.

Az már megállapított tény, hogy ez osztályok a lassú, kihálás áldozatait képezik. Ezeket a cultura elhasználja, de úgy látszik, hogy pótlásukról is gondoskodott a természet s más néposztályokra nézve oly gazdasági helyzetet teremtett, mely őket képessé teszi, hogy szaporulatukkal a keletkező

hézagokat kitöltsek. Csak az a baj, hogy néhol éppen ezen néposztályok gazdasági helyzete is annyira közeledett amazokéhoz, hogy náluk is jelentkezett a gyermeklétszám korlátozásának irányzata.

A tőkepénzes- és birtokos-családoknak az értelmiség és tisztviselői osztályokban oly hasonculturájú osztályok szolgálnak támaszul, melyek egyedeiket, ha anyagilag talán gyengébb helyzetben, de társadalmilag azonos fokon magukba tudják fogadni, sőt a megcsökent, de még mindig bizonyos gazdasági erőt képviselő tőke vagy birtok ezeket avatja az értelmi és hivatalnok-osztály legerősebb rétegévé, azért ez osztályoknál már kevésbé kényszerítő, mert ellenhatásaiban kevésbé veszedelmes, a gyermekáldás korlátozása. Ámde itt is a vagyon megosztásával járó családi hanyatlás intézményszerűvé tette a gyermekszám korlátozását mindenütt.

Az alsóbb néposztályhoz eddig, Franciaországot kivéve, csak szórványosan hatolt el ez a törekvés. Ezt részben az a körülmény okozta, hogy ez osztályok birtokos és birtoktalan rétegei közt: kevés a culturalis különbség s így az alábbhanyatlástól való félelem csekélyebb, részben pedig az, hogy az alsóbb osztálybeliek már saját testi erejükkel oly részt vesznek gazdasági jólétük eszközeinek előteremtésében, hogy a munkaerő értéke a tulajdon értékével versenyre kel s többnyire még a saját tulajdon mellett is a jövedelmet a munkaerő nagyobb mennyisége oly mértékben emeli, hogy a családtagok nagyobb létszáma ez okból nem hogy elkerülendőnek, de óhajtottónak tűnik fel. Áll ez első sorban az iparos osztályról, de áll nagyrészt a kisbirtokosságról is, melynek még a tisztán saját földjét művelő részénél is egészséges gazdasági viszonyok mellett a munkaerő csaknem mindenütt kellően érvényesül. Azért ezen osztályok képezik ma a nemzeti szaporodás gyűjtő medenczéjét, melyből a többi osztályok kiegészülnek s melynek egészséges életmódja e tekintetben előnyösebb pótlásra nyújt kilátást, mint a proletariátus.

Néhol azonban a kisbirtokososztályba szintén behatolt már a szóban levő baj. Néhol itt is érvényesül a családi jövőért való gondoskodás hatásaképpen a szaporulat korlátozása. Mindenütt, ahol ez jelentkezett, azzal szembeszállani igyekeztek, mivel egészségtelen helyzet következménye, melyen gazdasági és törvényhozási utón változtatni lehet és kell.

Es éppen, mert megállapítható, hogy egészséges gazdasági viszonyok mellett a kisbirtokosoknál nem lép fel a gyermekszám- korlátozása, azért kell nekünk éber figyelmet fordítani a jelentkező bajra s megállapítván előidéző okait, azok elhárítására törekedni.

II.

Az egygyermekrendszer elterjedtségéről bennünket elsősorban az országos statisztikai hivatal adatgyűjtése tájékoztathatna, másodsorban pedig magánkutatás által szerzett statisztikai adatok.

Minthogy mi azt kutatjuk, hogy mennyiben foglalt tért a kisbirtokos parasztságnál a gyermekszám korlátozásának rendszere, tehát ezt egy külön osztályra nézve kutatjuk, az országos központi statisztikai hivatal eddig beszerzett adatok nagyon kevés alapot nyújtanak vizsgálódásunk számára.

Úgy a dunántúli, mint a somogyi általános születési arányszám alig tükrözteti vissza ezen rendszer hatását, mint-hogy csak a lakosság egy része kisbirtokos s az is kétségtelen, hogy a kisbirtokosoknak is csak egy része hódol e szokásnak. Igaz, hogy a születési arányszám itt valamivel elmarad az országos mögött, de ezt részben az is ellensúlyozza, hogy viszont a halálzási arányszám is előnyösebb. Ez arányszámnál oly visszaesést semmi esetre sem tapasztalhatunk, melyből máris következtetést vonhatnánk.

A mi az országos felekezeti születési statisztikát illeti, az 1900. évi felvétel is csak az egész országra nézve állapítja meg a reformátusok születési arányszámát 35'4-ben, ami ugyan elmarad az országos átlag mögött, de ismét nem szolgáltat eléggé tájékoztató adatot, tudva levén, hogy nem minden református korlátozza gyermekeinek számát. Kár, hogy vidékenkint, vagy megyénkint nem adja az országos statisztika ezt a számot, mert ebből, lévén Somogy megye református lakosságának 90%-a kisbirtokos, már többet következtethetnénk, sőt alapján rátapintanánk e jelenség literére, mint-hogy az is tudva van, hogy éppen a református kisbirtokosoknál van a gyermekszám korlátozásának szokása a legjobban elterjedve.

Ámde ha így közvetlenül nem is kapjuk meg a kedvezőtlen születési arányszámot, mégis, különösen a családok szaporúságára és a természetes szaporodás körülményeire vonatkozó és 1901-től gyűjtött országos népmozgalmi statisztika becses adatokat nyújt, melyeket itt reprodukálni érdemes.

Tudvalevő dolog, hogy a református lakosság arányszáma az ország lakosságának számához viszonyítva csökkenőben van. 1890-ben a reformátusok még 14.6%-át, 1900-ban már csak 14.4%-át tették az ország lakosságának. Szembeszökő azonban a református lakosság arányának csökkenése a dunántúli megyékben; nevezetesen volt a lakosságnak

	1890-ben	1900-ban
Somogyban	20·5 ⁰ / ₀	19·0 ⁰ / ₀ -a református
Baranyában	15·5 ⁰ / ₀	14·3 ⁰ / ₀ -a »
Tolnában	16·0 ⁰ / ₀	15·6 ⁰ / ₀ -a »
Veszprémben	21·1 ⁰ / ₀	20·2 ⁰ / ₀ -a »
Fejérben	29·1 ⁰ / ₀	27·4 ⁰ / ₀ -a »
Dunántúl	12·1 ⁰ / ₀	11·4 ⁰ / ₀ -a »

Ez a csökkenés mindenesetre csak a kisebb természetes szaporodásra vezethető vissza. A 14.4% református lakosságra az összes születések számából 1900-1902-ben csak 13.3%, 1903-1905-ben csak 13.2% esett. Míg a halálozásokból 13.9, illetve 14.3%.

Az ország természetes szaporodása 1000-re 1903-ban volt 10.6, 1904-ben 12.2, 1905-ben 7.9, a reformátusoké ugyanazon években 7.5, 9.5, 4.5. Ennél még Somogy megyéé előnyösebb: 12.5, 10.8, 4.0.

Ha már most a református lakosság szaporodási arányát vizsgáljuk, úgy azt látjuk, hogy szembeszökő a gyermekszámkorlátozásnak hatása. Az országos statisztika megyénként nem mutatja ki a felekezetek szaporodását viszonyszámokban; de általában az abszolút számok is sokat mondanak. Nevezetesen szaporodott, illetve csökkent a reformátusok száma:

	1900-ban	1901-ben	1902-ben	1903-ban	1904-ben	1905-ben
Somogyban	+231	+115	+203	+206	+21	-190
Baranyában	-163	-67	-159	-125	-166	-370

– Baranyában tehát absolute is állandóan csökkent a reforma-

tusok száma, míg Somogyban csak egy abnormális évben van csökkenés. De a jó években is milyen arány az, ha a lakosságnak 19%-a református, az összes megyebeli lakosság évi szaporulatának része pedig csak 2.74%.

Vajjon milyen adatokhoz jutnánk, ha megyénként rendelkezésünkre állana a felekezetek születési és halálozási statisztikája, vagy ha éppen a foglalkozási és felekezeti statisztikát ez irányban egybevetethetők?

Azon kutatások, melyeket az országos központi statisztikai hivatal újabb népmozgalmi kötetekben tett közzé a házasságok termékenysége vagy a szülőképes 15-49. év közötti szülőkre eső 1000-kénti szülési arányszámokra nézve, szintén idevilágítanak egy kevésbé.

A megszűnt házasságok termékenységét 3 éve állapítják meg s azon érdekes tényre jöttek rá, hogy míg a Tisza jobb partján csak 4.02 az átlagos termékenység, a Dunán túl az 4.21., Viszont az 1900-1902. években a Tisza jobb partján 226 szülés esett évente 1000 szülőképes nőre, dunántúli pedig csak 214. Lévén a megszűnt házasságok régiek, ez azt mutatja, hogy régebben átlag termékenyebbek voltak a dunántúli házasságok, mint most. S miután e termékenység a szülőképes nőkre eső gyermekszám szerint még a Tisza jobb partja mögött is marad, okát csak a terjedő gyermekszámkorlátozásban lehet találni.

Még inkább beigazolódnak ez akkor, ha megyénként vizsgáljuk a szülőképes nők minden 1000-ára évente eső születések számát. Ez Somogyban 191, Baranyában csak 162, mindkettő erősen visszamarad tehát nemcsak az országos, hanem még a dunántúli átlag mögött is. A reformátusoknál 1000 szülőképes nőre évi 196.9 szülés esett, ami szintén az országos átlag mögött marad.

Szembevetendő jelenség az is, hogy a megszűnt házasságok országos 4.09-nyi átlagos termékenysége mögött megyénként mennyire elmarad a református megszűnt házasságok termékenysége: Somogyban 3.25, Baranyában 2.43, mely utóbbi szám az országos központi statisztikai hivatal véleménye szerint is már legalább is stagnáló lakosságot jelent. Így áll a termékenység a megszűnt, tehát gyakran a régi házasságoknál, melyek oly időre nyúlnak vissza, mikor gyermek-

számkorlátozásra még alig vagy egyáltalán nem gondoltak. Vajjon mi lenne az újabb házasságoknál az eredmény? Kár, hogy a szülő nőkre vonatkozó statisztika már az 1903. évtől ismét el van ejtve, vagy legalább eredménye nem közöltetik.

Mindenesetre még sokat nyújthat ez irányban a hivatalos statisztika, ha felekezeti szempontból erősebben bonczolja vidékenként és megyénként is a születési és halálozási adatokat és a házasságok termékenységét. Főleg sokat nyernének a megyénként kimutatandó arányszámtól a református születés-képes nők ezrére eső évi születési szám közlése által. Ajánlom azt a központi statisztikai hivatal figyelmébe.

A második irány, melyben hézagokat pótolhat még a hivatalos statisztika, az a foglalkozási ágak szerinti tagolása a születéseknek, keresztezve a felekezeti statisztikával.

Így tapintanánk igazán gyökerére különösen a kisbirtokos osztályhoz tartozó reformátusok szaporulati viszonyainak. Ma a foglalkozások szerint tagolt születési statisztika csak országos adatokat nyújt, ami ez irányban egyenlő a semmivel.

Hogy újabban mennyire visszamentek aránylagosan a lakosságban a fiatalkorúak Somogy megyében pl., azt mutatja a következő statisztika:

	6 évnél fiatalabb	6—11 évesig	12—15-ig	15—19-ig	20—39-ig	40—59-ig	60-ál idősb
1890-ben	15·5	13·5	6·3	9·1	28·8	19·7	7·0
1900-ban	14·6	12·—	6·1	10·2	28·5	20·2	8·4

Ez is kétségtelenül igazolja a születéseknek; az utóbbi időben való szünetelését; de ezt a statisztikát is érdekes lenne csupán a református kisbirtokosokról beszerezni. Az országos adatokban is visszaesés jelentkezik a fiatalkorúak rovására, de míg ott az első két rovatban a csökkenés 0.7, illetve 0.5, addig Somogyban 0.9, illetve 1.5.

Ekképp kimerítve az országos statisztika adatait, rátérünk a somogymegyei különös statisztikára, illetve vele együtt arra a még ma igen csekély eredményre, melyet a magánkutatás nyújt e téren.

Somogy vármegye közönsége az 1907. évi őszi közgyűlésén tett először intézkedéseket az egygyermekrendszer ellen. De nem annyira a jelenség megismerésére, mint az ellene

való küzdelemre helyezte a fősúlyt. Azért szerveztek körjegyzőségenként »egykebizottságokat«, melyeknek tagjai tartoztak felvilágosítani a népet és tanácskozni arról, hogy milyen eszközökkel lehetne e jelenség ellen küzdeni; de adatok gyűjtése akár csak az irányban, hogy mennyire van elterjedve e visszaélés, akár hogy mik lehetnek az okai, statisztikai után tervbe sem vétetett. Utóbb is csupán annyi történt, hogy összeíratott községenként az utolsó tíz év születési statisztikája. Ez azonban alig használható tudományos célra, mint-hogy a mi községeink területei úgyszólván mind nagybirtokokat is foglalnak magukban. Ennélfogva a lakosságnak 20-40%-át gazdasági cselédek alkotják, akiknek születési viszonyai lényegesen eltérők a kisbirtokosokéitól s az összes lakosság alapján kiszámított községi adatokat lényegesen befolyásolják.

Táblázatot készítettem, melybe minden oly somogy-megyei református községet belefoglaltam, melynek születési arányszáma 1000 lélek után 20-on alul marad, továbbá az oly községeket, melyek születési arányszáma ugyan magasabb, de melyeket mint tipikus »egykes« református kisbirtokosok által lakottakat ismerem, akkor mindjárt szemünkbe kell tűnni az összefüggésnek a lakosság református része és a születési arányszám között. Minél kevesebb a más vallású, annál kedvezőtlenebb a születési arányszám, azaz annál inkább foglalja magában csupán a gyermekszám – korlátozásnak hódoló kisbirtokosság igazi, tiszta születési eredményét. Mert ezen református községekben a kisbirtokosság csaknem 99%-ában református és a más vallásúak a községhez tartozó nagybirtokosok cselédségéből kerülnek ki. Természetes, hogy ezen cselédség magas születési arányszáma befolyásolja az eredményt. Láthatjuk ezt pl. Csokonya és Visonta községeknél. Ezek teljesen azonos körülmények közt élő, szomszédos református községek. Lakosságukról tudvalevő dolog, hogy a csokonyaiak legalább is oly mértékben hódolnak a egygyermekrendszernek, mint a visontaiak. Mégis látjuk az erősen különböző községi születési arányszámot, mely tisztán azon alapul, hogy Csokonyához sokkal több katolikus, főleg uradalmi cseléd tartozik.

Hogy mi a gyermekszámkorlátozás igazi eredménye, azt

akkor látnók, ha tisztán a kisbirtokosokra szorítókozó községenkinti születési statisztikánk lenne. És látni fogjuk némiképp az általam közelebbről vizsgált Ötvös és Kónyi községek statisztikájánál is.

Somogy vármegye községenkinti születési statisztikáját gróf Széchenyi Aladár, az »egyke« elleni küzdelemre szervezkedett megyei bizottság mozgékony elnökének közbenjárására az országos központi statisztikai hivatal feldolgozta és azt gróf Széchenyi Aladár a Kaposvári Hírlap folyó évi június hó 23-iki számában közzétette. Természetesen abból, összevetve azt az utolsó népszámlálás községenkinti adataival, sokkal többet a központi statisztikai hivatal sem tudott kihozni. Rendszeresen feldolgozva azonban a teljes anyagot, megállapította, hogy minél nagyobb a római katolikusok és minél kisebb a reformátusok aránya a lakosságban, annál kedvezőbb s megfordítva annál kedvezőtlenebb a születési arányszám. Megállapítja a központi statisztikai hivatal továbbá azt is, hogy a tíz évi időtartam alatt 85 községben határozottan apadt a születési arányszám, 182 községben vesztegelt, 43 községben és Kaposvár városában pedig emelkedett. Végül készítet a központi statisztikai hivatal egy grafikai térképet, mely területenként ábrázolja a születési arányszámot.

Ennyiben merül ki a hivatalos statisztika eddig. Legfeljebb azt hozhatjuk még fel, hogy a szóban forgó községek nagy részében az utolsó négy népszámlálás adatai szerint a lakosság száma csökkent, ami azonban elvándorlással is lévén magyarázható, megbízhatóbb következtetésekre alapul nem szolgálhat.

A magánkutatás által elért eredmények közt azon adatok jönnek első sorban figyelembe, melyeket a református lelkészek útján néhai gróf Széchenyi Imre gyűjtött egybe és bocsátott közre »Egyke« című kis munkájában.

Két irárnyban gyűjtötte ő ezeket. Első sorban a létező házasságok fenforgó termékenységét vizsgálta az első gyermekek száma alapján s szigorúan a kisbirtokos reformátuságra szorítókozva, azután kereste az összefüggést a gyermekszámkorlátozás és az anyagi helyzet között.

Ami az anyagi helyzetet illeti, arra az érdekes eredményre jutott, hogy a szegénység nem befolyásolja ezt a

szokást, sőt az azzal fordított viszonyban áll, mert hiszen kevesebbé hódolnak neki még a törpebirtokosok is, mint az $\frac{1}{4}$ telkes vagy annál vagyonosabb kisbirtokosok. Az eltérés azonban nézetem szerint oly csekély s a törpebirtokosok, az u. n. $\frac{1}{8}$ és $\frac{1}{16}$ telkes gazdák is oly mértékben hódolnak a gyermekszámkorlátozás szokásának, hogy fontosabb következtetéseket ebből vonni nem lehet. Csupán az állapítható meg, hogy magában a szaporodó földbirtok nem szünteti meg a gyermekszámkorlátozást.

A házasságonkinti gyermekszámot illetőleg azonban megdöbentő eredményt mutat gróf Széchenyi Imre statisztikája. Nevezetesen azt, hogy a református házasságok az egy- vagy két-gyermekesek, tehát végeredményben feltétlenül ez a nép-réteg csökkenti a somogyi születési arányszámot.

Gr. Széchenyi Imrén kívül még számosan írtak s közöltek nyomtatásban cikkeket a kérdéstről, de ténybeli adatokkal nem szolgáltak, inkább csak nézeteket hangoztattak és reformokat ajánlottak. A lakóhelyemhez közel fekvő, sőt anyakönyvileg hozzá tartozó Ötvös és Kónyi községeknek az állami anyakönyvek vezetése óta lefolyt népmozgalmáról összegyűjtöttem az adatokat s mivel a jelen kérdésekre világot vetnek, közlöm azokat.

Mind a két községnek nem református vallású kisebbsége elég nagy. Már gr. Széchenyi Imre megállapította, hogy e községben is el van terjedve a gyermekszámkorlátozás szokása, mert a házasságok 84% százaléka egy-kétgyermekes.

Az 1895. évi szeptember 1-től 1909 január 1-ig terjedő időben ezen két községben 85 házaspárnak született gyermeke, és pedig 60-nak 1, 19-nek 2, 5-nek 3 és 1-nek 5. Tehát a 14 év alatt a házasságok 70.58%-a egygyermekes és közel 94%-a egy- és két-gyermekes. Ha figyelembe vesszük azt, hogy 14 éven belül a házasságok 33%-a az országban megszűnik, továbbá, hogy ez az idő bőven kiteszi a nők átlagos szülőképeségének fél idejét, akkor ugyan még le kell ütni valamit ezen rossz statisztikai eredményből, de azért alakosság feltétlen veszteglésére mutat, sőt annak ily körülmények közt okvetlenül csökkennie kell.

Hogy statisztikánk bizonyos mértékben összehasonlítható legyen a megyei hivatalos statisztikával, az utolsó tíz évet

vizsgáljuk csak a születési és halálozási arányszámoknál. E szerint született a két községben az 1899-1908. években 80) református kisbirtokos csecsemő, meghalt 133. Ötvös 345 református lakójára esett tehát 43 születés, azaz 1000 lélekre 12.4., Kónyi 277 református lakosára szintén 43, azaz 1000 lélekre 15.5, szemben a község összes lakosságának 30, illetve 28.3 születési arányszámával. Mindenesetre figyelemre méltó eredmény. És minthogy a 86 születéssel szemben ugyanaz időben 133 halálozás mutatkozik, ez feltétlenül kihaló lakosságról tanúskodik.

Még más irányban is 'gyűjtöttem a születési és halálozási adatokat. Nevezetesen az egyes nagyobb családok kebelében történt születéseket és halálozásokat állítottam szembe, ami arra az eredményre vezetett, hogy az állami anyakönyvek bevezetése óta 53 jómódú református kisbirtokoscsalád közül fogyott 10, szaporodott 8, se nem fogyott se nem szaporodott 10, csak fogyott 20, csak szaporodott 5. A legnagyobb családok azonban fogyást vagy legalább veszteglést mutatnak.

Ötvös község területe 2.793 hold, amiből kisbirtokosoké 834 hold. Kónyi területe 2.018 hold, ebből kisbirtokosoké 627 hold.

Még sikerült megállapítanom Ötvösben azt is, hogy az urbériség megszüntetése idején összesen 39 úrbéres birtokos volt a községben és pedig $\frac{3}{4}$ telkes 3, $\frac{1}{2}$ telkes 25, negyedtelkes 11. Jelenleg pedig a községben a volt úrbéres közbirtokosság tagjainak száma 70, kik közül egész telkes 1, $\frac{3}{4}$ telkes 3, $\frac{1}{2}$ telkes 10, $\frac{3}{8}$ telkes 124, $\frac{1}{4}$ telkes 16, $\frac{1}{8}$ -s telkes 28.

Ha pedig az akkori és mostani neveket vesszük, akkor elég élénk népmozgalomnak jutunk nyomára. A legvagyonosabb volt 1850-ben a Maróti-család, melynek 4 tagja bírt összesen két egész és egynegyed telket, utána következett a Lőczy-család két egész telekkel és 5 taggal. Az utóbbi család mai is a legszamosabb a községben, de az előbbi a községből teljesen eltűnt. Érdekes azonban, hogy a falubeliek közlése szerint éppen a Maróti-család szaporodott legjobban, úgy hogy a birtokok eladásra kerültek s ez a család most elszórva él az e vidéki uradalmak területén – cselédsorban.

Ezekben adtuk azon, eddig bizony még igen kis jelentőségű statisztikai anyagot, mely az irányban áll rendelkezésünkre, hogy mennyiben van elterjedve kisbirtokosságunk körében a természetes szaporodást csökkentő, sőt megszüntető gyermekszámkorlátozás, azaz az u. n. egygyermek-rendszer.

Kétségtelenül megállapítható első sorban az, hogy *nem országos kiterjedésű jelenségről van szó*. Sőt az is bizonyos, hogy egy-egy megye teljes kisbirtokossága sem hódol e rendszernek, hanem *csupán egy bizonyos országrésznek főleg a felekezeti hovatartozás által meghatározott kisbirtokossága*. Nevezetesen láttuk azt, hogy gyermekszámkorlátozás *a Dunántúl református magyar kisbirtokosai között van elterjedve s ezek annak különböző mértékben bár, de úgyszólván kivétel nélkül hódolnak*. A fokozati különbség talán azzal az alább megállapítandó ténynyel függ össze, hogy a jelenség újabb keletű és azzal a statisztikailag is kimutathatóval, hogy terjedőben van.

Minthogy azonban a jelenség felekezeti tünete annak lényeges tulajdonságából ered, sőt az igazán nehezen magyarázható meg, az is bizonyos, hogy a gyermekszámkorlátozás áttérjedhet más felekezetű kisbirtokosokra is. Hogy ez bizonyos mértékben már is megtörtént, azt bizonyítja a katolikus somogy megyei Hetes község 25-ös, Bodvicza 31-es, Szabadhegy 18'9-es születési arányszáma is.

Ami az ezen szokásnak hódoló református kisbirtokosságot illeti, arra nézve az már most is megállapítható, hogy *ma ez a népréteg már nem szaporodik s bizonyos, hogy a szokás terjedése a néhol már beállott csökkenést általánossá fogja tenni*.

Az eddig szerzett adatokból egyebet, mint e jelenség hatását megállapítani még nem lehet. A földbirtok-statisztika nyújtana itt a továbbiakra nézve felvilágosítást s annak válasza különösen arra nézve lenne érdekes, hogy az »egykes« lakosság földbirtokátlaga mutat-e csökkenést s hogy kik veszik meg ennek földjeit? Ugyancsak ez a statisztika adná meg a földbirtok felaprózásának mikéntjére a feleletet. Érdekes lenne azután az u. n. gazdasági forgótöke (állatállomány, gazdasági eszközök) növekedését összehasonlítani a népszaporulattal s

a belterjesebb mezőgazdasági művelés terjedésének módozatait megállapítani.

Természetesen csupán hosszabb időre terjedő ily adatgyűjtés szolgáltatna helyes bűvárlati alapot. Ezt, sajnos, a múltra nézve bajos megszerezni, a jelenre nézve pedig időt vesz még igénybe. De éppen azért kell e fontos jelenséggel alaposan foglalkozni, mert csak körülményes adatgyűjtés után fogjuk teljes hatását megismerhetni.

Erre első sorban kell rámutatnom, mert nálunk, sajnos, még nem értékelik eléggé azt az egyedüli helyes rendszert, mely a jelenségnek tüzetes felkutatása után mond csak arról véleményt és indítja meg a reformot. Így történik meg azután, hogy évek hosszú során keresztül közvetlen hatásra számított dörgő beszédek és sikertelen hatósági intézkedések minden eredmény nélkül múlnak el s ismét csak a dolog kezdetén vagyunk.

A modern agrárius kérdés oly probléma, melyre még kielégítő választ senki sem adott. Nem a polgári tudomány és a socialismus sem. Kétségtelen, hogy a kisbirtokosok gyermekszámkorlátozása az agrárius kérdéssel szoros kapcsolatban van s a kettő megoldása tulajdonképpen egy. Azért mindkettő nehézségei komoly munkát rónak arra, aki a cél elérését csak valamennyire is elő akarja mozdítani. E munka első sorban a jelenségek tüzetes ismeretére fordítandó; kimerítő agrárstatisztika az alapvetője minden további lépésnek.

Az a legfontosabb kérdés itt hogy ahol a jelenség fel lépett, ki foglalja el vagy fogja elfoglalni a kiháló népréteg helyét?

Az e kérdésre adatni szokott válasznál sok üres sovínista szölam-puffogatás történt már. Megállapítandó ezzel szemben először is az, hogy *a magyarság igazi szaporító helyét, az alföldet, a baj még csaknem teljesen érintetlenül hagyta*. Mindenütt a nem magyar ajkú nemzetiségeknél lépett fel, csak a Dunántúl ragadt át a magyarságra, de itt is éppen nem általánosan, amint azt a színmagyar vármegyék magas átlagos születési arányszáma mutatja. Az »egyké«-nek hódoló nép a dunántúli magyar kisbirtokosságnak csupán körülbelül 32.6%-át teszi ki, akkor is, ha a magyarság és a kisbirtokosok terhére számítjuk az egész reformátusságot s az ezzel

egyenlő számú másvallásúakról is feltesszük, hogy figyelembekorlátozzák, gyermekeik számát. Ez pedig mindenestre jóval meghaladja a tényleges állapotot.

Minthogy pedig 40-45-ösnél magasabb születési arányszámot a szláv nemzetiségűeknél sem tehetünk fel, azok pedig legfeljebb 10%-át képezik a Dunántúl lakosságának, ez országgrész átlagos születési arányszámának jóval erősebben alatta kellene maradnia az országos alatt, ha a kiegyenlítő-dést maga a magyar népesség nem végezné.

Ehhez jön még Somogyban az, hogy az igazán mintaszerű magyar szellemben vezetett hatósági eljárás és közoktatás mellett a nemzetiségi népszaporulat úgyszólván teljesen szintén a magyarság javára irható és így megállapítható, hogy *a kipusztuló néprétegek helyét nem veszi el a magyarság, hanem azt csak más egyedei foglalják el.*

De ez a jelenség hátrányos voltát meg nem szünteti, mert *egy magas értelmi színvonalon álló s így terjeszkedésre is felette alkalmas népréteg erejét bénítja meg, sőt pusztítja el, mely réteg ekként veszendőbe ment ereje helyes gazdasági viszonyok mellett igen sok üdvösre volna felhasználható. Továbbá a jelenség terjedő irányzata mellett komoly veszedelemmé nőheti ki magát,* aminek idejében kell útját vágni.

Ekképpen mintegy csak futólag megvilágítva a még kellőleg ki nem kutatott jelenség felületesen is észlelhető hatásait, rátérhetünk a ma még szintén csak problematikus, de mindenestre már sokkal bővebben vitatott okaira.

Itt is előre kell bocsátanom azt, hogy ez okok kellőleg ma még nem állapíthatók meg, mert ez irányú pontos és tudományos adatgyűjtés hiányzik. Azt már sokszor megállapították, hogy az egy gyermekrendszer keletkezési ideje mindenestre csak az úrbériség megszűntétől számítható. Az úrbériség kötött birtokviszonyai, a népesség akkori ritkasága, továbbá magának a népnek az időtájt még alacsony műveltségi foka kizárja azt a feltevést, hogy ez a szokás régibb keletű.

Egyes kémpróbák alapján mondható, hogy a volt úrbéres birtok ma legalább kétszer annyi kézben van, mint volt az úrbériség megszűntetésekor. Ebből, továbbá abból a tényből, hogy a felekezeti anyakönyvek igazolása szerint is még az 50-es, 60-as években normális volt a születések

arányszáma, következik, hogy a gyermekszám korlátozása oly okok folytán terjedt el, melyek csak az úrbériség megszűnte után kezdtek hatni és lassan érvényesültek.

A birtokos osztályok természetes gyermekszámkorlátozó irányzata magában véve impulsust adhat ugyan, de a jelenség felléptét nem magyarázza meg.

Az is kétségtelen, hogy *női és szülői kényelmi ' szempontok sem okolják wieg az egyke-rendszert*, mivel alacsonyabb műveltségi fokon ily általános symptomává ebből az indokból nem válhat az, hiszen magasabb fokon sincs meg a tisztán kényelmi szempontok kizárólagos ereje a nemi ösztön fölött.

Eddig ugyan első sorban erre az okra vezették vissza az egygyermekrendszer elterjedését. Nevezetesen a lelkészeknek, kik a jelenség iránt érdeklődve, a nép életét figyelemmel kísérték, első sorban a szülők és főleg az anya könnyebb életmódja tűnt fel mint a gyermekszámkorlátozás közvetlen eredménye s így a mélyebben nem kutató szem itt akadt meg. Holott ez a közvetlen eredmény ugyan kellemessé teszi az egykét, azonban előidéző indokát nem alkotja, nemcsak a fent említett legfőbb oknál fogva, de azért sem, mivel a jelenség szoros határok között, azonos körülmények között lévő néprétegnél való jelentkezése akkor mivel sem volna megokolható.

Egyáltalán a kényelmi szempontok a gyermekszámkorlátozás intézményszerű jelentkezését csupán túlfinomult közműveltségű társadalmi osztályoknál, vagy tágasabb körben hanyatló művelődési viszonyok mellett okozhatják, de az utóbbi esetben e jelenség nem szorítkozik bizonyos határozott osztályokra.

Akármit is mondanak a moralisták, *a gyermekszámkorlátozás tisztán gazdasági okokból magyarázható. meg.* Sokszor lépett fel ez a jelenség már a történelem folyama alatt akár praeventive, mint nálunk s a modern világban egyáltalán, akár repressive, mint az indiai és egyéb gyermeküléseknél. *Mindenütt gazdasági volt az ok. Minél alacsonyabb nép osztálynál látjuk a jelenséget, annál inkább gazdasági okok idézik elő, hiszen annál gyengébb a tisztán kényelmi szempontok lehetséges hatása.*

Lehetetlen, hogy a nép embere, kinek, szegényesebb anyagi helyzetében a házasságban való nemi ösztönkielégítés annál fontosabb élvezetnek tűnik fel, egy nő kényelmére vagy csak saját, amúgy is annyira korlátolt más irányú élvezetei érdekében, erről rajta kívül álló kényszerítő ok nélkül lemondjon. Ugyan tegyük fel a kérdést, hogy hány gyermekszámot korlátozó középosztálybeli egyén tenné meg azt a kényszerítő anyagi szempont hatása híján tisztán felesége kényelmére, vagy csupán azért, hogy több bort ihassék, több szivart szívhasson, jobban ruházkodhassak?

Ha egy család rendes megélhetése meg van adva, akár több gyermek részére is, akkor pusztán életmódjának emelése végett az apa nem fog lemondani a gyermekekről és ebben felesége óhajának sem igen fog engedni.

Mint már említtem, a somogyi szülők kényelmesebb élete nem is oka, hanem első és legszembetűnőbb eredménye a gyermekszámkorlátozásnak, ami nemcsak a népet megfigyelőknek tűnik fel, hanem maga a nép is észreveszi azt, ezzel kérkedik szemben a több gyermek által megnyűtt asszonynyal és megélhetésében lejjebb szorított családdal, mi által ádáz erkölcsi hatást, sokszor úgyszólván kényszerít gyakorol másokra a gyermekszámkorlátozás irányában és ez által erősen terjeszti a jelenséget ott is, ahol pusztán a kényszerítő gazdasági körülmények alapján az még nem lépett fel. Azonkívül újfajta népmorált állít fel s ezzel mintegy állandósítja a jelenséget és felfegyverzi a népet a jelenséggel való szakítást célzó hatásokkal szemben. Viszont azt sem szabad felednünk, hogy csak közös viszonyok közt levőket köthet össze közös erkölcsi kényszer s így ez a hatás is csak a már megmételezett néposztály keretén belül érvényesül.

Az úrbériség alól felszabadult kisbirtokosokra az új helyzet számos új irányban kezdett hatást gyakorolni. Első sorban is jogilag szabadokká, a birtok korlátlan uraivá lettek. Ebből egyrészt erős függetlenségi önérzet kapott közöttük lábra, mely különösen ott fejlődött ki erősen, ahol a régi időben már nagyobb volt a lakosság és a földesúr közötti ellentét s ahol felekezeti eltérésnél fogva a nép papja és tanítója is szítója volt annak. Itt jobban érezte az úrbériség nyűgét a nép és itt emelte tehát önérzetét legjobban a fel-

szabadulás. Ez a nép volt azonkívül szellemileg is a legfejlettebb, mert papja, tanítója érdekében jobban lévén régi időtől fogva vele összeforrva, szellemét, képességeit fejlesztette, így jobban elő is volt készítve az új korszakra, annak jobb hasznát vette, megvagyonosodott, gazdaságilag erősödött s önérzete ezzel is erősödve, az osztályöntudat nagy fokban fejlődött ki benne.

Magát az akkori gazdálkodási módot tekintve, a felszabadulás mindenestre gazdasági előnyökkel is járt, a munka termelékenységét fokozta és a kisbirtokos saját javára fordíthatta ezután azt is, amivel eddig uraságának tartozott.

Minden jól ment volna ez irányban tehát, ha akár jogi, akár gazdasági szempontból csupán jók lettek volna a felszabadulás következményei. De a szabad földtulajdonnal járt *a földbirtok oszthatósága és a leszármazók kötelező és alig korlátozott egyenlő örökösödési joga is*. Ennek következtében az eredeti $\frac{1}{2}$ telkes átlag (Somogyban) hamar szétesett s a birtok 2-3-szor annyi kézbe került. A leszármazók kötelező örökösödése egy nemzedék alatt 2-3 részre osztotta a vagyont, de főleg *a nőtestvérek kifizetésével az első adósság felvételére adott alkalmat*. Ahol az állatállomány értékesítése a nőtestvér kifizetését már is lehetővé tette, ott is ugyanaz volt a következmény, t. i. *a kisbirtokos forgótőkéjét pusztította el*. Az utóbbi esetben közvetlenül annak értékesítése által, az esetben pedig, ha az adósságból fizették ki a nőtestvért azért, mivel a kisbirtokos kényszerült másnak, a hitelezőnek dolgozni, tehát ha megszakadt is kis földje művelésében, forgótőkéjét még sem gyűjthetett. *Forgótőke híján persze nem emelkedhetett a gazdálkodás belterjessége sem s így szigorúan érvényesüli az a szabály, hogy az osztozkodott gyermekeknek számával osztott mértékben kevesebb jövedelemből is kellett megélni*.

A forgótőke hiánya minden gazdasági fejlődésnek útját vágta, és rikítóan szeme elé tárva a kisbirtokosnak a sokgyermekű család hátrányait, viszont kiemelve a forgótőkére is szert tett, másrészt nagyobb birtokkal is rendelkező kevés gyermekes családok szerencséjét, rávezette a gyermekszámkorlátozás gondolatára. Először csak a természet parancsa csinált némely egygyermekes családokat, de ezek szerencséje

s a többgyermekes családok gyászos sorsa felkeltette a gyermekszám szándékos korlátozásának eszméjét.

Nálunk az úrbériséget idegen államhatalom szüntette meg, mely egyáltalán nem törődött annak következményeivel, ami különben az idő szerint még általános tünet volt. De szomorú politikai viszonyaink a hazai társadalom figyelmét is elterelték attól, hogy az új helyzetbe jutott kisbirtokosságot támogassa, segítse s ilyen gazdasági érdekű kérdésekre nálunk akkor még kevésbé is volt a közönség érett, mint a külföldön. A mi figyelmünk az ily kérdések iránt csak a 90-es évek óta élénkebb.

Ez alatt a 40 év alatt a kisbirtokosság teljesen el volt hagyatva. Nemcsak vígan érvényesült a szabad, sőt kötelező birtokelosztás rendszere, hanem minden gazdasági változás készületlenül érte és pusztította a kisbirtokosainkat. Ki voltak téve a szabad uzsorának, a szervezetlen és a drága vidéki hiteligazdaságnak, közterheik óriási mértékben szaporodtak, elemi csapások teljes vadságukban pusztítottak rajtuk végig, mindig számos derék és törekvő kiscgazdát zúdítva bele az adósságok tengerébe, ahonnan menekülés nem volt többé. Hozzá az egész világra terjedő mezőgazdasági válság gyökerében támadta meg az ő jövedelmüket is és azt a lakosság számának szaporodása még inkább csökkentette. Le is szállott egyes vidékeken a föld értéke a minimumra.

Nem szabad mellőzni azt a káros hatást sem, melyet a vagyonszűkülés megszüntetését nálunk igazán megbotránkoztatóan költségessé tevő osztoztató jogszolgáltatás gyakorolt. A ki nem egyező és perre gyakran kényszerült feleket az érték 10-20%-áig adóztatja meg jogszolgáltatásunk, tekintet nélkül a felek hibás vagy hibátlan voltára. így tényleg csaknem felére apad a vagyonszűkülés, mire az osztozkodó felek végleg kézbe kapják azt.

Az osztozkodó félt az a hátrány is érte, hogy *kevés földje maradt*, sokszor kevesebb, mint amennyit maga erejével megmunkálni bírt volna, aminek folytán egyrészt *földéhes lett*, kész volt azon földért, melyen munkáját értékesíthette, aránytalan árat is megfizetni, munkaerejét is kamatul kötve le a földjáradék mellé. Ez annál súlyosabb következményekkel járt, mivel nem is készpénzért vásárolt, hanem

hitelre. A földet így óriási áron vette, de forgótökére, a' hitelezőnek *dolgozván*, ismét nem tehetett szert. Másrészt *birtokának csekélységénél fogva saját birtokában gyermekeinek oly hasznát nem vehette, hogy az azok munkaerejének igénybevételével elért gazdasági eredménye a gyermeket ránézve inkább haszonnak, mint tehernek tüntesse fel.*

Felemlítettem már a bevezetésben, hogy másutt a kisbirtokosnál azért kevésbé jelentkezik a mai gazdasági rendszer mellett a gyermekszámkorlátozásnak irányzata, mert gyermekei munkaerejét felhasználva s első sorban ezek és a maga munkaerejéből élve, a gyermek hasznát is hajt neki. És tényleg 'ez az egyik legfőbb ok, mely a művelt világ kisbirtokosainak nagy részét megóvjá az »egykétől«. A mi kisbirtokosaink gazdálkodása 1848 óta alig fejlődött, nevezetesen oly irányban, mely a fokozott gazdasági jövedelmet a nagyobb munkától teszi függővé. Azok a gazdasági ágak, melyek a gyermeket becselessé teszik, elsatnyultak. Kiveszett kirbirtokosainknál az a tudat, hogy több gyermek, több kiadás mellett is, több jövedelmet jelent. És ez a legszomorúbb tünete kisbirtokosságunk e 40 éves sanyarú korszakának.

Oka ennek a birtokelaprózódás mellett az is, a miben én az alantabb kifejlendők szerint további főokát találok az-egyének, hogy kisbirtokosaink e rétege erős osztályérzetében annyira elzárkózik a többi társadalmi osztályokkal szemben, hogy csak saját tulajdonán belül akarja érvényesíteni munkaerejét és azt idegen munkában értékesíteni nem hajlandó. Kivételt csupán az arató munkánál tesz, de pl. már sok megyei kispolgár fuvarozni nem akar. így azután saját birtokának kiterjesztés megmunkálásánál nemhogy értékes lenne számára minden, akár gyermeki munkaerő, hanem még saját munkaerejét is kénytelen gyakran hevertetni.

Ugyanis a birtokelosztódás hátrányai és a gazdasági elhagyatottságában átszenvedett 40 éves ínséges állapotok sem tudták volna azért a gyermekszám korlátozásra rábírní kisbirtokosainkat, ha egy ferde értelmi és gazdasági fejlődés nem vezetett volna egyes helyeken a kisbirtokososztály gazdasági elzárkózására.

Mert hiszen az előbb említett bajok az egész ország kisbirtokosait csaknem egyenlően érték s így, hogy nagyobb mér-

tékben nem terjedt el közöttük a gyermekszám korlátozásának szokása, ez csak annak tudható be, hogy még egyéb ok hatásának is közre kellett működni itt. És ez ok magyarázza meg azután azt is, miért éppen legfejlettebb református kisbirtokosaink tértek rá az egygyermekrendszerre. Ez az ok az *illető kibirtokosrétegek gazdasági elzárkózása*.

Már fentebb rámutattam arra, kisbirtokosaink egyes rétegeinél miképpen fejlődött ki a magasabb értelemi, de erősebb osztályönéretet is. Hozzájuk szító papjaik és tanítóik erős szabadságvágyat oltottak a népbe és művelték szellemét. Ezeket tehát jóval fejlettebb értelmi fokon érte a jobbagyfel-szabadítás, mely érzelmeikre is nagyobb erővel hatott. Jobban ki tudták használni a felszabadulás közvetlen előnyeit is és ezen anyagi gyarapodás osztályérzetük további fokozására vezetett. Magasabb értelmük hamarabb felismerte a birtokelosztás hátrányait, másrészt a csökkenő birtokállag az osztást szenvedett önérzetét is jobban bántotta. Minthogy pedig a szaporodás által létrejött feleslegnek saját öröklött birtokuk szabta foglalkozási és megélhetési határain kívül való elhelyeződését sem osztályönéretük nem engedte, sem arra az ország gazdasági viszonyai a kellő alkalmat nem igen tudták nyújtani, rátért amaz orvosság használatára, mely mindezen nehéz kérdéseket eleve elintézte: a gyermekek számának korlátozására.

Sehol a fejlettebb culturájú népek között, tőlünk nyugatra, még a legegészségesebb agrárrendszerrel bíroknál sem növekedett meg számottevőleg az újabb időben a mezőgazdasággal foglalkozó lakosság. Igaz, hogy az önálló mezőgazdasági üzemek száma emelkedett, de a népesedés adta szaporulat tulajdonképen az ipar és kereskedelembe, tehát főleg a városi népességbe talált elhelyezést. Minthogy pedig a mezőgazdasággal foglalkozók szaporodás dolgában legalább is lépést tartanak az egyéb foglalkozásúakkal, a mezőgazdasági lakosság leszármazóinak egy része szükségkép más foglalkozásban talált elhelyezést. Így van ez megállapítható módon mindenütt, még a különben valamivel kevésbé szaporább önálló mezőgazdasági üzemtulajdonosok leszármazóival is.

Ez a nagyjelentőségű gazdasági folyamat, a mezőgazdasági népesség ezen foglalkozási)an felesleges szaporulatának

más foglalkozásokban való elhelyezkedése hiányzik nálunk azon kisbirtokosrétegeknél, melyek az egykének hódolnak. Ezen néprétegek kifelé teljesen zárt életet élnek és a feleslegnek a másutt mindenütt szereplő lefolyása náluk nem létezik.

Erre őket mindenesetre elsősorban az vezette, hogy midőn szükség lett volna már arra, hogy a felesleges szaporulat más foglalkozás után nézzen, fejletlen ipari és kereskedelmi viszonyaink ilyen foglalkozást nem nyújtottak. Ez így volt már 1868. előtt is, de valószínűleg még sokkal inkább a 70-es években, midőn ez a jelenség kezdett meggyökeresedni református kisbirtokosságunknál. Hiányoztak itt azon levezető csatornák, melyeket kevésbé értelmes, tehát jóval kisebb igényű és önérzetű többi kisbirtokosságunk igénybe vett, s melyek annak sarjait oly foglalkozásokhoz vezették, melyek anyagi és erkölcsi sülyedést jelentettek számukra. Ily körülmények között igazán nem csodálható, ha oly erkölcsi és szellemi felfogásra vezetett a vázolt helyzet fejlettebb kisbirtokosaink egy részénél, hogy osztályérzetük megvetéssel sújtotta a más foglalkozásra való áttérést. Minthogy az esetleg keletkező felesleges szaporulatot ily módon elhelyezni a saját gazdasági körükön belül igen kínos volt, inkább ráfanyalodtak arra, hogy gyermekáldásukat korlátozzák. Magasabb értelmi fejlettségük megadta nekik a módot ahhoz is, hogy ennek lehetőségét felfogják és eszközeit és módját elsajátítsák.

Az eddig rendelkezésre álló adatok alapját ezekben vélem feltalálni a dunántúli református kisbirtokosaink gyermekszámkorlátozási rendszerének főbb okait. Tekintve a statisztikai kutatások kezdetleges állapotát, ezen vázlatom nem lehet teljes, hanem számos kiegészítésre, mintegy a körülményes kiépítésre szorul, melyhez az anyag majd csak alapos és terjedelmes munka után fog összegyűlni.

Ha már így az okok előadásánál nem igényelhetem az általam leírtak számára a végérvényességet, annál kevésbé lehetek ma abban a helyzetben, hogy határozott útírányt szabhatnék a jelenség megszüntetésének elérésére.

Ily irányt szabni ma még senki sem tudhat, mert nincs meg a kellő alap. Ezt az alapot kell előbb megteremteni.

Annyit mindenesetre mondhatok, amint gazdasági okok, kényszerűségek és célszerűségek idézték elő a jelenség kelet-

kezesét, megszüntetését is hiába kíséreljük meg egyházi és világi beszédekkel, erkölcsi és anyagilag számba nem vehető jutalmakkal, apró előnyökkel az adózás, iskoláztatás és gyermeknevelés terén.

Amint az egyénben kialakult gazdasági belátás vezette azt reá a gyermekszámkorlátozásra, éppen úgy csak akkor fogja ezt az egyénileg előnyös szokást elhagyni, ha közvetlen, vagy közvetett, de lényegbe vágó gazdasági okok képesek megállapodott véleményét megváltoztatni.

A gazdasági viszonyok ezen nagyfokú átalakulását kétféle utón kell megközelítenünk. Az első az örökösödési és ingatlanforgalmi törvények oly megváltoztatása, mely egyrészt megnehezíti a birtokelosztódást, másrészt a szükséges és hasznos elosztások költségeit lehetőleg csökkenti, azok keresztülvitelét könnyűvé, célszerűvé teszi. A másik a mezőgazdasági kisüzemek belterjességének oly fokú fejlesztése, hogy az által a kisbirtokos belássa, hogy rája nézve nem anyagi kárt, hanem hasznot képeznek gyermekei. Ha a birtokelosztás hátrányaitól nem fél a szülő s látni fogja gazdasági üzemből a gyermekmunka szükségét, akkor talán abban fogja hagyni gyermekkorlátozó szokását, melyet csak kényszerűségből alkalmazott, mert hiszen a családi öröm élvezetének vágya nála sem halt ki, csak alszik, sőt inkább csak összepontosult. Talán fog ezen változtatni akkor, ha látja, hogy többé nem csapás a gyermek, hanem oly eszköz, mely nélkül azt a munkamennyiséget, mely a belterjes gazdálkodáshoz szükséges, csak anyagi kárával szerezheti meg idegenektől.

Így lehetne változtatni e kiháló néprétegek sorsán. Ámbár felette nehéz ez, mert a történelem megmutatta, hogy decadens (mert ez az) szokásokat felvevő népességet jobb útra téríteni még alapvető reformokkal is alig lehet. Ezeknek már erkölcsi és szellemi felfogása hozzáidomult a rossz szokásokhoz s az eszmei conservatismus gyémántszilárdságával szegül ellen minden bizonyítéknak.

Mert lényegében mégis csak az osztálybeli elzárkózás okozta első sorban a népréteg egykerendszerét és ezen elzárkózottságból azt kiragadni alig fog sikerülni. Olyan gazdasági fejlődést ugyanis alig tudunk elképzelni, mely egy önálló mezőgazdasági üzemtulajdonos rétegében több nemzedék

egészséges szaporulatának helyet nyújtana saját gazdasági körén belül.

Előbb-utóbb *rászorul a fölösleg, arra, hogy az egész művelt világ önálló mezőgazdasági népessége leszármozó fölöslegének útját kövesse és más foglalkozásokban keressen helyet.* Erre pedig rávinni az osztályérzetben minden más kézművesfoglalkozást megvető kisairtokossarjat sem értelmi, sem gazdasági eszközökkel nem lehet.

Már előbb kimutattam, hogy ma még csupán egy aránylag kis népréteg, a Dunántúl magyarságának 15-20%-áról van csak szó és az adatok meggyőznek arról is, hogy van nemzeterő már magában a Dunántúlban arra, hogy ezen néprétegszaporodás hiányának, sőt lassú kiveszésének hézagait ugyancsak a nemzetre nézve becses anyaggal pótolja. De egyrészt mégis veszteség ezen olyan magas értelmű, igen becses nemzeti réteg pusztulása, sőt csak vesztegelése is, másrészt oly veszedelmes terjedési irányzattal bír mai viszonyaink mellett kisbirtokosságunk körében az egygyermekrendszer, hogy mindamellettnagyon is érdemes ez a kérdés az egész közvélemény érdeklődésére és arra, hogy úgy a kormányhatalom, mint a tudomány és közérdek emberei foglalkozzanak vele.

Mert, ha az a csekély gazdasági lendület, mely kisbirtokosainkat a 90-es évek óta segíti, valamiképpen megszűnik s ez a legfontosabb néposztályunk ismét a múlt század második felének elhagyott kínlődásába süllyed, óriási méreteket vehet fel az a romlás különösen nálunk, ahol semmi abból a nagy ipari gazdasági lendületből nem észlelhető, mely Németország és Ausztria kisbirtokosait megmentette attól, hogy gyermekszámukat korlátozni legyenek kénytelenek. Nálunk nincs olyan ipar, mely felvenné mezőgazdasági népességünk feleslegét. Egyedüli remedium az egyke vagy a – kivándorlás.

KÖZLEMÉNYEK ÉS ISMERTETÉSEK.

Közművelődés, nevelésügy.

Tisza István beszéde.

(Reflexiók *gróf Tisza Istvánnak* a Protestáns Irodalmi Társaság 1909. évi közgyűlésén elmondott megnyitó beszédéhez.)

Nagy érdeklődéssel olvastuk gr. Tisza István beszédét, melylyel a Protestáns Irodalmi Társaság minapi közgyűlését megnyitotta, főleg azért, mert mély és finom érzék nyilatkozott meg benne a modern tudomány és bölcsészet alapkérdései iránt. Bizonyos benső elégtétellel látjuk, hogy akad magyar államférfiú, aki nagy elméleti hévvel merül el a *tudomány és a hit viszonyának* újkori súlyos problémájába; hiszen a tudományos és bölcsészeti áramlatoknak nincsen nagyobb diadala, mint ha kiderül, hogy a gyakorlati politikusok is egész gondolkodásukkal emez áramlatok alakító hatása és befolyása alá kerülnek. A mi politikusaink, fájdalom, többnyire annyira beletévednek a kicsinyes hatalomvadászat útvesztőibe, hogy gondolkozásmódjuk s egész világfölfogásuk többé-kevésbé elparlagiasodik, minélfogva elvesztik a nagy szellemi világáramlatokkal való kapcsolatukat és képtelenné válnak nemzeti életünk összefüggéseit az európai nemzetek életrendszerével kellőképen fölfogni. Tisza István e tekintetben a dicsérendő kivételek közé tartozik: beszéde legalább is arról tesz érdekes bizonyosságot, hogy nem csak eredeti filozófiai hajlandóság él lelkében, hanem számon tartja a tudományban és bölcsészetben mutatkozó legújabb mozgalmakat is. Mondom, nagy benső elégtétellel constatáljuk ezt, mert biztató jele annak, hogy tudomány és bölcsészet egyre jelentősebb tényezőkké válnak nemzeti művelődésünk kialakulásában.

De ha mélyebben vizsgáljuk Tisza István beszédének tartalmát, sajnálkozással látjuk, hogy gondolatláncolataiba valamelyes végzetes önellentmondás vegyül, mely jellemző

fényt vet egész egyéniségére. Szembetűnő ugyanis, hogy Tisza azzal a nemes hévvel van eltelve, hogy gondolkozásával minden bántó felekezeti elfogultság fölé emelkedve filozofiai magaslatból vizsgálja a protestantizmus lényegét és a nem protestáns kereszténységhez való viszonyát. Mégis oda jut, hogy beszédében egyaránt megbántja úgy a protestáns, mint a nem protestáns érületet, sőt azt hiszem, hogy a protestáns érületet még súlyosabban, mint bármely más felekezetét. Különös látvány az, ha valaki szép és nagy akarral tör egy magasabb igazság felé, és ha végül épen az ellenkezőjét éri el annak, amire komolysággal és nemes lendülettel törni látszott!

Mielőtt azonban azt a sajtóságos önellentmondást föltárnám, mely Tisza beszédén végig vonul, azt a nemes célzatát akarom kiemelni, melynél fogva a *természettudomány és a vallásos világfelfogás teljes összhangját iparkodik kimutatni*. Tudunk-e egyáltalán eszmélni, gondolkozni – kérdezi Tisza –, ha gondolatvilágunkat nem alapítjuk bizonyos sarkalatos tételekre és sarkalatos fogalmakra, melyeknek végtelen tartalmát végig gondolni képesek nem vagyunk: minők pl. a tér és idő, a kezdet s a vég, a születés és az enyészet fogalmi, sat., sat. Elmésen mutat rá, hogy a logikai szigorúság tudománya: a matematika, kénytelen alapvető fogalmi gyanánt a végtelen nagynak és végtelen kicsinynek, mystikus fogalmait elősmerni, sőt hogy épen legnagyobb gyakorlati sikereit, diadalait eme mystikus fogalmak rendszeres és átgondolt használatának köszönheti. Szóval meg akarja hallgatóságával értetni, hogy minden úgynevezett positiv tudománynak metaphysikai alapjai vannak, a mely metaphysikai alapokból szívja a vallásos meggyőződés is táplálékát. Tisza bátran hivatkozhatott volna minden korok legnagyobb természetbúváira és bölcsészeire, akik át voltak hatva a meggyőződéstől, hogy az úgynevezett empirikus tudományok metaphysikai alapzat nélkül nem állhatnak meg. Sőt hivatkozhatott volna egy legmodernebb philosophusra, BERGSON-ra is, kinek bölcsészete már meghódította a francia salonvilágot, és ki azt hirdeti, hogy az igazi szigorú tudomány: a metaphysika; és hogy minden más tudomány ebből szívja magába nem csak a szigorúság, hanem a termékenység szellemét is. Es ha a francziák egyszer eltelnek ezzel az új, ideális bölcsészeti irányzattal, akkor az a németek minden féltékenykedése daczára hamar el fog terjedni az egész művelt világban. Tisza beszéde már ebbe a modern bölcsészeti áramlatba esik bele. Kár hogy nem hangsúlyozta még erősebben a természettudományos gondolkozás és az igazi vallásos érület szükségszerű egybehangzásának és ez egybehangzás jövődöbeli nagy diadalának elvét. Kár, hogy világosan ki nem mondotta

a régi, de mindig új igazságot, hogy a legmélyebb természet-tudományi kutatás és a legmélyebb vallásos érzület okvetetlenül egy húron pendülnek. Es hogy csak a fölszínés, a pártos, a demagógiába tévedő természettudomány támadhatja meg az emberi vallásos érzés gyökereit. Ha Tisza hathatósabbban kiélezi vala a természettudomány és a vallás harmóniájának gondolatát, akkor beszéde mintegy kakasszólása lehetett volna annak az eszményies bölcsészeinek, melynek győzelméért egy-egy magyar gondolkozó már évtizedek óta nehéz, de kitartó küzdelmet folytat.

Fájdalom, azonban Tisza nem maradt meg igazsága mellett, hanem a hit és a tudás összhangjáról való meggyőződést *a protestantismus számára óhajtja lefoglalni*. Bocsánat, ebben valami tévedés rejlik. A mai világban minden hitfelekezet mélyen érzi azt a veszedelmet, mely őt a hamis értelemben vett szabad gondolkodás részéről fenyegeti és ennél fogva minden felekezeti táborban egyre szaporodnak ama felekezeties harcosok, kik a tudomány és a vallásos érzés harmóniáját helyreállítani törekednek. És milyen sikerrel? Bizony, aránylag elég gyöngye eredménynyel, mert a művelt világ a felekezeties színezetű férfiak tanításait gyanakodva fogadja akkor is, ha a tudományos elméletekkel még oly elmésen kaczerkódnak. Egyre szaporodik tehát minden felekezeiben azoknak száma, kik vallásos érzületükben meginganak, és akik arra az álláspontra látszanak helyezkedni, hogy a modern ember lelkében a vallás helyét a tudomány van hivatva elfoglalni. Szomorú eltévelyedés ez, de vele szemben sajna minden hitfelekezet egyaránt meglehetősen tehetlenné vált. És kik vannak hivatva ez eltévelyedés ellen sikeres harcot vívni? *Csakis a nagy természetbúvárok és philosophnsok maguk, akik egy pillanatig sem esnek ama gyanú alá, mintha valamely felekezet prókátorai volnának*. Nem a protentánsok, nem a katolikusok és nem a zsidók érdeme, és egyáltalán semmi hitfelekezeté, hogy a modern szellem az az exact tudománynak és a vallásos érzületnek közös metafizikai alapjait fölfedezni kezdi. Nagy búvároknak és gondolkozóknak köszönhetjük a modern szellemnek ezt a nevezetes fordulását. Lám maga Tisza is ennek a szellemnek neveltje, és ő sem a protestáns egyházi tételekből, hanem a tudományokból, sőt egyenesen a matematikából veszi az érveket, melyekkel a tudás és a hit egybehangzását bizonyítani iparkodik. Kár volt tehát erre az egybehangzásra való törekvést a protestánsok számára lefoglalni akarni. Ezzel ugyanis Tisza csak sérti a többi felekezetek érzületét és csak gyöngíti saját fejtegetéseinek súlyát, mert maga is a felekezetieskedés hibájába esni látszik.

Másrészt azonban csodálatosképen még mélyebben meg-

sebezte saját felekezeti társainak felekezeti érzületét. Beszédének vége felé ugyanis azt mondja, hogy gyakran megborzad arra a gondoláira, hogy mit állhat ki egy lelkipásztori pályára nemes idealismussal lépő ifjú, akinek az egyéni felfogása a protestáns dogmák egy részét nem fogadja el. Tisza az ilyen pásztorinak lelki kínjait olyan élénken színezi ki, hogy valóban részvétet kezdünk érezni iránta. De ha a protestáns pap, és épen az ideális lelkületű pap, ilyen súlyos, majdnem tragikai *conflictus*ba juthat, hogyan hirdetheti Tisza a protestantismus legfőbb kiválósága gyanánt, hogy *fölszabaddít a dogmák uralma alól*. Dicsőíteni akarta-e egyházát, avagy inkább korholni: ezt kérdi beszédének minden figyelmes és elfogulatlan olvasója. És mennyivel inkább kérdik majd ezt a protestáns egyház lelkészei, akik jóval érzékenyebben veszik Tisza szavait, mint e sorok írója. Mi igaz a Tisza István beszédében: az a nagyszerű szabadság-e, melyet a protestantismus ad híveinek a dogmákkal szemben, vagy az a borzalmas kötöttség, melyben épen az idealisabb lelkészek szenvednek a dogmák béklyói következtében? És ha Tisza oly szörnyen támadja a dogmatismust, hol van e támadásnak határa? Nem féltő-e, hogy ez a dogmaellenesség utóbb magának a hitnek gyökereit is megtámadja?

Igaza, a legteljesebb mértékben igaza van Tiszának, ha a dogmákon való nyargalást kárhoztatja. Mert a hitet őli meg az, aki a bötü imádatát tanítja. De ha gyilkos méreg rejlik a bötü-bálványozásban, a dogmatismus-ban, tán még nagyobb veszedelem származhatik a bötüírtó, antidogmatikus szenvedélyből. Az egyik épp oly terméketlen, mint a másik. Az egyik ép úgy szétbontja és darabokra töri a társadalmat, mint a másik. Élő szeretetre van szükségünk, arra a lélekre, mely a nemzet összes nagy szellemi potenciáit egyesíti és győzelemre viszi. Ezt akarta mondani Tisza István és ha beszédjének némely pontjain az ellenkező irányba látszik tévedni, feledjük el ezt a lesiklasát és tartsuk meg egyedül a nemes buzgó szándékot, mely beszédének melegséget és helyenkint magas lendületet kölcsönzött. Olyan papokra van szükségünk, kik elteivé nemzetük iránti élő szeretettel, befogadják lelkükbe azt a fényt is, mely a világi tudományokból feléjük árad. És olyan világi tudósokra van szükségünk, kik annyira eltelnek az igazság kutatásának lángoló szeretetével, hogy végül fölfedezik saját lelkükben a hitéletnek örökkön buzgó kútforrásait. Ezt hirdeti Tisza István és ebben a lelkes követelésben teljesen egyek vagyunk vele.

Palágyi Menyhért

A jövő iskolája.

(Gaal Mózes: A jövő iskolája. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministerium támogatásával kiadta az Athenaeum. Budapest 1909.)

GAAL MÓZES, a magyar ifjúság lelkes krónikása, új oldaláról mutatkozik be előttünk ebben a kötetében; igazabban: csak látszólag új oldaláról, mert ebben is azt a rajongásig menő, gyöngéd szeretetet szólaltatja meg, amely eddigi írásai-ból is bőven áradt a magyar ifjúság felé. Bátran adhatta volna könyvének ezt a címet: »*A szeretet iskolája*«, mert elmélkedéseinek során a magyar gyermek iskoláját valóban a szeretet iskolájává óhajtáná avatni, és pedig nemcsak paedagogiai érdekből – amit előtte már annyian hirdettek – hanem első sorban *socialis érdekből*. »Vigyük be az iskolába ember-v szerető szivünk egész melegét – mondja a »*Socialis érzés*« című fejezet egyik helyén – s tegyük családdá azt, melynek legfőbb törvénye a felebaráti szeretet!« – mert »Jobbá és hasznosabbá tenni az újabb nemzedéket: ime ez a célja a socialis érzés nevelésének; ha jobbá lesz, akkor több szeretet, ha pedig hasznosabbá lesz, akkor több munka lesz a világon. Mindkettőre szükség van. A szeretet közelebb hozza, a munka előbbreviszi az embereket.«

A socialis érzés nevelése s vele a különböző társadalmi osztályok zavartalan együttműködése céljából a »jövő iskolájától« a munka, és pedig minden munka megbecsülését kívánja, mert az emberiség egyetemes nagy munkája szempontjából munkás és munkás közt nincs különbség. »Így elmélkedem íróasztalom előtt – folytatja – s körülöttem zsibong az élet. Akiket én abban az óriási műhelyben összefoglaltam s az egyetemes nagy munka közös kézzubonyával egyenlővé tettem, vajmi sokfélék az életben. Egy és ugyanolyan szer-szám van a kezükben; a munka is, melyet végeznek, egy s ők maguk még sem érzik, hogy társak; a közös munkának érzése csak elmosódó vonásokban van meg bennük, az eredmények aránya szerint különödnék el egymástól ...«

A socialis érzés nevelésének második követelményekép kívánatosnak tartaná, ha a tanulóserég az iskolai életen kívül is minél gyakrabban és minél közvetlenebbül érintkeznék egymással is, tanáraival is. A jobbmódúak, magasabb társadalmi állásúak hívják meg házukba minél gyakrabban gyermekük szegénysorsú, érdemes pajtásait, de nem azért, hogy egyszerűen jóllakjanak, hanem, hogy a műveltebb környezetben művelődjenek s a társadalmi érintkezés formáit idején elsajá-

títsák; mert mindenkinek, aki akár anyagilag, akár szellemileg embertársai fölött áll, emberi kötelessége, hogy amazoknak is juttasson belőle.

»Az önképzés«-ről szóló fejezetben ugyanezt a tételt úgy is formulázza, hogy a *tanult* embernek a magukat képezni kívánókkal szemben nagy és nemes kötelességei vannak, de míg a tanult emberek társadalma ennek a kötelességének tudatára nem ébred, addig az önképzés, a társadalmi továbbfejlődés nagy kárára, nagyon kicsinyes és szűkkörű marad. Az önképzés módjairól és eszközeiről szólva pedig – igen helyesen – az iskola kötelességévé teszi, hogy növendégeit a múlthatatlanul szükséges önképzésre ránevelje. Ennek a ránevelésnek hatékony segédeszközévé az iskolai önképzőköröket, de nem a múlt hagyományain élősködő, hanem a modern kor követelményeinek megfelelően átalakított önképzőköröket kellene megtenni. Valóban az iskolai önképzőkörökben még ma is divatos irodalmi szárnypróbálgatások ideje már régen lejárt; helyettük az értelmes felolvasás és művészi előadás gyakorlására és az idegen nyelvek gyakorlati elsajátítására kellene az iskolai önképzőköröket felhasználni.

»A gyermek foglalkoztatása otthon« című fejezetben eleven, színes, de a maga igazságában elszomorító képét adja a modern ember családi életének. Ha egyebet nem, ezt a fejezetet minden szülőnek el kellene olvasni, hadd látnák meg, hogy apró szórakozásaik, vagy hiúságkergető társadalmi szereplésük kedvéért hogyan ölik meg már csírájában gyermekük minden veleszületett nemes ösztönét, hogyan fosztják meg a jövő nemzedéket a legtermészetesebb és egyben legemberibb érzelemtől: a szeretettől. Várhatunk-e az ilyen magárahagyott, vagy cselédkézre adott s szeretet nélkül felnőtt nemzedéktől egészséges socialis érzést, önzetlenséget, kötelességtudást, a munkának és munkás embertársának megbecsülését?

Igazat kell adnunk GAAL MÓZES-nek abban, hogy az emberiség jövő boldogulásának s talán jövő társadalmi berendezkedésének sorsa ott dől el a gyermekszobában, majd később az iskolában s bátran elmondhatjuk vele: »Szülők, tegyék a ti hajlékaitokat az örömmel végzett állandó munkának az iskolájává, melyhez a gyermekek mindenkifelett ragaszkodnak, melynek mintájára új hajlékot fognak alapítani az örömmel végzett állandó munkának a jegyében! «

Sok megszívlelésre méltó dolgot mond az iskolai és családi nevelés együttműködéséről is. Ez az együttműködés ma még – sajnos – nincsen meg, de meg kell teremteni minden áron. Az iskolának közelednie kell a való élet követelményeihez s meg kell szüntetnie azokat az előítéleteket melyek a szülők nagy részét az iskolától távol tartják. A szülőknek az iskolába való édesgetésére – szándékosan használjuk

ezt a kifejezést, mert a legtöbb szülő valósággal penitentiának tartja, mikor az iskola küszöbét át kell lépnie – nagyon alkalmasnak látszanak az iskolai ünnepélyek; ezeket követik a szülői értekezletek, végül azok a bizalmas beszélgetések^ melyeknek során tanító és szülő egymást megértve, egymást támogatva, megteremtik az iskolai és családi nevelésnek elengedhetetlen cooperatióját.

Külön fejezetet szentel a modern tanítás három actualis, vagy inkább divatos kérdésének: a *coeducatio*, a *feminismus* és a *nemi felvilágosítás* kérdéseinek. Megállapítja, hogy ezek a kérdések egyáltalán nem alkalmasak rá, hogy tanítási rendszerünket jelentékenyen érintsék. A coeducatiót a mai állapottal szemben visszafejlődésnek tekinti s nem téveszteti meg magát a coeducatio híveiül szegődött elméleti paedagógusok gyönyörűen kiszínezett, de irányzatosan csoportosított érvelésétől, melyre a való élet már annyiszor rá czáfolt. A két nembeli ifjúságnak egymással való folytonos-érintkezésétől és egymásra hatásától az elemi és középoktatás fokán semmi jót nem várhatunk, mert ezen a fokon a gyermeki elme még nem lehet eléggé érett a coeducatioval járó tisztultabb ethikai felfogás befogadására. A társadalom mai széttagolt állapotát sem tartja az efféle kísérletezésre alkalmasnak. »Hol van a gondolkodásnak az a komolysága, mely szükséges ahhoz, hogy serdülő gyermekeinket nembeli különbség nélkül közösen iskoláztassuk – így kiált fel a kérdésről elmélkedve – tisztán abból a célból, hogy a nagyfontosságú sociális célhoz egy bátortalan lépéssel közeledjünk? Hol van az érzésnek az az egysége, amely minden aggódó szülőnek biztosítékot nyújt, hogy a coeducatio nem fogja lerontani azt, amit ők okos szeretettel a családi körben leánygyermekük lelkében építettek? És végül hol az a nevelés és tanítótábor, mely a coeducatioval járó kettős feladatra tudással, szeretettel, emberismerettel, türelemmel felfegyverkezve bizton vállalkoznék?«

A feminismus kérdéséről elmélkedve, mindenekelőtt annak sociális hátterét vizsgálja. Bármennyire kívánatos volna is, hogy a nő megmaradjon természetadta hivatásánál, »amelynél szebb, de nehezebb sincsen«, mégis kénytelen elismerni, hogy a sociális viszonyok mai alakulása a nőt kenyérkeresetre szorítja. Ily módon a nők hova-tovább a férfiakkal egyformán kiveszik a részüket a culturmunkából, méltó tehát, hogy velük minden téren egyenlő elbánásban részesüljenek. Meg kell ezért előttük nyitni minden vonalon az érvényesülés útjait, csupán arról kellene gondoskodni, hogy ezeket az utakat csak a valóban hivatottak használhassák, nehogy a »női kérdés« túlzásai vagy hóbortjai olyanokat is elvonjanak női hivatásuktól, akik a culturmunkáért folyó küzdelemben helyüket bármi okból meg nem állhatják.

Ahogy osztjuk GAAL MÓZES álláspontját a fermissmus kérdése tárgyában, épp úgy teljességgel el kell fogadnunk felfogását a nemi felvilágosítás kérdésében is. A nemi felvilágosítás szüksége elvitathatatlan tény, amelyre számolnunk kell; kérdéses csupán az lehet, hogy a felvilágosítás a szülői háznak, vagy az iskolának a feladata-e? És itt szeretném átadni a szót magának GAAL MÓZES-nek, mert nem hiszem, hogy kívül bárki is olyan bensőséggel, igazsággal és talpraesett egyszerűséggel irt volna erről a kényesnek látszó s mégis oly egyszerű kérdéstről. Meg kell mégis elégednem gondolatmenetének rövid és száraz vázlatával, a mely abból – indul ki, hogy az iskolában igen különböző származású és egyéniségű gyermek kerül együvé; »az egyik még a karácsonyfa szép mythosát is vallja, a másik az élet s főleg a nagyvárosi élet iszapjában látta az embereket«; felvilágosításuk szüksége tehát nem ugyanazon időben áll be; egyik meg sem értené »a biológiának erre vonatkozó szép és magasztos tanítását«, a másik, a kit a nagyvárosi élet szennye már időnek előtte felvilágosított, bizonyára fonákul értelmezné azt. »Nem tanító, hanem édes anya kell ehhez a feladathoz.« »A szerető okos anya ösztönszerűleg is megérzi, hogy mikor kell gyermekét felvilágosítani és meg tudja értetni gyermekével . . . s a gyermek illúziója a valóságot megtudván, valósággá fog nemesülni, mert édesanyjától hallotta s nem idegentől, nem durva, rideg hangon, idétlen röhögéssel súlyosbítva«.

Az ismertetés teljessége kedvéért meg kell még említenem, hogy könyvének egy-egy fejezetében az aesthetikai és jótékonyásra való nevelésről vallott nézeteit fejtegeti. Az elsőben megjelöli az iskolai tanításnak azokat a tárgyait, amelyek az aesthetikai nevelés szolgálatába állíthatók; a másodikban a divatos jótékonykodás fonákságait ostorozza s kimutatja, hogy boldogságot csak az a társadalmi berendezkedés biztosíthat az emberiségnek, mely nem szorul reá a jótékonyágnak a maihoz hasonló olcsó eszközehez. A társadalmi közösség minden épkézláb tagjának nem alamizsnára, hanem becsületes munkája után tisztességes megélhetésre van igénye s a jövő társadalom jótékonyágának csupán a szellemi vagy testi fogyatkozásban szenvedők istápolására szabad szorítkozni.

Íme, ezek az eszmék, ezek a gondolatok termékenyítettek meg »A jövő iskolája« írójának lelkületét, mikor a »jövő iskoláját« ilyennek megálmodta. Látjuk, hogy nem kerget megvalósíthatlan ábrándképeket, nem dobálódzik hangzatos, de tartalom nélkül való jelszavakkal, hanem a mindeneiket összefoglaló és mindeneiket kibékítő emberszeretet segítségével a meglevő keretben óhajtja megalapozni a »jövő

iskoláját«, amelynek minél előbb megvalósulását vele együtt annyian várják, akik még mindig tudnak hinni a szeretet emberiségjavító hatalmában.

Kiss Ödön.

Közgazdaság.

A csere az őskorban.

(Somló F. Der Güterverkehr in der Urgesellschaft. Travaux de l'Institut Solvay. Notes & Mémoires, fascicules 8. – Misch és Thron, Bruxelles et Leipzig 1909. VIII. 186 lap. – 4°.)

Az emberi társadalom kialakulásának kétségkívül leg-hatalmasabb rugója a gazdasági érintkezés, a javak forgalma volt. Azt az érintkezést, melyet az ember nemi élete terén legfeljebb időszakosan és akkor is inkább mint ellenségeskedés okozóját találhatjuk meg, állandóvá és barátságossá csak a gazdasági érintkezés tehette.

Mihelyt az ember szükségleti cikkeket vagy egyáltalán vagy részben legalább könnyebben szerezhette be embertársától, szükségképpen kereste a vele való barátságos érintkezést - megindult a forgalom a maga legkezdetlegesebb formájában -, hogy idővel a fejlődés számos fokán keresztülmenve, napjainkban úgyszólván a föld kerekiségén lakó összes embereket egy nagy társadalomba egyesítse.

A kérdés nagy fontosságánál fogva nem csodálkozhatunk rajta, hogy a javak forgalmának elsődleges jelenségei számos kutató figyelmét vonták már magukra, amit legjobban az e téren felbukkanó s nemsokára már újból a feledés tengerébe süllyedő számos elmélet bizonyít. De éppen az elméletek ezen sokfélesége bizonyít alaposáguk ellen. A kutatók nagy része egyes kikapott példákból s ezekkel bizonyítva vezette le elméleteit. Az őstársadalom fogalma alá minden befért. Odysseus Ithakaja, a Tacitus korabeli Germania épp úgy, mint Ausztrália, vagy a maláj szigetek emberevő vadjai. Amit a legkülönbözőbb törzseknél különösen kezdetlegesnek véltek látni, azt, tekintet nélkül arra, hogy vajjon ez csak a kutató által még hozzáférhető legprimitívebb fokon élő társadalmaknál, vagy csak magasabb, esetleg már összetetteknél fordul elő, az elsődleges jelenségek megállapításánál a legtöbb író mind felhasználta.

SOMLÓ – s ebben látom munkájának módszertani jelentőségét – következetesen ahhoz a sociológiai módszerhez, melyet »Zur Gründung einer beschreibenden Soziologie« című módszertani értekezésében*) olyan határozottan körvonalozott, visszautasítja az említett eljárást. Szerinte a használható leíró sociológia előfeltétele a társadalmaknak legkülönbözőbb szempontok szerint való lelkiismeretes osztályozása.

Igen természetes, hogy ezek után kutatásait csak azon törzsekre terjeszti ki, melyeket az összes ismertek közül az általa felvett szempontok szerint legkezdetlegesebbeknek tart. Ezek Közép-Ausztrália törzsei, a tasmanok, botokudok, tűzföldiek, az Aludaman-szigetiek, a Philippini-szigetek negritosai, a bokorlakók, a seri-indiánok és némileg a weddahk. Ezenkívül kiterjeszkedik röviden az európai őstörténelemre s némely kissé magasabban álló törzsrre.

Mindjárt munkájának elején felteszi szerző a kérdést: »Minő gazdasági összefüggéseket mutatnak fel a legalsóbbrendű emberi társadalmak? Mily módon jutnak a termékek a társadalmi fejlődés legalacsonyabb fokán az egyik egyedtől a másikhöz, vagy az egyik embercsoporttól a másikhöz? Helyesen jellemeztetnek-e, az itt szóbajövő összefüggések az »öscommunismus« elnevezéssel, mint némelyek vélik? Vagy az a nézet felel-e meg a valóságnak, mely egy feltétlen individuális gazdálkodási módban látja a fejlődés legalacsonyabb fokát? Vagy pedig talán ezen elterjedt nézetek közül egyik sem találja-e el az igazat?«

Munkája túlnyomó részében (XII. fej.) ezen kérdések szempontjából vizsgálja a fent említett társadalmakat. Kiváló szorgalommal gyűjti össze, szedi ki az idevonatkozó bő irodalomból az adatokat. Különösen kimerítő az az adatgyűjtemény, mely a közép-ausztráliai törzsekre vonatkozik. Figyelemreméltó a totemistikus szokások gazdaságtörténeti felhasználása és kezelése, melyekből szerző nem egy új eredményt von le. Munkájának további részében pedig összehasonlítja ezen, nézete szerint legkezdetlegesebb s ma is élő törzseknél nyert adatait az európai őstörténelem idevonatkozó, továbbá némely, nézete szerint valamivel magasabban álló törzsnél nyert adatokkal.

Művének e része a sociológiai adatgyűjtés valódi mintaképe. Gondos figyelemmel ügyel az adatok száraz egymás mellé állítására, combinációk és speculatioknak, melyekkel némely író különös előszeretettel kuszálja össze adatgyűjteményét, nem enged helyet mindaddig, míg az adatokból még valami positívumot tud levezetni.

*) Ismertetését l.: M. Társ. Szemle 1909. V. füzet.

Munkájában nemcsak, mint rendesen történni szokott a csere jelenségeit tárgyalja, hanem a javak forgalmának valamennyi alakját úgy az egyes társadalmakon belül, mint tör²^közi alakjában. Nem elégszik meg a forgalom azon jelenségeinek vizsgálásával, melyek tudatosan gazdasági szándékkal történnek, hanem kiterjeszkedik azokra is, melyekben a gazdasági közlekedést vallási vagy törzsi szokások okozzák. Szerző, tekintet nélkül az idevonatkozó eszmetartalomra, a tényleges gazdasági összefüggés egész terét föl akarja tárni.

Ezen óriási anyaggyűjteményből vezeti le dicséretreméltó pontossággal keresztülvitt inductio segítségével munkájának eredményét, s oldja meg az expositióban felvetett kérdéseket.

SOMLÓ munkájának gazdaságtörténeti jelentőségét a sociologiai kutatás emez ágában új módszerén kívül abban kell főleg keresnünk, hogy a BÜCHER által »Die Entstehung der Volkswirtschaft« cz. művében képviselt, s azóta annyira elterjedt következő nézet ellen fordul: »Ha a bokorlakó vagy vveddah életében a tűzhasználatól, az íj és nyíl használatától eltekintünk, akkor nem marad más, mint egy élet, mely az egyéni élelemkeresésben kimerül. Mindenki nyersen elfogyasztja azt, amit a kézzel megfog vagy körmével a földből ás: kisebb állatokat, gyökereket és gyümölcsöket.* Majd kisebb csoportokba vagy nagyobb hordákba tömörülnek majd megint szétoszlanak, amint a *legelő* vagy vadászterület bősége kívánja. De ezek az egyesülések nem lesznek közületekké; az egyesnek nem könnyítik a megélhetését. (BÜCHER . Entstehung der Volkswirtschaft 26.) SOMLÓ kimutatja ezen nézetnek gyökerében hibás voltát. Kimutatja, hogy éppen a fejlődés legalacsonyabb fokán levő törzsek nem tudnak az individuális élelemgyűjtésről semmit. Éppen azok a jelenségek, melyre BÜCHER nézetét alapítja, azoknál a népeknél nem találhatók meg, melyekre úgyszólván az összes írók egybehangozóan megállapítják, hogy a legprimitívebbeknek tekintendők. Továbbmenve kimutatja, hogy épp oly kevésbé lehet az elsődleges társadalmi állapotot »Öscommunismus«-nak felfogni.

Úgyszintén téves a különösen POTT által hangsúlyozott az a nézet is, hogy a forgalom legkezdetlegesebb formája a néma csere. SOMLÓ szerint ezen felfogás nemcsak hogy téves, hanem a néma csere, mint intézmény, a legkezdetlegesebb fokon még nem is általános.

A gazdaság őskorának kérdését nézete szerint nem intézhetjük el sem az egyéni táplálékkeresés hypothesisével, sem a communismus vagy collectiv termelés jelszavaival. Nem indulhatunk ki sem a gazdaságilag teljesen elszigetelt egyénből, sem a gazdaságilag teljesen egybeolvadt egyének egy

csoportjából, mint legrégebb fejlődési fokból, hanem már az általunk még megközelíthető legősibb fokon egy összetett gazdasági csoporttal találkozunk, amely egymástól kölcsönösen függő gazdálkodó egyénekből és kisebb gazdasági csoportokból áll és amely nekünk a javak forgalmának ősformáját mutatja.

Ha SOMLÓ munkája az ösforgalom kérdését talán nem is oldotta meg végleg, kétségtelennek látszik előttem, hogy a kérdést egy nagy lépéssel előbbre vitte, tiszta, könnyen áttekinthető és kezelhető módszerével pedig bemutatta, hogy a »Zur Gründung einer beschreibenden Soziologie « ez. értekezésében körvonalzott módszerrel pozitív eredményeket lehet nyerni,

Rosnyay Dávid.

Társadalmi bölcsészet.

Tarde sociológiai törvényei.

(G. Tarde: Les lois sociales. Esquisse d'une sociologie. 5. kiadás. Paris. Alcan. 1907. Ára: 2 fr. 50 cm.)

GABRIEL TARDE egyike a francia társadalomtan legkiemelkedőbb alakjainak, a ki a maga sociológiai irataiban nem elégszik meg pusztán tényeknek a megállapításával, hanem igazi bölcsész módjára igyekszik e tényeket megérteni, megmagyarázni és a társadalmi élet szabályszerűségeinek logikáját megállapítani. Fentjelzett művében sociológiai felfogásának mintegy lényeges kivonatát nyújtja s éppen ezért iparkodunk e mű alapján megismertetni a »Szemle« szíves olvasóival e kiváló francia sociológus tanítását.

A világegyetem megismerésének kulcsa – úgymond szerzőnk művének bevezető soraiban – *az ismétlésnek, ellenkezésnek és alkalmazkodásnak* hármas törvénye (les lois de la repetition, les lois de l'opposition, les lois de l'adaptation des phénomènes i. m. 11. d). E három törvénnyel találkozunk ugyan a tünemények egész világában, de fontosságra nézve az első, az ismétlődés törvénye, és a harmadik az alkalmazkodás törvénye sokkal fontosabb, mint a második, az ellenkezés törvénye. E három törvény megnyilatkozik a társadalmi tünemények világában is és TARDE e megnyilatkozásnak módját keresi könyvének három fejezetében, hogy azután a befejezésben összegezze kutatásának eredményeit.

Az első fejezet a *tünemények ismétlődésével* foglalkozik. A physika, a biológia, a chemia telve vannak a tünemények ismétlődésével, de telve van a sociologia is, mely nem egyéb, mint alkalmazott lélektan, vagy a mint TARDE formulázza: *intercerebralis psyoltologia*. Ez az intercerebralis lélektan azokat a viszonyokat keresi, melyek két vagy több egyén tudata között szövődnek. *Két egyén között szövődő tudatviszonyokról szóló tudomány a sociologia*. Az már most a kérdés, hogy vajjon ez egyének között az illetőknek érzékelei vagy effectusai közlődnék-e? E kérdésre TARDE határozottan nemmel felel. A társadalmat alkotó egyéneknek fogalmai és akarata, ítéletei és vágyai közlődnék egymással. Legalább két egyénnek kölcsönhatása szükséges arra, hogy társadalmi élet keletkezzék. Két egyénnek akarata vagy szelleme, ha a legteljesebb mértékben egyezik egymással, a társadalmi életnek már meg van vetve a maga alapja. Az akaratnak, a czéloknek, a gondolatoknak egyezése szülik tehát a socialis életet és nem az öröklött szervezet, nem is a földrajzi környezet azonossága. A társadalmi életnek mozgatója a *suggestio és utánzás*, amely nem egyéb, mini valamely eszmének vagy cselekedetnek átszállása egyénről-egyénre valamely socialis közösség határain belül. Nem mondhatunk egy szót mely ne lenne eleinte öntudatlan, később azonban tudatos ismételés; nem vihetünk végbe valamely cultus cselekvényt, melyet ne az ősök szokása határozná meg; szóval: *minden socialis ténynek állandó jellege az, hogy utánzás* (1. i. m. 37. lap). És e jellemvonás csak a socialis tárgyaknak sajátja.

Nem elégséges azonban, ha a socialis tényeknek e jellegét megállapítottuk. Ez az utánzás kezdetben nem az egyén és az emberek egy nagy csoportja között áll fenn, hanem *gyermek és felnőtt* között, kik közül az első csak *lesz* tagja a társaságnak, a másik pedig *már tagja* annak. Mielőtt úgy beszélénk, úgy gondolkoznánk, úgy cselekednénk, mint ahogy az emberek cselekednek, beszélnek és gondolkoznak, úgy beszélünk és gondolkozunk és cselekszünk, mint a hogyan egy lényeges meghatározott személy beszél, cselekszik és gondolkozik. A socialis élet kezdetén is, a középpontjában is az egyén áll. A tömeg egyének nélkül semmi, nulla, mely értéket csak az egyénektől nyer. TARDE sociológiájának e pontját annyival is inkább hangsúlyoznunk kell, mivel napjaink sociologusai igen könnyen hajlanak egy *mysteriosus collectiv* erő felvételére, a mely pedig igazán nem létezik az egyének körén kívül.

Az ember socialis életének alapját valóságos ismétlések és hasonlóságok képezvén, természetes, hogy az u. n. népszellem csak eredmény és nem valami metaphysikai entitás. Amint

TARDE mondja műve 45. oldalán: »a collectiv genius az individuális geniusoknak *fimctiója* és nem tényezője.«

E folyton váltakozó ismétlődésekkel és hasonlóságokkal szemben már most az a sociologus teendője, hogy hamis és túlságosan szétfolyó ismétlődések, hasonlóságok helyébe valóságos és szabatosan megállapított ismétlődéseket, hasonlóságokat helyezzen.

E fejtegetéseknek kapcsán figyelmeztet szerzőnk, hogy itt az ideje a *sok* socialis tudomány helyébe a socialis tudományt tenni: azt a sociologist, amely egy elemi socialis tényen épül fel és nem többé-kevésbé találó hasonlóságokon, allegóriákon, analógiákon. A socialis organismusról szóló hires metophora ama symbolicus conceptiók közé tartozik, melyeknek csak átmeneti hasznuk szokott lenni. Ámde ezeknek a mysticus allegóriáknak kora letelt. *Külső* hasonlóságok helyébe *belső* hasonlóságokat kell tennünk. A socialis organismusnak ideája - mondja egészen találóan TARDE - mely a nemzetet úgy tekinti, mint növényt vagy állatot, megfelel a vitális mechanismus tanának, mely a növényt és állatot úgy tekinti, mint mechanismust (i. m. 50-51. lapjain). A biológia a maga bámulatos haladását nem annak köszöni, hogy a növényt valamely mechanismussal hasonlította össze, hanem annak, hogy növényt növénynyel, állatot állattal, élőlényt élőlénynyel hasonlított össze. Éppen így a sociológiának is az a feladata, hogy társadalmat társadalommal összehasonlítva tanulmányozza a societas életét és nem az, hogy a társadalomnak külső organismusokkal való analogizálására építse fel a maga tanait.

Az imitatio, az utánzás törvénye TARDE szerint, az a sociológiára nézve, ami az öröklés törvénye a biológiára és a nehézkedés törvénye az astronomiára. Ezt az alapvető törvényt írónk »Les lois de l'imitation« című munkájában magyarázta meg s itt egyszerűen utal e művére.

A második fejezet *a tünemények ellenkezéséről* - opposition des phénomènes - szól. (57. s köv. lapokon.) Elméleti szempontból a tüneményeknek ismétlődése fontosabb, míg gyakorlati szempontból a tünemények ellenkezésén van a nagyobb súly. A tudomány haladása abban is nyilvánul, hogy a kis számú, felületes és durva ellenkezések helyébe lassanként nagyszámú, pontosan megállapított ellenkezéseket helyezünk s a külső ellenkezések helyett a belsőkre fordítjuk figyelmünket, így történt ez az astronomiában, physicában, biológiában, a természettudományokban általában. így kell lennie a sociologiai kutatásokban is.

Kezdetben mindent mythologikusan magyaráztak a jó és a rossz istenek harcából. Majd később a metaphysika korában ismét metaphysikai entitások küzdelmét állították előtérbe.

Az economisták a harcz helyébe a versenyt tették. TARDE mindezekkel az elméletekkel szemben azt hangoztatja, hogy az *igazi elemi socialis oppositiót* a socialis egyén lelkében kell keresni. Ez az oppositio előáll mindannyiszor, valahányszor az egyén habozik, vagy éppen ellenszegül elfogadni egy neki nem tetsző elméletet, eszmét, gondolatot, ritust stb. Ez a habozás, ez a belső harcz, mely az egyes embereknek lelkében végbe megy és amely milliószor ismétlődik egy nép életének minden pillanatában, a történetnek végtelenül termékeny oppositioja; ez a habozás és belső harcz a sociológiában csendes és mély forradalmat szül. (68. lapon.)

Az oppositional értelmét TARDE a következőképpen magyarázza: Minden igazi oppisitio két dolognak, két erőnek, két tendenciának, két *irányzatnak* viszonya. Ez a két erő azután lehet teljesen heterogén, de lehet természetesen homogén is. Az oppositiónak, elenkezésnek igen különféle nemei lehetnek. Ami szempontunkból egyelőre elégséges a *külső* és a *belső* oppisitok közt különbséget tennünk. Külső oppisitióknak nevezük a több egyén, a több ember között levő irányzatoknak, törekvéseknek ellenkezését. Belső oppisitióknak hívjuk egy és ugyanazon egyénben levő irányzatoknak ellenkezését (i. m. 78. lap).

Az már most a kérdés, hogy a tisztán *lélektani* oppositio miben különbözik a *socialis* oppisitiótól. Különbözik oka, de különösen hatásai által. Oka által: valamely egyénnek egyszerre két, látszólag ellenmondó képe jelentkezik, habozik két ítélet között; ime a belső ellenkezés, melynek eredete merőben lélektani. De különösen különbözik hatásai által. Valahányszor az egyén habozása csak belső marad s meg nem nyilatkozik, a tünemény teljesen egyéni marad. Leggyakrabban azonban a kételkedés is éppen oly ragadós, mint a hit, és ha az egyén kételkedése meg is nyilatkozik, a belső küzdelem, mely eddig csak lélektani volt, azonnal socialis leend. Ez a socialis jellegűvé lett lélektani ellenkezés azután igen sokszor egyes csoportok között levő harczra és küzdelemre vezet.

A socialis ellenkezésnek még a harcz sem vethet véget, mert az emberek közt levő fájdalmas küzdelem tovább tart, csak más formát ölt; a harcz helyébe a verseny lép. A harcz politikai jellegű socialis ellenkezés, a verseny gazdasági jellegű oppositio. És miként a harcz a kisebbről megy át a nagyra, a csoportról a nemzetre és így tovább: akként a verseny is a kisebb csoportról halad a nagyobb csoport felé. A versenynek három faja van: az ugyanazon árucikk készítői között, az ugyanazon árucikk készítői és fogyasztói között s végül az ugyanazon árucikk fogyasztói között levő verseny.

A socialis ellenkezésnek harmadik nagy formája a *discussio* (i. m. 99. s köv. lapokon), és pedig nem az öldöklő cselekedetek által való (a harcz), nem is a tönkretevő, megrontó cselekvések által való (a verseny), hanem a szavak által való *discussio*, a vitatkozás. E vitatkozások, *discussiok* között legfigyelemre méltóbbak a peres, – polgári vagy kereskedelmi, eljárások. A perek embryonalis harczok és a harczok nemzetek pörei.

A socialis ellenkezésnek ez a három alakja TARDE szerint csak közepes szerepet játszik a társadalom életében és kétségtelenül az a sorsa, hogy teljesen eltűnjék.

Mielőtt az *adaptatio*, az alkalmazkodás tárgyalására átmenne, szükségesnek látja TARDE a három törvény egymáshoz való viszonyának megállapítását. Az ellenkezés és alkalmazkodás az ismétlődésből folyik, az ellenkezés pedig közbül van az ismétlődés és alkalmazkodás között. Az ismétlődés és az alkalmazkodás felülmúlja az ellenkezést magasságban, mélységben, fontosságban, és talán időtartamban is. Az *oppositional* az ellenkezésnek egyedüli haszna abban van, hogy provokálja a feltaláló géniust, és izgatja a közbe lépésre.

TARDE könyvének harmadik fejezete a *tünetmények alkalmazkodását* – *adaptation de phénomènes* – tárgyalja (i. ím 113. s köv. lapjain). Az emberi elmének első feladata volt bizonyos alkalmazkodást találni a fizikai világban, majd azután az élők világában is. Az ember állott a mindenség középpontjában s hozzá alkalmazkodott minden, mi e világon létezik. Igen sok fáradságba és küzdelembe került, míg az ember le tudott mondani erről a kedves, de hiú ábrándjáról. És a cél-okok védelmezői éppen ott követték el a legnagyobb hibát a finalitas ellen, mikor a cél fogalmát ott is alkalmazták, hol annak helye nincs.

A sociologia itt is azon az utón haladt, mint a többi tudományok. A theologusok (mert hiszen – mondja TARDE – ők voltak, bár nem is tudtak róla, az első sociologusok) különféle *praeoccupatiok*kal igyekeztek megrajzolni az emberi társadalom képét. Lásd például BOSSUET-t.

Itt is az a kérdés, hogy hol kell keresnünk az igazi socialis adaptatiót? TARDE szerint a feltalálóknak agyában, a feltalálóknak egyéni geniusában és a világért sem az u. m. collectiv lélekben, vagy collectiv geniusban (lásd i. m. 129. 1.). A feltalálás ugyanis eszméknek az összhangja, amely szülőanya minden emberi harmóniának.

Összegezzük végül TARDE egész tanítását. Minden tudomány kénytelen ismétléseknek – *répétitions* – ellenkezéseknek – *oppositions* – és alkalmazkodásnak, harmóniáknak – *adaptations* – megállapítására törekedni. Erre kell törekednie

a sociológiának is, ha igazán tudomány akar lenni. Az ismétlődések törvénye az élő világnak öröklött és megszokott ismétlődéséről vagy a socialis világ utánzó ismétléséről szól. Az ellenkezés törvénye a lélektani, illetve socialis ellenkezéseknek megállapítására törekszik. Ezek az ellenkezések valamely socialis egyének agyában vagy lelkében születnek meg s ha a socialis életben nyilvánulnak, sokszor véres harcoknak lesznek okozói. Végül az adaptatio, az alkalmazkodás törvénye az elemi socialis adaptációval ismertet meg, mely nem egyéb, mint valamely individuumnak utánzásra szánt találmánya.

Amint TARDE tanának e rövid és vázlatos előadásából látszik, a három nagy socialis törvénynek, az ismétlés, ellenkezés és alkalmazkodás törvényének általános alapját az ember utánzó ösztönében, az imitatioiban kell keresnünk. TARDE szerint az utánzás elsőrangú szerepet játszik az ember egész szellemi életében s egyedül teszi lehetővé azt, hogy socialis élet keletkezhessek. Minden socialis tény utánzásnak az eredménye és az utánzás a maga bélyegét reányomja minden socialis tényre. Valamely ténynek, mely bizonyos socialis csoportulatban már néhány követőre talált, meg van az az iránya, hogy minél több követőre találjon és tényleg – TARDE tanítása szerint – az irányzat a homogén elemekből álló köztestületben geometriai haladvány mértéke szerint növekszik. Ez irányzat alatt azonban nem szabad valamely mysteriosus tulajdonságot értenünk. E szóval TARDE egy igen egyszerű és mindennapi dolgot jelöl. Mondjuk, példának okáért, hogy egy socialis közösség körén belül valamely új eszme lát napvilágot és napról-napra nagyobb és szélesebb körben terjed el. Ennek az eszmének új kifejezésre, új szóra van szüksége. Ha már most valaki egy olyan szót tudott találni, amely ennek az új eszmének vagy új gondolatnak kifejezésére alkalmas, e szónak egyszerű kiejtése elégséges arra, hogy szájról-szájra szállva, kevés idő alatt ne csak az illető társadalmi közösségnek legyen tulajdona, hanem átvétessék esetleg azok által a socialis közösségek által is, melyek a szó által jelölt eszmét vagy gondolatot is átvették. Az utánzásnak szerepe tehát a socialis élet körében tagadhatatlan, de nem az egyedüli.

Az utánzás csupa forma, amely tartalmát az egyeseknek vetületéből meríti. Az egyén ugyanis a maga lelkének tartalmát szóban, tettekben közli a világgal, azaz kivetíti, projiciálja. E vetületek azután a homogén elemekből álló socialis közösség tagjai által tudatosan vagy tudatlanul utánzatnak akként, hogy a projiciáló egyén és az utánzó egyén között a hatásonak egész hálózata keletkezik. Ezek azok a szilárd és

széttéphetetlen fonalak, melyek a társadalom egyes tagjait összekötik egymással. A középpont mindig a maga gazdagleikének tartalmát kivetítő egyén, kiből a projectio fonalai mérhetetlen számban húzódnak az utánczó egyének felé úgy, hogy az ilyen erős egyéniség közül az utánczó egyéneknek egész serege kering.

Kivetítés, projectio nélkül nincs utánczás. A TARDE sociológiai tana tehát kiegészítésre szorul s e kiegészítést megtaláljuk BÖHM KÁROLY *projectio-elméletében*, melyeket ma már Európászerte elfogadnak mindazok, kik a szellemi életnek törvényeit kutatják. (Például csak WUNDT Völkerpsychologiejének II. kötetét hozzuk fel, ahol a művészet, a mythos és vallás tényei tétetnek finom lélektani elemzés tárgyává.)

Az utánczás törvénye ezek szerint a sociológiában elsőrangú tényező, melyet éppen úgy lehetetlen számadáson kívül hagyni, a mint lehetetlen a projectio nélkül az utánczás tényét megérteni.

Mielőtt ismertetésünket bezárnók, felhívjuk e Szemle szíves olvasóinak figyelmét a nem régen elhunyt TARDE sociológiájának tanulmányozására. Tesszük ezt annyival is inkább, mert TARDE egyike azoknak a sociologusoknak, akik igazán méltók e névre. TARDE nem pusztán tények halmozásában látja a sociológiának, mint tudománynak, feladatát, hanem, a mint cikkünk elején is már megjegyeztük, a társadalmi élet lényének, szerkezetének tanulmányozását tűzi ki a társadalomtudomány céljául. Művei egy igazán *bölcsészt* elme termékei s mint ilyenek valóban érdemesek a tüzetes tanulmányozásra.

BARTÓK GYÖRGY.

Társadalmi politika.

A magyarországi munkásbiztosítás.

(Az Országos Munkásbiztosító Pénztár első évi jelentése.)

Mindazok, akik a hazai munkásbiztosítás ügyével akár elméletileg, akár gyakorlatilag foglalkoztak, sőt mondhatni mindazok, kik a törvény parancsoló rendelkezésénél fogva a munkásbiztosítás keretébe vannak bevonva, kellemes meglepetésben részesültek. Mert bárki bármi véleményt táplált is eddig az új munkásbiztosítási törvényről és annak végrehajtásáról, érvelésében inkább találgatásokra, semmint komoly

és kézzel fogható adatokra volt kénytelen támaszkodni. Ezen egy csapással változtatott az a 320 folio oldalra terjedő kötet, mely »Az Országos Munkásbetegsegélyző és Balesetbiztosító Pénztár első évi jelentése 1907/8« címmel a nevezett pénztárnak október végén tartott közgyűlése alkalmából a sajtó elhagyta.

Ritka terjedelemben és messzemenő részletességgel számol be a jelentés az 1907. évi XIX. t.-c. által újjáalakított munkásbiztosítási ügykör minden fontosabb kérdéséről nemcsak az évi jelentések megszokott keretében, hanem megvilágítva az egyes kérdéseket a maguk gyakorlati jelentőségéhez képest is. Sőt a jelentésben kifejtett okoknál és körülményeknél fogva mindezt maga a jelentés is kifejezetten hangsúlyozza, kiterjeszkedve oly területekre is, melyek a pénztár működésének szorosan vett keretén kívül esnek. Ám bírálják el ezt a körülményt az illetékes fórumok saját szempontjaik szerint; a munkásbiztosítási kérdésekkel tudományosan, vagy magasabb sociálpolitikai szempontból foglalkozók csak hálásan fogadhatják, hogy a törvény gyakorlati rendszereinek kritikáját a legközvetlenebbül érdekelt közeg-részéről is megkapják.

Kiterjeszkedik a jelentés azokra a nehézségekre, melyek a törvény életbeléptetése és gyakorlati megvalósítása körül tapasztalhatók voltak. Ezek a fejtegetések – örömrökre szolgál megállapíthatni, – teljesen fedik azokat a kritikai fejtegetéseket, melyek Szemlénk márcziusi számában,*) természetesen még a jelentés gazdag adathalmazának ismerete előtt megjelentek. Igazoltnak látjuk azt a feltevést, hogy e nehézségek nem a törvényből magából folytak, hanem a végrehajtás nehézségeiből, melyekhez hasonlók a gazdag és művelt Németországban, a pontos és rendszerető német iparosság körében is előfordultak.

Azért ezeket a kérdéseket most nem is akarjuk feleleveníteni. Inkább annak a gazdag anyagnak a bemutatására szorítkozunk, mely mély bepillantást enged az iparososztályok alakulatába.

A pénztárba bejelentett tagok száma 1908. évi december hó 31-én 780.828 főre rúgott. Ebbe a még át nem alakult fiúmei pénztár, valamint a horvátországi pénztárak taglétszáma befoglalva nincs. Az 1906. évi**) statisztikai adatok szerint a megfelelő pénztárak taglétszáma az év végén 712.326 főre rúgott, a két év alatti emelkedés tehát igen csekély, nem

*) Sz. K. A munkásbiztosítási törvény reformja. M. T.-Szemle II 283-289. 1.

**) Az 1907. évről, tekintettel, hogy az új törvény az év közepén lépett életbe, egységes megbízható statisztika nincs.

nagyobb az átlagos emelkedésnél, s így az a várakozás, mely a szakköröket eltöltötte, hogy az új törvény életbelépésével a biztosítottak köre lényegesen kiterjed és számuk hatalmasan emelkedni fog, eddig legalább nem vált be. A jelentés szerint ennek két oka van: egyrészt, hogy az állami, törvényhatósági ideiglenes alkalmazottak nem jelentettek be, másrészt, hogy különösen a kisipari munkaadók éppen nem, vagy legalább is hiányosan jelentik be alkalmazottaikat. E tekintetben a szigorúbb ellenőrzéstől várhatni a kellő eredményt. Hogy erre alapos kilátás van, igazolja az, hogy egyes kerületi pénztáraknál a várt nagymérvű emelkedés csakugyan be is következett, így például Kolozsvárott a volt négy betegsegítő pénztár összes taglétszáma 1906. évi december hó 31-én 8.074-re rúgott. Az új törvény életbelépése után mind a négy pénztár az új kerületi munkásbiztosító pénztárba olvadt be, az új pénztár taglétszáma azonban 1908 végére mégis 15.078-ra szaporodott, tehát majdnem megkétszereződött!! Biztosan lehet tehát arra számítani, hogy a biztosítottak száma hamarosan meg fogja ütni az egy milliót.

Hogy a biztosítottaknak ez a nagy köre hány munkaadó közt oszlik meg, erre még választ nem nyerünk, ez a folyamatban lévő üzem besorozási munkák befejezésével fog kiderülni. A rendelkezésre álló anyag szerint a jelentés a bejelentett üzemek számát 45-50.000-re teszi, de egyúttal azon véleményének ad kifejezést, hogy az üzemek mintegy 30%-ának bejelentése még eddig hiányzik. A biztosítottak összes számából 160.784 fő esett a »kisipari« alkalmazottakra, vagyis azon ipari üzemekre, *) melyek rendszerint ötnél nem több alkalmazottat foglalkoztatnak; a »nagyiparra« 620.044 alkalmazott esett.

Sokkal érdekesebb ennél a biztosításra kötelezettek csoportosítása keresményük alapján.

napi 1 K-ig terjedő keresettel birtak	(I. oszt.)	153.658-an,
» 2 » » » »	(II. »)	227.252-en,
» 3 » » » »	(III. »)	198.689-en,
» 4 » » » »	(IV. »)	103.936-an,
» 5 » » » »	(V. »)	49.204-en,
» 6 » » » »	(VI. »)	23.646-an,
» 7 » » » »	(VII. »)	10.788-an,
» 8 » » » »	(VIII. »)	8.655-en.

Ezen nagyérdékű összeállítás mellett csekélyebb érdekléssel bir az, hogy a kereseti viszonyok a kis- és nagyipar körében

*) A kereskedelmi alkalmazottak mind a másik csoportba vannak osztva.

hogy oszlottak meg. Elég ha arra mutatunk rá, hogy a kisipar körében az I. napibérosztálybeliek (tanoncok, inasok) vannak jelentékenyen nagyobb számmal, a nagyiparnál pedig a IV. napibérosztálybeliek vannak jelentékenyebben képviselve; a magasabb napibérosztályok létszáma oly csekély, hogy az statisztikai összehasonlításra nem alkalmas. A tagok zömét magában foglaló II. és III. napibérosztálybeliek körülbelül egyforma arányban vannak képviselve, csekélylyel a nagyipar javára a III. osztályban. Jellemzőbb az összlétszám százalékos megoszlása a napibérosztályokban. E szerint az összes biztosítottakból:

az	I. osztályba	esett . . .	19·7 ⁰ / ₀
a	II. »	» . . .	29·1 ⁰ / ₀
a	III. »	» . . .	25·4 ⁰ / ₀
a	IV. »	» . . .	13·3 ⁰ / ₀
a	V. »	» . . .	6·3 ⁰ / ₀
a	VI. »	» . . .	3·7 ⁰ / ₀
a	VII. »	» . . .	1·4 ⁰ / ₀
a	VIII. »	» . . .	1·1 ⁰ / ₀

Ha ebből a budapesti kerületi és vállalati pénztárak jelentékeny létszámát (több mint 25%) leütjük, úgy az alacsonyabb kereseti osztályok arányszáma még jobban megdagad! Így is constatálható, hogy Budapest óriás arányát beletudva is, az ország *ipari* munkásságának majdnem fele (48.8%) 2 koronánál kevesebbet, majdnem háromnegyede (74.2%) pedig 3 koronánál kevesebbet keres és majdnem kilenctizede (87.5%) az, melynek keresete nem emelkedik a napi 4 koronán túl. Ha ez adatok nyers átlagát, vagyis az egyes osztálybeliek átlagos keresetének az osztálybeli kereseti határok számítani középarányosát vesszük (50 f., 1.50, 2.50 stb.), úgy a biztosítottak összes keresménye (300 munkanapra számítva) kereken 560 millió koronát tesz, a miből azonban a rosszabb kereseti viszonyok közt létező I-IV. napibérosztálybeliekre csupán 406 millió esik (71%), vagyis fejenként és naponként átlagosan 198 *fillér*, amit a mi nyomorúságos gazdasági viszonyaink közt még mindig produktív kereseti viszonyoknak kell neveznünk, mikor a mezőgazdasági munkások napi keresményei »rohamos emelkedés után« az 1906. évi hivatalos statisztikai adatok szerint férfiaknál ellátással 138 f.-re, ellátás nélkül pedig 186 f.-re rúgtak; persze ezt az átlagot még jelentékenyen leszorítja, hogy ugyanekkor a női napszám 87, illetőleg 124 f.-re, a gyermeknapszám pedig 57, illetve 84 f.-re rúgott.

Ha már most az ipari munkásság jelzett osztályainak keresetét ki is kerekítjük 2 koronára, és számukat az általuk

eltartottakkal együtt nem is tartjuk kétszeresüknél többre.*) úgy akkor is arra a szomorú eredményre kell jutni, hogy az ipari *munkából* élők közül mintegy 1'4 millió fő nem keresi meg azt az összeget, amit kereseti minimumnak kell tekintenünk. Erre kétségtelenül rá kell jönnünk, ha összegyűjtjük egy normális munkaháztartás költségvetési adatait, melyek az elsőrendű szükségleti cikkek régebbi áraival és a régebbi kereseti viszonyokkal egybevetve azt fogják tanúsítani, hogy a munkásságnak részleges munkabér-emelési eredményei rájuk nézve – legalább nagy általánosságban – nem jelentették az anyagi viszonyok javulását, hanem ellenkezőleg a nyomukban támadó általános drágulás többek anyagi helyzetét rosszabbította, mint amennyiét a béremelések javították, ami egyúttal élesen rámutat arra, hogy tőkeszegény voltunk mellett a szociális viszonyok javítása nem annyira részleges munkabér-emelésekkel, mint inkább az élet általános olcsóbbá tételével lesz elérhető.

Egy kissé nagyon is messze elkalandoztunk tulajdonképeni tárgyunktól: az országos munkásbiztosító pénztár jelentésének ismertetésétől, de ez talán legszebb dicséretét jelenti annak a műnek, mert igazolja, hogy adatai érdekesek, eszmék keltésére, gondolatok tovább fűzésére alkalmasok, amit kevés jelentésről mondhatni el.

Pedig a terjedelmes jelentésben nemcsak a kiragadott adatok foglaltatnak, hanem a pénztárak keretében a munkásviszonyok számos más, ugyancsak nagyérdékű szempontból való megvilágítására szolgáló adathalmaz is. A közlötöket éppen csak taláalomra választottuk ki, vagy talán mert a hozzáfűzhető következtetéseknel fogva érdeklődésünket leginkább kapták meg.

A pénztárak életére, az ipar anyagi helyzetére, a munkás egészségügyi viszonyokra élénk fényt vető adatokra csak rámutatunk, azzal az ajánlással, hogy aki ezekkel foglalkozni akar, forduljon közvetlenül a forráshoz, és merítsen abból.

Intézeti évi jelentések rendszeren nem hagynak mély nyomot maguk után: főbb adataik belekerülnek a statisztikai kézi könyvekbe, s ezzel kérész életük feladatát teljesítették és a feledés homályába merülnek. Ez a jelentés jobb sorsra, hosszabb életre érdemes. Forrásmű azok számára, kik a munkásbiztosítás ügyével és evvel kapcsolatos kérdésekkel fognak foglalkozni. Sőt reméljük, hogy az adatoknak ez a nagy halmaza serkentőleg fog hatni oly Irányban, hogy evvel a nálunk eddig nagyon is elhanyagolt kérdéssel ezentúl szakszerűleg is többen foglalkozzanak.

*) Tekintettel a tanoncok nagy létszámára.

A jelentés név nélkül jelent meg, a könyvpiacra nem került, de tudomásunk szerint a szakkörök és szaksajtó rendelkezésére bocsáttatott.

Sz. K.

Magyar Társadalomtudományi Egyesület

Az egyesület szakértekezlete a választói jog tárgyában.

Az egyesület a választói jog kérdésével több napon át tartó értekezleten behatóan foglalkozott. Az alábbiakban adjuk a f. évi november 10., 17., 24. és decz. 1-én tartott értekezletek tárgyalásain elhangzott felszólalások összefoglalását.

Az értekezletet TIMON ÁKOS egyetemi tanár, az egyesület jogi bizottságának az elnöke a következő szavakkal nyitotta meg:

»Tisztelt Szakértekezlet! A választói jog reformja jelenleg a mi állami és társadalmi életünknek egyik legfontosabb államjogi és társadalmpolitikai kérdése, amely immár sürgősen megoldásra vár. Magyarország szellemi és anyagi műveltségének, társadalmi erőinek és tényezőinek az a gyors fejlődése és átalakulása, amely alkotmányos életünk visszanyerése óta minden irányban mutatkozik, régibb választási törvényeinket kétségtelenül elavultakká tette, miért is bizvást elmondhatjuk, hogy e tekintetben, egy új alapokra fektetett választási rendszer megalkotása tekintetében a célszerű reformok utáni vágy teljesen jogosult; bátran állíthatjuk, hogy Magyarországon a választói jog reformja, az új választási rendszer megalkotása az állami és társadalmi élet helyes irányú békés fejlődésének szükségképeni feltétele és követelménye.

Ennek a kétségbe nem vonható igazságnak megfontolása indította egyesületünk vezetőségét 'arra, hogy a kebelében működő jogi bizottságot azzal a feladattal bizza meg, miszerint a választói jog reformja tárgyában egyesületünk tagjainak részvételével komoly, tudományos alapon nyugvó szakértekezletet tartson. Ez által egyesületünk alapszabályszerűleg megállapított céljának kívánt megfelelni, amely abban áll, hogy a társadalmi politikai közvéleményt Magyarországon a tudomány fegyvereinek felhasználásával a magyar nemzeti élet követelményeinek megfelelőleg irányítsa.

Ez az irányítás azonban, Tisztelt Szakértekezlet, a jelen esetben, a választói jog reformjának kérdésében a legnehezebb

feladatok közé tartozik. Elég legyen utalnom arra, hogy a helyes választási rendszer megalkotására vonatkozó irányelvekre nézve sem a tudományban, sem a gyakorlatban nincs egységes irány, nincsenek általában elfogadott igazságok. Az európai társadalom e tekintetben, a helyes választási rendszer megalkotása tekintetében még jelenleg is forrongásban van. Úgy a tudományban, mint a gyakorlati életben, azaz az egyes államok választási rendszerében a legellentétebb felfogásokat és jogelveket látjuk érvényesülni, pedig a cél csak egy és ugyanaz lehet: a legfőbb állami akarat kialakulásának minél tökéletesebb formáját létesíteni és ez által biztosítani a társadalom különböző erőinek és tényezőinek harmonikus együttműködését, mert csak egyedül így érhető el az állampolgárok szellemi műveltségének és anyagi jólétének gyors fejlődése.

En, Tisztelt Szakértekezlet, a helyes választási rendszer megalkotása szempontjából csak két alapelvet kívánok kiemelni: az egyik a választójog demokratikus irányú fejlesztése, illetve kiterjesztése, a másik a magyar állam egységes nemzeti jellegének megóvása és biztosítása.

Szerintem nem lehet kétség az iránt, hogy az új választási rendszer megalkotásánál nálunk is úgy, mint a nyugati államokban a demokratikus iránynak kell érvényre emelkedni. Az állami legfőbb akarat kialakulását úgy kell megszervezni, hogy az a társadalom minél szélesebb rétegein nyugodjék. Az új választási rendszernek az egész társadalmon kell fölépülnie. Lehetőleg oda kell törekedni, hogy az államnak minden érett, komoly elhatározásra képes tagja résztvehessen az állami akarat kialakulásában, mert csak így biztosítható egyfelől az egyetemes, az igazi állami érdekek megvalósulása, másfelől a társadalom különböző rétegeinek, osztályainak kibékítése és harmonikus együttműködése. Teljes mértékben osztom és elfogadom STUART MILLNEK azt az elvi álláspontját, amelyet így formulázott: »Egy érett és művelt nemzet kebelében ne legyenek páriák, ne legyenek jogtalan emberek, csak azok, akik saját hibáiknál fogva ilyenek.

A mi társadalmunk immár eljutott a fejlődésnek ahhoz a fokához, hogy érett és művelt nemzetnek mondhatjuk a magyar nemzetet, amelynek kebelében nem lehetnek többé a közjog, az alkotmány szempontjából jogtalan emberek, vagy mint STUART MILL mondja, páriák.

A második nagyfontosságú alapelv, amelyet a választói jog reformjánál, az új választási rendszer megalkotásánál egy pillanatig sem téveszthetünk szemünk elől: a magyar állam egységes nemzeti jellegének, sajátosságának megóvása és biztosítása. Erre kötelez bennünket önálló állami és nemzeti létünk ezer éves múltja, a melyhez mi soha hűtlenek nem

lehetünk és a magyar állam és társadalom egységes nemzeti jellegét semmiféle hangzatos jelszavaknak áldozatul nem dobhatjuk. Az kétségtelen, hogy a democratia magasztos eszméje, mai társadalmunk éltető fénye és melege, de azért vigyáznunk kell, nehogy ezt a nagy kincset avatatlan kezek elpazarolják, vagy világosabban szólva, önálló állami és nemzeti létünk megrontására használják fel.

A mi ezer éves alkotmányunk – egykori rendi jellege mellett is – alapjában és lényegében mindenkor democratikus alkotmány volt, s ez a demokratikus irány egykoron kifejezésre jutott a szent korona tagjainak egyenlő szabadságában, törvényelőtti jogegyenlőségében. A mi történeti alkotmányunk ehhez képest épenséggel nem állja útját a választójog ilyen irányú reformjának. A mi alkotmányunk szerint már 1848 óta minden állampolgár tagja a szent koronának és mint ilyen részese a szent koronában rejlő nemzeti souverenitásnak, amiből önkényt következik, hogy mindazok, akik hivei a magyar állameszmének, akik hiven szolgálni képesek a szent korona ügyét – tekintet nélkül társadalmi és vagyoni helyzetükre – politikai jogokban, nevezetesen a választójogban részesítendőek.

Ezt a két alapelvet, a democratia és az egységes magyar nemzeti állam eszméjét azért kívántam itt kiemelni, azért kívántam röviden utalni arra, hogy e kettő között nincs ellentét, mert, amint már előbb is említettem, a mi egyesületünknek az a nagy célja, az a feladata, hogy a democratia elvén nyugvó, a demokratikus irányt követő társadalmunk újabb jelenségeit és követelményeit, köztük a választójog reformját is, a tudomány fegyvereinek fölhasználásával a magyar nemzeti lét alapfeltételeinek megfelelőleg irányítsa.

Erős hitem és meggyőződés, Tisztelt Szakértekezlet, hogy ha egyesületünk tisztelt felszólaló tagjai ezt a nagy célt és az általam érintett alapelveket az egyes kérdések tárgyalásánál szem előtt tartják, akkor ez az értekezlet számos üdvös és célszerű eszmét fog felszínre hozni és jelentékeny mértékben közre fog hatni abban az irányban, hogy a magyar társadalom közvéleményében olyan irányelvek, olyan jogtételek verjenek gyökeret, amelyek a magyar társadalom demokratikus irányú fejlődésének biztosítása mellett a magyar állam és társadalom egységes nemzeti jellegét is megóvják és biztosítják.

Kétségtelen igazság továbbá az is, hogy a választójog reformjának figyelemmel kell lenni a konkrét viszonyokra a tényleges társadalmi, gazdasági és műveltségi állapotokra, de különös, figyelemmel kell lenni az illető nép vagy nemzet alkotmánytörténeti múltjára és fejlődésére. A mi alkotmányunk és jogéletünk múltja nemzeti létünk legnevezetesebb meg-

nyilatkozása, mert ebben tükröződik vissza a magyar népnek államalkotó ereje, culturképessége és így világtörténeti jelentősége. Ez a múlt teljes mértékben megérdemli tiszteletünket és megköveteli figyelmünket már csak azért is, mert a mi alkotmányunk a múltban több tekintetben oly tökéletes alkotmányjogi fejleményeket mutathat fel, aminőkre a többi európai államokban nem találunk.

Mindezt szem előtt tartva a jogi bizottság czélszerűnek és szükségesnek találta a választójog reformjára vonatkozó szaktanácskozmányt a választójog történeti fejlődésének előadásával és e fejlődésből levonható igazságok megvitatásával bevezetni. Erre a nehéz és alapos tanulmányt igénylő feladatra a választójog történetének előadására a magyar alkotmányban FERDINAND GEJZA tisztelt tagtársunk volt szives vállalkozni.

Melegen üdvözlöm a megjelent tisztelt vendégeinket és tagtársakat, a szaktanácskozmányt megnyitóm és az előadó urat felkérem előadásának megtartására.«

Ezután FEKDINANDY GEJZA egyet. rk. tanár, mint előadó a jelen számunk első cikkében foglalt értekezést adta elő.

Elnök a vitát megnyitván SCHILLER BÓDOG kifejti, hogy nézete szerint az országgyűlésen való részvétel történetének a cél kategóriájában mozgó kritikája, amelyet az előadó nyújtott, vizsgálván az egymásután következett szabályozások hivatását s hatását, az élet complexitásánál fogva sokkal inkább egyéni becsléstől s alanyi véleménytől függő eljárás, semhogy a szabályozások azonos, állandó lényegét, a fejlődés *törvényét* kideríthetné. Csakis a történeti jelenségeknek belső elemzése után tartja megállapíthatónak, mi lenne ma egyenértéke az országgyűlésen a múltban fennállott részvételnek; ezt az elemzést pedig csupán a magyar alkotmányfejlődésnek a többi európai nemzetek alkotmányfejlődésével való összehasonlítása szolgáltatja. Az összehasonlítás a magyar alkotmánynak, az ezeréves magyar országgyűlésnek jelleméül a *demokratiát* mutatja. A többi európai nemzeteknél csak néhány százados aristokratikus korszak után kezdődik az országgyűléseknek az a democratikus korszaka, amelybe a magyar országgyűlés léte első pillanatában lép; sőt Magyarországon egy félezred évnél tovább a fejenkénti megjelenésnek a demokratikus eszmét legtisztábban megvalósító alakulata állott fenn. A jövőbeli választói jog a fejlődés e törvényének tehát csak akkor fog megfelelni, ha demokratikus lesz; egyedül az általános egyenlő választói jog lesz a magyar nemzet lelkéből fakadó szabályozás. Mindazonáltal, ha az általános egyenlő választói jog ezidőszerint a magyar nemzet legfőbb létérdekét, a magyar nemzeti állam kiépülését s fennmaradását veszélyeztetné, a nemzetnek le kell mondania arról, hogy az általános

egyenlő választói jogot létesítse, amint már lemondott és lemond egyébről is, mit a lelke megkövetel. Amennyiben azonban az állítólagos veszedelmek csupán *kényelembeli*, elviselhető, azaz éberebb, komolyabb munkával helyrehozható *áldozatokat* jelentenének, ezeket vállalni szabad s kell.

GAAL JENŐ a jogügyi bizottság dicséretére emeli ki, hogy a jelen szaktanácskozásnak történeti alapot nyújtott, melyen a választói jog reformjának alapelveit és ezek megvalósításának legjobb módjait a legczelszerűbb megvitatni. A történeti szellem nincs ellentétben az egészséges haladással és fejlődéssel, sőt ennek úgyszólván feltétele. Ennek kitűnő bizonyítékát szolgáltatja Anglia, ahol a Chartismus példátlan erőfeszítései dacára nem az általános szavazati jogot, hanem a reformbillek eredményeképp a folyton szélesbülő, de censushoz kötött szabadelvű választási jogot hozták be, amely a társadalom minden rétegére nézve sokkal megnyugtatóbb alkotmányos viszonyokat teremtett, mint az általános választói jog bárhol. Hasonlít közjogunk fejlődése az angoléhoz, de attól lényegesen különbözik is. Ezer éves alkotmányunk van, de nincs történeti érzékünk. Közéletünkben az egyenletes haladás helyett a megrázkódtatások és pangások váltakozása az uralkodó jellemvonás. A legutóbbi 42 év alatt választási jogunk megkövesedésnek indult. Ily nagy mulasztások után a fokozatos haladás is nagyobb lépést kivan tőlünk előre. Nem azért, mivel ez »illik«; életérdekű kérdések megoldásánál a fontos dolog a nemzeti életérdekek és nem a nemzetközi illem követelményei tartandók szem előtt. Tenni kell; a választói jog a nemzet változott viszonyai folytán módosítandó, de úgy, hogy mesterségesen ne bármely invázió, vagy új honfoglalás, hanem az következék be, hogy az Új Magyarország a Régi Magyarországnak logikus és minden tekintetben javított, nemesített és életképeesebb folytatása legyen.

MARKBREIT GYULA abból indul ki, hogy a tudomány és az élet nem zárkozhatnak el egymástól. A nép minden rétegének helyet kell foglalnia a parlamentben, ma pedig a munkásság alig juthat benne érvényre. Magyarország legújabbkori fejlődése forradalmi úton történt. Az általános választói jog kérdését forradalmi úton vetették be a köztudatba s nagy kérdés, hogy ezzel szemben vissza lehet-e térni a választói jog kiterjesztésének az álláspontjára. Mindenesetre szükségesnek tartja, hogy az általános választói jog hátrányai corrigáltassanak. Ilyen correctivumok a pluralitás, a városok fokozottabb képviseltetése és a kettős képviselőküldés, hogy a kisebbség is érvényesülhessen. Ez utóbbi correctivumot csupán ott léptetné életbe, a hol a magyarság képezi a kisebbséget. Kifogásolja az előadásban, hogy nem terjeszkedett ki a titkos választás történetére. Magyarországon ugyanis egyes törvény-

hatóságokban a titkos szavazás divott, de olyan rossz eredményeket szült, hogy szakítottak azzal. Legmodernebbnek a proportionatis választói jogot tartja, mely napról-napra több tudóst és politikust hódít meg.

GÁRDONYI ALBERT azt vallja, hogy a magyar történelem tanúságai arra intenek, hogy a választói jogot a legdemokratikusabb értelemben véve terjesszük ki. A jobbágság problémáját sem oldották meg a részleges reformok s csupán akkor szűnt meg a baj, midőn radikális reformokat léptettek életbe. Népünk politikai szempontból ma is jobbágykorát éli még, pedig a népet meg kell becsülnünk, mert abból kerültek ki legjobbjaink. Nemzeti veszedelemtől féltik a magyarságot, ha az általános választói jog behozatala következtében a nemzeti-ségek is érvényre jutnak, pedig e veszedelem költött, mert Magyarországon a magyarság culturája uralkodik s e cultura uralmát a nemzetiségi töredékek nem fogják megingatni. Ha a magyar nép culturája hiányos, meg kell erősíteni, de nem szabad a népet mesterséges eszközökkel elnyomni. A nép adja az állami élet legfőbb tényezőit, az adót és a katonát, méltánytalan tehát, hogy az állami élet intézésére megfelelő befolyást ne gyakoroljon. A többes szavazatokkal elnyomított általános választói jog nem változtatja meg a társadalmi osztályok mai helyzetét, semmiképen sem jelent tehát előbbre jutást. Főlöské, sőt káros ezért ilyen reformot megvalósítani, mert az ilyen democratia nem őszinte. Udvari politika az uralkodó osztályok és a nép közötti összhang megzavarása, ne járuljunk ezért hozzá, hogy e politika törekvései érvényesüljenek. Elég bajt okoz hazánkban a nemzetiségi gyűlölet, ne engedjük érvényesülni a másik bajt is, mely a magyar népet két osztályra szakítja. Indokoltnak látja azon aggodalmat, hogy a parlamentbe illetéktelen elemek is bejuthatnak, s a mai parlamenti rendszer mellett szükségesnek tartja, hogy a választhatóság megszoríttassék.

FERDINANDY GEYZA zárszavával élve, Schiller Bódog megjegyzéseivel szemben kifejti, hogy bár az általa követett módszer illetőleg nem vindikál magának csalhatatlanságot, mégis azt hiszi, hogy amikor azt látja, hogy a nemességnek az országgyűlésen való személyes részvétele után Mohács, a választói jognak 1848-ban nagy néptömegekre kiterjesztése után pedig Világos következett, akkor két ilyen katasztrófális eseménynek a túlhajtott democratiával való kapcsolatba hozatala eléggé megokolt s bátran lehet belőlük következtetni arra, hogy mind a két esetben az országgyűlésen való részvétel módja volt legalább egyik oka a nagy nemzeti katasztrófának. Schiller Bódog-gal szemben megjegyzi még, hogy adós maradt a felelettel arra a kérdésre, hogy mi volt tehát e katasztrófák egyéb oka, mint az országgyűlések politikai maguk-

tartása; csak avval érvelt, hogy mivel Magyarországnak volt a múltban a legdemokratikusabb alkotmánya, ma pedig máinem így van, *illik*, hogy mi is hozunk *áldozatot* a demokraciának. Ezzel szemben azonban azt tartja, hogy ha Schiller Bódog maga is áldozatnak tekintené az általános szavazati jogot, az mint minden a nemzet részéről hozandó áldozat, arra nézve csak kárral járhat.

Gárdonyi Albert-nek a jobbagység felszabadítására nézve fölhozott érveit sem fogadhatja el, mert a fölszabadítási küzdelmet nem a jobbagység vívta a nemesség ellen, hanem a nemesség egyik pártja a másik párt ellen s a fölszabadítási küzdelmek keserőségei a nemességen belül keletkeztek. Maga a fölszabadítás a nemesség műve volt s a hiba éppen az volt, hogy átmenet nélkül, nemcsak a polgári szabadságra, hanem a politikai jogok kiterjesztésére is vonatkozott s okozta azt, hogy a hirtelen változott viszonyok a nemességet is tönkretették és a fölszabadult, de szabadságával élni nem tudó jobbagyságot is az eladósodásba kergették bele, *tehát* gazdaságilag is kárral jártak s nemcsak politikailag. Hivatkozik KOSSUTH LAJOS nak a »Pesti Napló« 1884. évi június 1-ső számában megjelent »Hálanyilatkozat«-ban, foglalt következő szavaira: »Nem a siker hiánya feletti fájdalom öntötte lelkembe az emberi számítás gyarlóságának kínos érzetét, hanem miután közreműködtem annak kivívásában, hogy a haza örök jogai megóvásának szent hivatását, a szabadalmazott osztályok százezreinek nem elég erős kezeiből a jogegyenlővé tett nép millióinak erős kezei vegyék át, hogy nekem azt kellett megérnem, hogy a nép milliói adják fel a haza függetlenségét, melyet a szabadalmazott osztályok maroknyi ereje semmi balszerencse nyomása alatt soha föl nem adott: azt kellett megérnem, hogy a nép milliói még hazájuk belső háztartásának saját érdekeik szerinti rendezhetését is idegen érdekeknek alárendeljék s az ezeréves Magyarországból amolyan Lajthániát *csináljanak*. *Ily gyümölcsét érnem meg a demokraciának elv termőfájának oly szédítő csapás volt, hogy ha merengéseim közben azt kérdezném magamtól: méltó volt-e ezért élnem, küzdenem? a lelkemen elomló keserűségből ki-kitör a felelet, hogy a játék nem érte meg a gyertyát*«.

Ha tehát KOSSUTH LAJOS így nyilatkozott arról a demokraciáról, amelyet ő csinált meg, a szerzett tapasztalatok után, akkor szóló nem látja okát annak, hogy egy oly demokraciáért lelkesedjék, mely sehol be nem vált, mert mindenütt csak kárra volt a parlamenti intézménynek.

Ennélfogva azt tartja, hogy ha a szavazati jog kiterjesztésénél egy lépést akarunk tenni, akkor ezt a lépést igen óvatosan tegyük meg, nehogy ismét katasztrófának vigyük

neki az országot s üres jelszavakkal ne engedjük magunkat félrevezetni.

November 17-ikén volt a szaktanácskozmány folytatása.

Az ülést TIMON ÁKOS elnök a következők kiemelésével nyitotta meg: A múlt alkalommal FERDINANDY GEYZA igen alapos és beható előadásában hallotta az értekezlet a választói jog fejlődési történetét Magyarországon a legrégebb időktől kezdve napjainkig, valamint hallotta úgy tőle, mint a többi felszólalóktól azokat a következtetéseket, azokat az irányelveket, amelyeket a történelmi fejlődés alapján a választói jog reformja tekintetében megállapítani lehet. Ezen igen érdekes és sok tekintetben tanulságos vita után, amely szorosán a magyar alkotmányfejlődés talaján állott és amely ehhez képest a választói jog reformjának történelmi hátterét és bázisát képezi, az értekezlet áttérhet a választói jog reformjának tulajdonképeni tárgyára, az általános választói jog alapelveinek megvitatására.

Hangsúlyozni kívánja, hogy az egyesület céljainak és rendeltetésének megfelelőleg a vitatkozásnak minden irányban komoly, tudományos alapokon kell nyugodnia, minden pártpolitikai vonatkozások elkerülésével.

Továbbá újból kiemeli, hogy az egyesületnek alapszabályszerűleg megállapított célja az, miszerint a társadalmi politikát Magyarországon a tudomány fegyvereinek felhasználásával a magyar nemzeti élet követelményeinek megfelelően irányítsa. Ezt a nagy célt a jelen alkalommal sem szabad szem elől téveszteni, és így oda kell törekedni, hogy a magyar társadalomban a választói jog reformja tekintetében olyan irányelvek, olyan felfogások verjenek gyökeret, amelyek társadalmunk demokratikus irányú fejlődésének biztosítása mellett, a magyar állam egységes nemzeti jellegét és sajátosságát is megóvják és biztosítják.

SZEMENYEI KORNÉL előadó *Az általános választói jog alapvelei* keretében a választói jog *általánosságának, egy enlőségének és közvetlenségének* kérdéseit veszi bonczolás alá. Véleménye szerint társadalmunk nagyarányú átalakulása tette szükségessé és aktuálissá a választói jog mélyreható reformját. Statisztikai példákkal igazolja, miként a népesség összetételében minő eltolódások keletkeztek, miként gyarapodott a városi elem, hogyan módosult a foglalkozások aránya, mennyire fejlődött az értelmi és anyagi műveltség s az állam tevékenysége is mennyivel kiterjedtebb lett, mit az államköltségvetések óriási megduzzadása igazol. Ezekhez az átalakult viszonyokhoz képest kell módosítani a választói jogot is.

A megoldás mikéntjére nézve az államtudományok mai állásában tudományos bizonyosságú elmélet még nem létezik. Kiki rendesen saját államelméletéből vezeti le a választói jog

kritériumait, melyek azonban oly általánosak, hogy azokat közelebbről mindig csak tapasztalati és gyakorlati alapokon lehet concret tartalommal megtölteni. Ezért a kérdés megoldása független az államelmélettől, ez csak arra jó, hogy az érvek rendszeres csoportosítására alapot adjon. Előadó nézete szerint *az állam a társadalmi munkamegosztás szervezete*, mely elméleti felfogásának megfelelőleg a törvényhozásba – a választói jog útján – való beleszólást mindenkinek megadandónak véli, ki a közélet munkájában részt vesz és annak irányításához szükséges képességekkel bír. Ezeket a tulajdonságokat egyénileg kutatni és megállapítani nem lehet; gyakorlati szempontból egyetemes elveket és szabályokat kell alkotni, melyek a népesség nagy tömbjeire alkalmazhatók; de azért is, mert az államban a polgárok általában nem egyénileg, hanem mint a társadalom egyes tömbjeinek tagjai – pártok, osztályok stb. – ezek keretében érvényesülhetnek.

A választói jog *általánossága szempontjából* a társadalom munkájában való részvételt igazolja: 1. Az állampolgárság. Concret viszonyaink közt annak hosszabb időn át – pl. 10 éven át – való bírását tartja szükségesnek. 2. A községi illetőség vagy az abban való állandó tartózkodás és foglalkozás. Ezt a kritériumot nem lehet olyan szorosan értelmezni, mint általában az államhoz való tartozást, mert ha valaki lakóhelyét és foglalkozását változtatja is, nem szűnik meg az állam munkás tagja lenni. Gazdasági viszonyaink is olyanok, hogy a kereseti tevékenység a kereső osztályok vándorlását teszi szükségessé. Végül hosszabb idő kikötése a nagy munkaadóknak döntő befolyást adna a választói jogosultság megszerzésének kijátszására. Ezért itt egy fél évnél nagyobb időhatárt nem tart megengedhetőnek. Továbbá a választói jogosultságot mulólag gátló körülményekről (csőd, büntetés, katonáskodás stb.) emlékszik meg.

A társadalom munkájában való részvételre és az annak irányítására bíró képesség elbírálására legnagyobb befolyással van a kor és a nem. A korhatár megállapítása kizárólag gyakorlati kérdés. Nálunk ellentétben a mostani 20 éves korral szemben, ami úgyis csak fiktív, mert e korban a polgárok katonáskodnak s még atyai hatalom alatt állanak, indokoltnak tartja a 24 éves korhatárt, ami a teljes magánjogi jogképességhez is megkívántatik. Nincs semmi elfogadható alap az állam életében való részvételt csekélyebb tapasztalathoz kötni, mint amennyit megkívánunk, hogy valaki saját ügyeit intézhesse. Nehéz elvi alapot találni a női nemnek a választói jogból való kizárására. Különösen önálló nők, kik közvetlenül részt vesznek a társadalom munkájában, nem zárhatók ki. A gyakorlat is igazolja, hogy ez a kérdés ott merül fel és nyer hova-tovább fontosságot, ahol az önálló nők száma

gyarapodik. Nálunk a kérdés egyenlőre azért volna mellőzhető, mert a hosszú veszteglés után úgyis nagy lépést kell egyszerre tennünk, nem mutatkozik tehát czelszerűnek ezt még fokozni. De utóbb szükség lesz, legalább is az önálló nőket a választói jogosultságba bevonni, véleménye szerint ez a magyarság erősítésére szolgálna.

Ezek a *szükséges* korlátozások; – mást *elvi alapon* alig lehet találni. Sokan abban a véleményben vannak, hogy bizonyos kor még nem nyújt biztosítékot a munkamegosztás irányítására, tehát az állam életében való részvételre, hanem további kritériumokat kell felállítani. Ezeket a *szellemi és vagyoni census* alatt foglalja össze. A szellemi census irányulhat iskolai képzettség követelésére. Ez nem helyes. Magasabb iskola követelése óriási rétegeket kizár, az elemi iskola igazolása idősebb korúaknál nehézségekbe ütközik; igaztalanul sújtja az autodidaktákat. Az írni-olvasni tudás mint minimális szellemi census, az elvek keretébe beilleszthető, de gyakorlatilag igen veszélyes, mert az összeíró küldöttségek kezébe, melyek összeállításában rendszeren a hatalmon levő pártok vesznek részt, óriási befolyást ad. Utal arra, hogy Olaszországban egyik évről a másikra ezen kritérium »szigorúbb kezelése« alapján 820.000 választót rekesztettek ki. De ez az elv nem is következetes, mert nem számol a *socialis környezet* hatásaival: pedig bizonyos, hogy egy nagy városban élő analfabéta sokkal tágabb látókörű lesz, mint egy elhagyott havasi község betűvető lakosa. Adott viszonyok közt átmenetileg elfogadható volna, hogy a választói jog teljes általánosságához fokozatos fejlődést biztosítson. Ennek elfogadása esetén logikus és helyes volna a magyarul írni-olvasni tudás kritériumát felállítani, de ez sajátos nemzeti viszonyaink közt oly eltolódásokat eredményezne, hogy némely megyében alig találatnék szavazó; gyakorlatilag tehát nem volna teljesen megvalósítható. Különb is ennek a kritériumnak az a célja, hogy önmagát feleslegessé tegye, mert minden culturállamnak az a kötelessége, hogy az írni-olvasni tudást általánossá tegye. A vagyoni censusnak nincs semmi elfogadható elvi alapja. EÖTVÖS szavaival igazolja, hogy nem áll, hogy a vagyonosabbak nagyobb érdeke a béke és közrend, a történelem is azt igazolja, hogy az állam- és társadalomellenesnek nevezett mozgalmak *vezetői* mindig azokból kerültek ki, kik bármily vagyoni census mellett is belekerültek volna a választók közé. Társadalmi szerkezetünk szerint ez gyakorlatilag is keresztülvihetetlen. Elég mérsékelt – 100 koronás – census mellett is, a választók mai száma is lényegesen megcsökkenne; ez alatt pedig a censushoz fűzött »remények« csakugyan nem igazolhatók s nálunk bele is jönne minden réteg.

A választói jog *egyenlőségének* helyessége az előadottakból nézete szerint önként következik. Az ellenkező megoldások a szellemi vagy vagyoni census burkolt alakjai. Ilyen a többes szavazat. Tetszetős indokolása, hogy akinek nagyobb képességei vannak, annak nagyobb befolyás biztosítandó. De, hogy áll ez gyakorlatilag? Ki ítéli meg a nagyobb képességeket? Micsoda külső ismertetőjelhez kötik? Ez nem is annyira az értelmiségnek, mint inkább ismét a vagyonnak juttatott jogosulatlan kedvezmény. De felesleges is. Aki igazán értelmes és értékes, annak *tényleg* van mindig annyi befolyása, sőt több is, mint amennyit szavazatának 2-szeres – 3-szoros számításával biztosítani lehet. Ahol a vezető-osztályok igazán vezető-eszméket képviselnek, erre szükség nincs, ahol pedig nem képviselnek ilyeneket, ott ily mesterséges mechanizmussal vezető szerepök fent nem tartható. Franciaország példájára kár hivatkozni, mert ott az utolsó 120 év történetéből mindenki pro et contra meríthet argumentumokat, ami azt bizonyítja, hogy a francia állam mai alakulata nem az általános választói jognak, hanem a társadalom vagyonmegosztási és ethnologiai alakulatának függvénye. A *curialis* választói jog a természetszerűleg tagozódó társadalmat ahelyett, hogy összeforrasztaná, hivatalosan is szétagolja. A curiák beosztása gyakorlatilag úgy alakul, hogy az actualiter vezető-osztályok felsőbbségét rögzíti. A választókerületek mesterséges beosztása a pluralitás rejtett formája. A helyes beosztásnak a *választók* számához kell irányulnia. Ezzel kapcsolatosan említi előadó a közigazgatási egységek sürgős reformját.

Az egyenlőségből folyik a közvetlenség. A közvetett választói rendszerek szerinte gyakorlatilag nem váltak be, s ma már elavultaknak tekinthetők.

Megemlíti előadó, hogy a census különféle alakjai nemzeti szempontból és az osztályképződés szempontjából micsoda hatást gyakorolnának, különösen a többszavazat. Statisztikailag kimutatni igyekszik, hogy a magyar nemzeti egység szempontjából a szavazatok többszörözésének épenséggel semmi jelentősége nincs, az osztályképződés szempontjából azonban jogosulatlan korlátot képez, mert a választók 41%-ának a szavazatok 61%-át biztosítja; pedig a reformot éppen az tette szükségessé, hogy a társadalom vázolt nagyarányú átalakulásnak megfelelőleg új rétegeket kell a törvényhozói működésbe bevonni. A nemzeti egység biztosítékait a választókerületek helyes beosztásában és a passzív választói jog szigorú körülbástyázásában kell keresni.

Végül utal arra, hogy a választói jog reformja szoros összefüggésben van az állami élet számos más nagyfontosságú problémájával, melyeket a választójogi reformmal *együtt* lehet és kell megoldani. Ezek közül a fontosabbak a kép-

viselők számának a leszállítása, a hárszabályok szigorítása és a főrendház democratikus reformja.

Azon meggyőződésének ad kifejezést, hogy a választói jog általánosítása nem jelent ugrást a fejlődésben, csak a természetes fejlődés akadályait hárítja el, s hogy ez a fejlődés a magyar nemzet kulturális és gazdasági emelkedésével fogjárni.

Ezután GÁRDONYI ALBERT felolvasta BÁLÁS KÁROLY írásban beadott véleményét, mely szerint a választójogi reform megalkotásánál nemcsak társadalompolitikai irányokból, hanem *állami és nemzeti érdekekből is kell kiindulni* s ez utóbbiak megvédését határozott célul kitűzni. A magyar állam célja nem csupán valami öncél vagy socialis feladat, hanem első sorban az, hogy a magyarság (a magyar nyelv és faj) létét és fejlődését biztosító intézmény legyen mindenekelőtt. Ennek pedig elengedhetetlen kelléke *a magyarság hegemoniájának* biztosítása minden intézményünkben. *A főszempont tehát a magyarság szempontja. Ezt minden hypocrisis nélkül meg kell valósítani* s az azt veszélyeztető támadásokat minden erőnkkel, minden hiúsággal és gúnnyal daczolva visszaverni.

Socialis szempontból minden méltányos követelmény belevitele a reformba kívánatos, de csak addig, ameddig a magyarság főérdekeinek sérelmével nem jár. Hogy egy ily természetű reformja létesülhessen a választójognak, arra nézve nem az általános elvek törvénybeiktatása, hanem a törvény részletes intézkedései tehetnek a legtöbbet.

Evégett szükséges többek közt nézete szerint 1. a magyarság hegemoniájának megvédése már a kerületek beosztásában és kikerekítésében; 2. lehetőleg kedvezést kell adni a magyar nyelv ismeretének; 3. minél nagyobb befolyás-adás azoknak a népességi kategóriáknak, amelyeket a tapasztalat nemzeti - szempontból a legmegbízhatóbb rétegeknek bizonyított; 4. a választási eljárásra és eredményre a központi végrehajtó hatalom befolyásának kiküszöbölése, de őszinte praeventiv megakadályozása minden magyarelles és alkotmányellenes irány érvényesülésének és érvényesülési lehetőségének úgy a nemzetiségi izgatás, mint a központi végrehajtóhatalom részéről s e végett ezt a célzott szolgáló incompatibilitási és büntető rendelkezések alkotása; 5. a választási eljárásban *a magyar értelmiség nemzeti érzésű és független elemeinek vezetőszercepe és döntő befolyása* a törvény intézkedéseiben hathatósan biztosítandó.

GOROVE LÁSZLÓ: A haladásnak barátja, a választási reformot is a haladás szellemében óhajtja, de az anyagi censust elvileg nem veti el. Számolni kell a nők fellépésével is. Mivel abból indul ki, hogy meg kell figyelni a fejlődést és ehhez képest kell megvalósítanunk a reformot, a városi iparos elemnek nagyobb tért kíván adni. A városi elemre

nézve a censust leszállítaná a felére, de egyébként a censust általánosságban fentartaná. A vidéken, ahol a választói jog alapjául szolgáló birtokminimumok mások és mások, az úrbéri telkek szerint, a földadó vétetnék a választói jog alapjául. Ez egyúttal bizonyosfokú leszállítást is eredményezne. Erdélyben is bizonyos egyenlősítést kellene behozni. Szükséges továbbá, hogy a munkásosztályokat jobban, nagyobb számmal vegyük be a választók közé. Van a gyári munkások között igen sok értelmes elem, például a vezető munkások. Válogatással a munkásoknak is meg kell adni a választói jogot. A válogatás egyik eszközeinek tartaná a korhatár kitolását, az állandó lakást és a bizonyos ideig saját háztartással való rendelkezést, az elemi képesítéssel bírást. Maga az írni-olvasni tudás nem sokat fejez ki, ezért inkább azt mondaná szülő, hogy az elemi iskolai végzettséget, hat elemi osztály elvégzését követeljük meg. Az ilyen munkásnak meg kell adni a választói jogot, ha csak minimális adót fizet is. Okvetlenül meg kell kapniok a választói jogot a vezető munkásoknak korhatár nélkül. A pluralitás behozatalának szükségességét nem látja be. Azzal amit egyik kézzel adnánk, azt a másik kézzel elvonnók. Azonkívül nagy hátránya a többes szavazati rendszernek az is, hogy ellentéteket idéz fel, melyek veszedelmesek lehetnek a nemzeti egység és a cél szempontjából. A korhatár kérdésénél mindig figyelemmel kell lenni a nevelési rendszerre, a cultura fokára. A mi viszonyaink között 24 esztendő a passiv választói jogra nézve teljesen elegendőnek tart.

GERSTER BÉLA: Az előadó egy gondolatához fűzi fel-szólalását. Ő szükségét látta annak, hogy a parlament, a nemzet képviselete új elemekkel felfrísíttessék. Szerette volna, ha ezt érvekkel támogatta volna. A nemzetek élete nem úgy folyik le, hogy békében élnek, hanem azt látjuk, hogy minden nemzet, amint fejlődik, bizonyos vállalkozásokat teljesít, bizonyos célok felé törekszik. A magyar nemzetnek az élete sem merül ki abban, hogy egyszerűen él és elfogadja azokat a viszonyokat, amelyeket itt talált, hanem bizonyos fejlődést, haladást, emelkedést mutat az ő egyéniségének természete szerint. Történetileg azon környezet által is, amelyben Európában földrajzi fekvésünk következtében él, meg van okolva, hogy a nemzet már századok óta és most is az öncélúságra törekszik. Az öncélúságnak teljes elérését és kivívását tekinti ma nemzeti vállalkozásnak, mert ebben van a nemzet ma korlátozva. Ha összehasonlítást teszünk bármely európai vagy a bennünket környező nemzetekkel, tagadhatatlanul el kell ismernünk, hogy ma nemzeti létünk teljes öncélúsággal nem rendelkezik. Ehhez az első feltétel nézete szerint az, hogy azokkal a vívmányokkal,

avval a szellemi és anyagi jóléttel rendelkeznek, főleg a termelés terén, amelyet azok a nemzetek elértek, akik az önczélúságra szert tettek. Választói jogunk elavult. Az új választói jognak olyannak kell lenni, hogy a nemzetnek említett nagy vállalkozását elősegítse. Kétségtelen, hogy annál a helyzetenél fogva, amelyet Európában elfoglalunk, bizonyos leverő hatása van annak, hogy még a legkisebb Balkán-állam is teljes diadalt tudott elérni az önczélúság kivívásával, míg mi, bár 20 millió^áan vagyunk és bár 42 év óta bántatlanul önkormányzattal is rendelkezünk, ebben a tekintetben tulajdonképpen semmiféle haladást nem tapasztalunk, sőt lehetne mondani, hogy visszaesés van, amennyiben olyan dolgokat, amiket régebben el tudtunk érni, most évtizedek óta nem bírunk elérni. A magyar Alföldön a földnek gazdasági termelékenysége sülyedt. Ámbár pozitív és közvetlen nemzetfejlesztő intézkedéseket teszünk, vasutakat és csatornákat építünk, nem tudjuk elérni a legközelebbi szomszéd népeknek termelékenységi fokát sem, nem tudunk annyit termelni, hogy behozataluk ne emelkedjék.

Azok a társadalmi osztályok, melyek az ország vezetésével meg vannak bízva, ha 42 év alatt ilyen állapotokat hagytak kifejlődni, azokért felelősek. Az az osztály, amely ma nem rendelkezik a választói joggal, olyan mértékben, mint a vezető osztály, a termelékenység tekintetében, ha szabadjára hagyják, nagyon szép eredményeket tud elérni. Ezek az emberek az életnek abban a felfogásában élnek, hogy az élet nem áll tisztán a semmittevésből és az öröklött javak élvezetéből, hanem a küzdelemből, a harcából. Bennük nagyobb erkölcsi erő, az európaiság nagyobb mennyisége van, mint azokban, akik a mai állapotokat előidéztek. A reformnak tehát olyannak kell lenni, hogy a parasztosztálynak, a munkásosztálynak is megadja a szavazati jogot. Általuk a vér fel-frissítésére a legnagyobb mértékben szükség van. A nemzet önczélúságát a mai vezető osztályokkal nem vagyunk képesek megvalósítani. Szükség van a parasztosztály, a munkásosztály közreműködésére is, mert nekik köszönhetjük, hogy teljesen nem semmisültünk meg. Azt az érvet is hallottuk, hogy körül kell bástyázni a magyarságot, hogy hegemoniáját biztosíthassuk. Ezzel szemben azt vallja, hogy a magyar nemzetben meg van a képesség arra, hogy meg tudjon állani a saját lábán. Ha van egy kis hajlam a magyar nemzetben a cselekvésre, ezt nem lehet azzal felkelteni, hogy még inkább védjük és óvjuk mindenféle támadástól. Tessék kitenni a nemzetet a harcnak! Meg van arról győződve, hogy a magyarság meg fogja állani a helyét, jobban mint azok, akik eddig az ország sorsát intézték.

FARKAS PÁL kiemeli, hogy az általános és egyenlő választói

jog ellen két ellenérvet szoktak nálunk rendszeren érvényesíteni. Az egyik a nemzetiségi veszedelem, a másik a nemzetközi socialdemokratia veszedelme. Felszólaló felfogása szerint mindkét szempont figyelembe vétele teljesen más eredményhez vezet, mint amelyet rendszeren találni vélnek. A nemzetiségi kérdés két részre oszlik. A nemzetiségi középosztály, melynek tagjai aránylag csekély számmal vannak, a nemzetiségi mozgalmat politikai, társadalmi és főleg gazdasági érvényesülésre használja fel. Ezeket tehát meggyőzni nem lehet. Ezzel szemben a nemzetiségek nagy tömegei szegény, nyomorult parasztok, akiknek socialis és gazdasági bajait nagyrészt saját középosztályuk kizsákmányoló gazdasági politikája okozza. Ha ezeket kirekesztjük a választójogból, a nemzetiségi izgatás új anyagot fog kapni. Ha beleveszszük őket a politikai keretekbe, bizonyos idő múlva logikusan látniok kell, hogy a maguk választotta képviselők nem hogy enyhítenének bajaikon, ellenkezőleg, mint politikusok szónokolnak, de mint a bankok ügyészei, elárverezik utolsó kis földjüket. Ami pedig a nemzetközi socialdemokratia veszedelmét illeti, ettől még kevésbbé fél. A nemzetköziség jelmezeit minden ország munkásmozgalmá csak addig használja, amíg a munkásosztály nem kap részt a gazdasági és politikai előnyökből. Az elhelyezkedés azután lassan, de biztosan átváltoztatja őket a nemzet hű és hasznos tagjaivá. Nálunk ma tényleg folyik nemzetközi izgatás, de az nem a munkásosztályból magából sarjadzik ki, hanem egy destruktív elem érvényesülési eszköze, amely nem produktív munkás, hanem a munkásmozgalomból él. Ha nem adják meg az általános és egyenlő választási jogot a munkásoknak, e gyanús elemek befolyása és hatása logikusan nőni fog és nagy tömegeket állít a nemzeti fejlődéssel ellentétbe. Ha megadják, a munkások bizonyos átmeneti idő után ki fognak kerülni e veszedelmes befolyás alól és a maguk érdekeinek képviseletét a nemzet egyetemes érdekével nem fogják szembe állítani. Mindezek alapján felszólaló az általános és egyenlő választási jog feltétlen híve.

RÉNYI JÓZSEF: A törvényhatósági választói jog kérdésével óhajt foglalkozni, melyet a képviselőválasztói joggal a közfelfogás összefüggésbe hoz. A törvényhatósági bizottságok tudvalevőleg felerészben az u. n. virilistákból, felerészben pedig választott tagokból állanak.

A törvényhatósági bizottságok választott tagjainak választásánál a hatályban álló törvény szerint választói joggal bír a törvényhatóság mindazon lakosa, aki az országgyűlési képviselőválasztásra jogosultak azon évre érvényes állandó névjegyzékébe felvétellett (1886: XXI. t.-cz. 31. §. 2. bek.), választható pedig az, akire nézve a törvény 23. §-ában felsorolt kizárási okok fenn nem forognak (1886: XXI. t.-cz.

31. §. 1 bek.); ilyen – az orsz. képviselőválasztói joggal összefüggésben álló – egyik kizárási ok az, mely szerint bizottsági tag nem lehet, aki nem bír azon szellemi és anyagi kellékekkel, amelyek a képviselőválasztási jogosultak állandó névjegyzékébe való felvételre jogosítanak (1886: XXI. t.-cz. 23. §. *f*) p.); a névjegyzékből történt kimaradás csak a törvényhatósági cselekvő választói joggyakorolhatását akadályozza, de nem akadályozza meg azt, hogy az illető (ha a »kellékekkel« bír) törvényhatósági bizottsági taggá megválasztassék, vagyis a szenvedő választói jog élvezetét.

Alapjában véve tehát törvényünk azon elvi állásponton áll, hogy a törvényhatósági választói jogot az országgyűlési képviselőválasztói jog rendszerének – mint adott és kész rendszernek – elvi alapjaira helyezte.

Arról, hogy az orsz. képviselő választói jog rendszere tulajdonképen még a községi választói jogra is kihat, ritkán hallunk, pedig tekintettel arra, hogy a községi törvény némely városokra vonatkozólag azt mondja, hogy ott a községi cselekvő és szenvedő választói jog tekintetében a törvényhatósági törvénynek fentebb idézett rendelkezései (1886: XXI. t.-cz. 31., illetőleg 23. §-ai) irányadók; az orsz. képviselőválasztói jognak rendezése – a törvényhatósági választói jogon »keresztül« - a községi választói jogra is kihat. Nevezetesen ez a helyzet azon azelőtt törvényhatósági joggal bírt városokban, amelyeknek az 1876: XX. t.-cz. rendelkezése folytán kellett rend. tanácsú városokká (tehát voltaképp községekké) átalakulniuk, továbbá a volt Királyföldön lévő hét sz. kir. városban és a XVI szepesi város közül azokban, amelyek rend. tanácsal bírnak (1886: XXII. t.-cz. 165. §.); a rend. tanácsú városokban azonkívül a választhatóság szempontjából általában az orsz. képviselőválasztásról szóló törvénynek meghatározott szakaszaiban foglalt minősítés irányadó. (1886: XXII. t.-cz. 40. §-ának 2. bek.)

Amikor a törvényhatósági választói jogot az orsz. képviselőválasztói jognak elvi alapjaira helyezték, t. i. a régebbi (1870. évi) törvényhatósági törvény megalkotásakor, ennek elvi indokául azt is felhozták, hogy a törvényhatósági képviselőt nem helyezhető szélesebb alapra, mint az országos képviselőt.

Az 1870. évi törvényhozás, a mikor a törvényhatósági választói jogot az orsz. képv. választói jognál szélesebb alapon *nem* rendezte: annak a kérdésnek a felvetését akarta kikerülni, hogy pl. egy nagy, országos ügyben a képviselőháznak van-e igaza, avagy a netán szélesebb választási alapon álló törvényhatósági bizottságoknak. Az ilyen kérdések még egyazon országgyűlés két háza között is kényesek lehetnek, azért nem helyezte a francia törvényhozás a senatust sem az

általános közvetlen választói, jog alapjára; a francia képviselői kamara hivatkozott is már ismételtelen arra, hogy csak ő ered az általános és közvetlen választói jogból.'

De hasonló kérdés a képviselőház és a törvényhatósági bizottságok közt akkor is felmerülhet, ha egyazon választói jog alapján állanak. Igaz, hogy a képviselőház összetételének a törvényhatóságoktól való függetlenítése (már nem vármegyéenként küldött követek) és azon körülmény, hogy a törvényhatósági bizottságoknak fele nem választott (virilista) tagokból áll: ennek a helyzetnek sok tekintetben élet veszi.

De most már a jövő felé fordítván tekintetünket, tulajdonképp nem is az a nagy kérdés, helyezhetők e egyáltalában ilyen aggályokra tekintettel az országos és a törvényhatósági választások egyazon választói jog alapjára: hanem az, vajjon olyan okvetlenül *szükséges-e*, hogy a két választói jog a mai terjedelemben fedje egymást. Mert a közfelfogás – úgy látszik – azt tartja, hogy ennek okvetlenül így kell lennie.

Amikor erre a kérdésre válaszolunk, mindenekelőtt attól óvakodjunk, hogy *pusztán* elméleti alapokból induljunk ki. Minden választási rendszer a tökéletlenségnek bizonyos fokát hordja magában. Ezzel a kérdéssel már így vagyunk. De ha már a dolog így van, annál kevésbé szabad azt elmulasztanunk, hogy legalább legfontosabb állami és nemzeti érdekeink megóvásáról gondoskodjunk. A választói jog nem olyan jog, mint a személyes szabadság, amely már a 10 éves gyereket is megilleti; egyáltalán nem afféle »általános emberi jog«. A választói jog az állami élet minél nagyobb teljessége érdekében adatik azoknak, akiknek az állam, a törvényhatóság stb. életében való részvételük az idő szerint közérdekből kívánatos és akik erre alkalmasak.

A törvényhatósági választói jogot nem kell teljesen – minden részleteiben – az orsz. képv. választói jog alapjaira helyezni.

Amikor ezt, különösen az általános választói jogra vonatkozással is szóló kimondja, egyfelől abból indul ki, hogy az általános választói joggal járó közéleti kelleetlenkedések, amilyen pl. a tömegek háttára felkapaszkodott kis helyi zsarnokok uralma, a helyhatósági élet szűkebb körzetében sokkalta nyomasztóbbak, mint az országos közéletben, ahol egy erős királyi hatalom sokat ellensúlyozhat; másfelől pedig kiindulok abból a megmásíthatlan tényből, hogy különböző természetű és rendeltetésű az országos képviselet és a helyhatósági képviselet, amely a dolog természete szerint *helyi* érdekképviselet.

A törvényhatósági bizottságok a szó legteljesebb értelmében helyi érdekképviselet jellegével bírván, az idevágó választói jog szabályainak a helyi kötelék tényének consequentiáit fokozottabb mértékben kell érvényesítenie. Nem kell tehát például

okvetlenül azt mondani, hogy törvényhatósági választó a törvényhatóság mindazon lakosa, aki országgyűlési képviselő-választói joggal bír és legalább két év óta a törvényhatóság területén lakik. A választói jog bírásához az országgyűlési képviselőválasztói jog szempontjából talán elég a legutóbbi (Andrássy-féle) törvényjavaslat által *contemplait* legalább egy évi állandó lakás, általában egy viszonylag rövid ideig tartott állandó lakás. Hiszen az állampolgár az országnak ebben meg abban a végében is egyaránt állampolgár. A törvényhatósági helyi kötelék természetére tekintette] azonban, amennyiben a törvényhatósági választói jognak az állandó lakás is előfeltétele, egész bátran lehetne a megkívánt állandó lakás időtartamát akár 4-5 évben is megállapítani. Hiszen különben a törvényhatóság közönsége ki lehet téve annak, hogy ügyeiről legalább részben egy oly contingens dönt, amely mihamarabb tovább állott.

Megfontolást érdemel, Vajjon nem kellene azok törvényhatósági választói jogát, akik nem laknak ugyan a törvényhatóság területén, de ott ingatlanal bírnak, szintén ahhoz kötni, hogy az ingatlant már legalább 4-5 éven át egyfolytában birták légyen. Az ellen sem volna aggálya, hogy hasonló feltételek mellett a törvényhatósági választói jog például ipari vállalatok tulajdonosainak is megadassék, ha nem is »lakosai« a törvényhatóságnak. Meg lehetne adni a törvényhatósági választói jogot a jogi személyeknek is úgy, hogy azt meghatalmazott útján gyakorolhassák, amint ez a községi törvényben sem ismeretlen.

Szóval, ha már a törvényhatósági bizottságokat is (a virilismus eltörlésével) az általános választói jog alapján rendeznék; ezt csak a dolog természetéből folyó eltérésekkel volna szabad tenni, mert a törvényhatósági bizottság nem parlament, hanem *helyi* érdekképviselő.

Éppen az utóbbi körülményekre tekintettel nem kell okvetlenül elutasítani azt a gondolatot sem, hogy idevágó törvényeink revisiójánál a kisebbségi képviselő is valamely formában meghonosíttassék, mert sokkalta valószínűbb az, hogy az ország összes választókerületeiben lezajlott választások után a kisebbség is legalább bizonyos számmal bevonulhat a parlamentbe, mintsem az, hogy a helyhatósági képviselő megalkotásánál a kisebbség ezt elérje. Ma a virilismus intézménye még bizonyos mértékben a kisebbségi képviselő céljaira is szolgálhat. Ennek a sokat vitatott intézménynek, mint minden emberi intézménynek megvoltak a maga hibái, de azt nem szabad mondani, hogy semmi jó oldala sem volt. Az a párt, amely a törvényhatósági választásoknál elbukott (sokszor nem is valami nagy szavatzkülönbség mellett), a maga virilistái útján még mindig a kisebbségi képviselőnek egy

nemét élvezte és a többségben lévő elemekkel szemben így gyakorolhatta a bírálat és ellenőrzés hivatását. Ennek a virilista intézménynek előbb-utóbb várható elejtése után a kisebbségi képviselőtről való gondoskodás nemzeti és socialis szempontból egyaránt fontos problémává emelkedhetik törvényhatósági életünkre vonatkozólag. Még csak azt se lehet mondani, hogy a kisebbségi képviselőlet holmi egyoldalú szolgáltatokat tenne; mert egyaránt fog szolgálhatni a nem magyar vármegyékben a magyar elemnek, a magyarabb vármegyékben a nemzetiség kisebbségnek, nemkülönben az esetleg kisebbségben lévő polgári pártoknak is épp úgy, mint a kisebbségben maradó socialdemokraciának stb.

Mindezekben inkább csak egynehány ötletet kívánt felvetni. Felszólalásának tulajdonképpeni célja az volt, hogy reámutasson arra a tényre, hogy az orsz. képvis. választói jognak a törvényhatósági választói joggal való kapcsolatba hozatása esetén is, az a két kérdés mint két *kapcsolatos*, de mégis *külön* kérdés volna tárgyalandó és megfajtetendő. Az általános Választói jognak a törvényhatóságokra vonatkozólag való megszüntetése véleménye szerint nem is kell, hogy politikai célznak tekintessék; mert bizonyos korlátozások és intézmények ezen a téren inkább a helyi köteleknek és a helyi érdekképviselőletnek szükségképpeni folyományai. Óhajtanónak véli, hogy a törvényhatósági választói jognak nagyon is fontos társadalmi politikai vonatkozású kérdése szintén mielőbb rendeztessék.

Nemzeti szempontból hibának tartaná, ha csak átmenetileg is kitennék törvényhatóságainkat az általános választói joggal minden a helyi viszonyok követelte korlátozások nélkül való kísérletezésnek. A nemzeti szempontokat pedig ' igazán nemcsak kizárólag faji tekintetből helyezi annyira előtérbe, hanem általános társadalompolitikai tekintetből is; mert egyfelül az a meggyőződése, hogy ebben az országban a magyarság történeti alapon nyugvó hegemoniájának sérelme vagy veszte általános chaost idézhetne elő, másrészt pedig azt tartja, hogy minden eszme kedvezőbb körülményeket talál itt érvényesülésére akkor, ha hirdetőinek egy nemzetileg egységesebb jellegű társadalommal van dolguk. Ezt még azoknak is el kell ismerniök, akik velünk szemben más társadalompolitikai programot képviselnek.

GAAL JENŐ sajnálja, hogy éppen a mai elvinek szánt vitában oly keveset foglalkoztak a választói jog szabályozásának alapelveivel. Szerinte ez azért fontos, mivel így könnyebb a következtetéseknél való eltévelyedés. Ő nem úgy fogja fel a választói jogot, mint egyéni, személyes vagy emberi jogot, hanem mint közfunctio teljesítését. Az állami akarat kijelentésének a törvényhozás által kell történni. Ennek egyik leg-

fontosabb és sokszor döntő tényezője a népképviselet, melynek összealkotása az ország erre való polgárainak tisztjét képezi. Még a rendiség idején sem volt a választói jognak más tartalma és értelme. A választói jog lényege tehát nem változik a nemzetek nagysága, műveltsége és gazdagsága szerint és az annál mutatkozó különbségek csak arra vezethetők vissza, hogy kiket és mily mértékben biz meg a nemzeti törvényhozás a választási funkció teljesítésével. Erről van nálunk szó mostanság is. Világos ennél fogva, hogy midőn előre meghatározott számú választót, két millió hatszázszázötven követelnek, akkor ennek ama jog elvi lényeges tartalmához és a nemzet életérdekéhez semmi köze sem lehet. Ez utóbbi igen is a választói jog kiterjesztését kívánja, de úgy, hogy mindig a nemzet jobb és nem rosszabb elemei döntsenek, a pars saniornak kell irányadónak lenni, azért a szavazatok megadásánál, ha az anyagi census elejtetik, a szellemi és erkölcsi census gondosan állapítandó meg. Szintén nem kívánja, hogy a szavazati jog a magyar faj javára egyoldalúan szabályoztassék. De azt hiszi, hogy minden irányú nyomatékánál fogva ma a hegemonia azt illeti meg. A pluralitás egy vagy más alakban mindig megvolt, megvan és meglesz. Ez a józanabb és nagyobb fajsúlylyal bíró elemek és nem a magyarság érvényesülése érdekében szükséges. Ha a pars sanior a magyar elem, csak ezért ne sajnáljuk tőle a pluralitás előnyeit. De neki is mély meggyőződése, hogy a magyarság mai hegemoniáját csak saját küzdelmei és munkássága, s nem egyoldalú protegáltatása útján tarthatja fenn. Nem kicsinyli azonban a nemzetiségi értelmiség növekvésében rejlő veszélyt e szempontból, de azt is az ország javára fordítani, a helyét megálló magyarság feladata. Határozottan tagadja, hogy a mai országgyűlés osztályparlament lenne. Annak igen is vannak nagy és számos hibái, de ezekért nem egy osztály, hanem az egész nemzet és annak sok tekintetben szerencsétlen helyzete a felelős. Ezen a helyzeten változtatni kell, ami azonban csak úgy lehetséges, ha az alkotmány democratizálódása a pars sanior vezetésének biztosítása mellett megy végbe. Szerinte ettől függ a nemzet jövője, sőt fennmaradása is.

November 24.-én volt a vita folytatása.

MARKBREIT. GYULA jelzi, hogy a választási reformra vonatkozó felfogása nagyjában és egészben egyezik azokkal az alapelvekkel, amelyeken az Andrássy-féle javaslat felépült, azzal a különbséggel, hogy ő a választók számára vonatkozólag is tisztán tudományos alapon állapíthatja meg a választói jogosultság határát és kellékeit. Ami a választói jog jogi természetét illeti, felszólaló szerint az nem alanyi, egyéni jogosítvány, hanem közfunkció, tehát csak olyanoknak adható meg, akik

bírnak e jog közérdekű gyakorlásához szükséges értelmi képzettségi, anyagi függetlenségi és erkölcsi feltételekkel, de minthogy szigorúan véve, ez esetben csupán az állampolgárok kis köre volna felruházható választói joggal, concedálja, hogy e tekintetben csupán minimális fokok követelhetők meg. A szellemi census minimális és helyes ismervét nem a pusztán írni-olvasni tudásban, hanem az írtól kezdve az írtól kezdve látja, mégis átmenetileg több évre ezenkívül egyéb feltételek mellett is hajlandó megadni a választói jogot (teljesített katonai szolgálat, írni-olvasni tudás, adócensus stb.). Az anyagi függetlenség elemi feltételeként az egy év óta bírt állandó saját lakást, az önfentartáshoz szükséges foglalkozást avagy az állami adózók névjegyzékében való felvételt jelöli meg. A nőket is felruházhatóknak tartja bizonyos korlátok között választói joggal. A választók így nyert száma 2,200.000-re rúgna. Majd a pluralitás behozatala mellett tör lándzsát irodalmi anyag alapján. Számításokat mutat be az irányban, hogy hazánkban épp úgy mint általában, a kulturális, gazdasági és erkölcsi tekintetben kiválóbbak nagy kisebbségben vannak a kevésbé kiválókkal szemben, tehát ezeknek szavazata – egyenlő választójog esetében – egyáltalában nem érvényesülhet és beáll a nyers tömeguralom: az ochlokratia. A pluralitást az aránylagos képviselő elve követeli, amely oly nagy győzelmet aratott legutóbb Franciaországban és amely egyedül képes biztosítani a különböző rétegeknek aránylagos képviselőihez való jutását: az igazi, organikus egyenlőséget. A konkrét megvalósítás tekintetében a városokban beéri a kettős szavazattal, egyebütt a hármassal szavazatot behozatalát is szükségesnek tartja. A pluralitás okvetlen feltétele gyanánt állítja oda a magyarul való írni-olvasni tudást is magába foglaló elemi iskolai képzettség bírását, magasabb életkort (30, illetve 35-ik betöltött évet), különleges feltételekként pedig megköveteli a kettős-szavazathoz a középiskolai teljes, avagy részleges végzettséget, altiszti fokot, középmagas adót, munkavezetői minőséget, ötévi egy helyen való alkalmazást; a hármassal szavazathoz pedig egyetemi végzettséget, magasabb állást avagy legalább 100 korona adó fizetését kívánja. Rámutat a pluralitás eszméjének nagy terjedésére, felsorolja az emellett állást foglaló tudósokat és kifejti, hogy a pluralitás ott is érvényesül, ahol kifejezetten behozva nincs is, t. i. a választói jog általánosítása esetében alkalmazott egyéb correctivumok útján. Nagy részletességgel fordul a pluralitás ellenzői ellen, arra utalván, hogy a pluralitás nem ellenkezik a jogegyenlőséggel, a demokratikus uralommal, sőt ezeknek egyenes folyománya, mert egyedül létesít igazi egyenlőséget a választói jog érvényesítése tekintetében és adja meg a lehetőséget, hogy a különböző osztályok arányos képviselő-

hez jussanak. Kimutatja, hogy a helyesen megszerkesztett pluralitás a munkáselemet nem zárja ki a képviselőhez való jutásból, nem sérti az igazságerzetet és nagy hasznára van a magyar nemzeti hegemoniának. A pluralitás túlzásának meggátolására megfontolandó eszközt ajánl, t. i. azt, hogyha a választók $\frac{2}{3}$ -ada szavazott valamelyik jelöltre, az tekintések megválasztottnak, tekintet nélkül arra, hogy a szavazatok pluralitásos számítása mellett megkapta-e vagy sem egyúttal a szavazatok többségét is. Kimutatja, hogy az alsóbb néposztálybeliek egy része is kettős szavazathoz jut helyesen alkalmazott pluralitás esetében, és hogy a pluralitás a nemzet felsőbb és középrétegének biztosítván aránylagos képviseletet nem szorítja ki a magyar állami függetlenség híveit, hanem egyenesen nagyobb súlyt ad nekik. A választói jog általánosítása magával hozza okvetlenül a pluralitást is, mert csak ez biztosítja az aránylagos képviselet tökéletes alapját szemben minden más alkalmazni szokott correctivummal, melyeknek tökéletlensége nyilvánvaló. A felszólaló igazolja az 1905. évi álláspontját, amidőn a választási reformra vonatkozólag benyújtott törvényjavaslatában mellőzte a pluralitást. Ugyanis ekkor még csupán a választói jog kiterjesztéséről és nem általánosításáról volt szó. Végül élénk színekkel eseteli a tömeguralom veszedelmeit és az igazi, az aránylagos képviseletet biztosító democratia mellett tör lándzsát.

GÁRDONYI ALBERT az általános és egyenlő választói jog híve. Két érvet hallott a választói jog általános és egyenlő kiterjesztése ellen; az egyik történeti, a másik állambölcsészeti. A történeti felfogás a fejlődés törvénye alapján csupán korlátolt kiterjeszkedést fogad el, de nézete szerint ez a felfogás egyoldalú és hibás, mert csupán az alkotmány- és jogfejlődést vizsgálja, holott a történeti fejlődésbe beletartozik a kulturális, társadalmi és gazdasági fejlődés is. Városi életünk ma már egészen nyugat-európai s e városi élet modern politikai intézményeket kíván. Seholy sem hatna erősebben a munkásosztályra a választási jog conservatív továbbfejlesztése, mint virágzó ipari központjainkban s félő, hogy a visszahatás károsan befolyásolná, vagy esetleg veszélyeztetné is ipariéletüket. Tévedésnek tartja azon felfogást, hogy a demokratikus áramlatok szülték hazánkban Mohácsot és Világost, mert a Jagellók kora a magyar oligarchia fénykora volt, amit legjobban bizonyítanak az 1514. évi jobbágy-törvények. A világosi katasztrófa pedig a magyar főnemesség magatartásának a következménye, mert a császári udvarban kereste üdvét s a nemzetet a legváltóságosabb pillanatokban magára hagyta. A régi megyegyűlések alsóbb elemeinek megbízhatlansága sem fogadható el érvül a választói jog kiterjesztése ellen, mert politikai iskolázottság-eletén e megbízhatlanság teljesen megszűnik.

Az állambölcészeti felfogás abból indul ki, hogy a választói jog nem egyéni jog, hanem az állam által átruházott közhatalmi jogosítvány, E felfogás teljes merevségében csupán Labandnál jut kifejezésre s tévesen állítja Búza László egyesületi folyóiratunkban, hogy Jelűnek is ugyanazt vallja. Laband felfogásának tarthatatlanságát legújabban teljesen beigazolta Vallette »Über die Rechtsnatur des parlamentarischen Wahlrechts« című értekezésében s egyszersmind megállapítja, hogy Laband felfogása teljesen egyedül áll az irodalomban (33. 1.). A választói jog kiterjesztése nem az államférfiak megfontolásának az eredménye, minek következtében az állam újabb megújabb néprétegeknek adja meg a jogosítványt, hanem olyan vívmány, amelyet mint jogot legtöbbször erőszakos eszközökkel csikar ki a nép (25. 1.). A választási jog gyakorlásánál nem az állam fogalmából, de az állam rendeltetéséből kell kiindulni. Az állam célja a közjólét biztosítása s a közjólét biztosítása érdekében az államhatalom annyira belenyúl az állampolgárok legegényibb viszonyaiba, hogy teljesen indokoltnak látszik, ha az összes állampolgárok is befolyást követelnek az állam irányító szervének, a parlamentnek az alakítására. A parlamentáris monarchiában a nép az államhatalom forrása, szükséges tehát, hogy e forrás minél szélesebb mederben törjön elő.

A modern politikai életet a demokratikus törekvések jellemzik s nézete szerint, egyetlen állam sem jogállam, ha az egész nép nem vesz részt az állami ügyek intézésében. E fejlődésből ne zárjuk ki mesterségesen hazánkat.

A vagyoni census tarthatatlanságát véleménye szerint a szaktanácskozmány beigazolta, s ugyanezen sorsra szánja a szellemi censust is, mert azt ma már nem tartja korszerűnek. Iskolán kívül annyi alkalom kínálkozik a cultura fejlesztésére, hogy iskolai bizonyítványok vagy az írás-olvasás nem képezhetnek többé komoly criteriumokat. A gyakorlati élet nézete szerint igazolja, hogy az ipari munkásság körében számosan vannak, akik jobban ismerik az állami élet nagy problémáit, mint a tanítók, jegyzők, tanárok és szaktudósok, pedig iskolai képzettségük minimális. A választási jogra alkalmazott criteriumok inkább a parlamentre alkalmazandók, mert a parlamentben sokan ülnek, akik nem értenek államtudományi dolgokhoz. Nyugateurópában ez okból a Parlamentarismus reformja a jelszó s Mill ρ, o., a törvényhozás jogát is elvenné a parlamenttől és államtanácsra ruházná.

A tudomány, a jog és az emberszeretet felszólaló szerint a választói jog korlátozása ellen szólnak s csupán a politikai célszerűség indokolhatná hazánkban a korlátolt kiterjesztést.

Ez a politikai célszerűség azonban, úgy véli, egyenesen parancsolja a választói jog legteljesebb kiterjesztését.

Amint 1767-ben Bécsben kiadták a jobbágy védelem

demokratikus jelszavát, úgy most is Bécsből indult ki a népjogok védelme. S amint 1784-ben a magyar nemesség magatartása megszülte a Hóra-lázadást, úgy most is félünk lehet a nép és a nemzetiségek boszújától. Az 1832-36-os országgyűlés demokratikus szelleme nélkül, ahol Kölcsey Ferenc, Deák Ferenc, Nagy Pál és Balogh János vállvetve küzdöttek a népjogokért, 1848 helyett talán újabb Dózsa-felkelés következett volna. Ne Werbőczy István, de Kölcsey Ferenc legyen az eszményünk s ne igazoljuk a szavazati jog korlátozásával a külföld vádját, hogy népünk tudatlan és kiskorú. Nemzeti ügyünket csupán a nép segélyével védelmezhattük meg mindig, fűzzük most is a népet erős kapcsolatokkal magunkhoz; ne bizakodjunk az osztály- és nemzetiségi gyűlölettel szemben a hatalom erejében, mert Talleyrand szerint: *On peut tout faire avec les bayonnettes excepté s'y asseoir.*

FERDINANDY GEYZA: Ha az állam valódi lényegét vizsgáljuk, akkor arra az eredményre jutunk, hogy az állam elsősorban a nemzet. A nemzet él az államban; az állam él a nemzetben. A kettő egymással szorosan összefügg. Az állam nem csupán a jelenleg élő polgárokból áll, hanem él épp úgy múltjában, mint törekvéseiben, jövőjében. Tevékenysége nem csupán a gazdaságban merül ki, hanem szorosan összefügg a nemzet hagyományaival, a nemzetnek törekvéseivel. Él az állam különösen intézményeiben, él a művészetében is. Az állam olyan nép, amelynek hatalma van, de emellett olyan hatalom, amely tulajdonképpen uralkodik is, hatalma nemcsak befelé, hanem kifelé más államokkal szemben is érvényesülhet. A törvényhozás nem csupán munkaszabályozás. A törvényhozás első sorban az állami akaratnak a kijelentése. Ez pedig nagyon sokoldalú államhatalmi funkció. A törvényhozás alkot jogrendet, gondoskodik az állam pénzügyeiről, kitűz nagy célokat és feladatokat, amelyeknek miként való megoldásától az állam léte és üdve függ. Ha az államot pusztán gazdasági szempontból fogjuk fel, akkor a phalanster-rendszerbe jutunk, ahol csak a legszarnokibb abszolútizmussal lehet boldogulni. Az országgyűlés nem csupán törvényt alkot. Sok minden feladatot végez. Kifejezésre juttatja a közkívánatokat, ellenőrzi a törvényhozók működését, ellenőrzi a kormány működését a törvényhozáson kívül és bíraskodik esetleg a kormány felett, mely a végrehajtó hatalmat gyakorolja. Az országgyűlés tagjait ezek miatt választás útján kell helyükre juttatni. Csak azért van szükség választásra, hogy a közkívánat és az állami akarat egymást fedje. A választás korántsem elv. A választás csakis expediens arra, hogy a közakarat és az állami akarat egybeessen, továbbá expediens arra, hogy ne a végrehajtó hatalom alkossa meg az országgyűlés szervezetét. A választás tehát nem szolgál

egyébre, mint bizonyos erősebb társadalmi hullámveréseknek az állami életbe való bevitelére. A democratia nem jelentheti azt, hogy a tudatlanság, a tömeguralom érvényesüljön. A democratia azt jelenti, hogy bármilyen alacsony sorsban legyen is valaki, annak utja és módja legyen ahhoz, hogy a fényes elméjével oda juthasson, hogy az állam vezető polczára emelkedhessek. Ilyen alakjában meg volt a democratia a régi Rómában, meg volt a régi magyar alkotmányban. Amikor a democratia megszűnik ezt az elvet képviselni és azt akarja, hogy azok érvényesüljenek, akik legtöbben vannak, akkor bekövetkezik az az állapot, hogy a néptömeg, amely értelmetlen, bálványt állít. Ott van Marius, Sulla, ott van Julius Caesar példája. Kinek a vállain emelkedtek? A tömeg vállain. A választói jognak helyes alapja első sorban az értelmi képesség és az erkölcsi megbízhatóság. Ha az állam kitudakolhatná minden egyes egyénre nézve, hogy ki az értelmileg képes és erkölcsileg megbízható, akkor nem kellene ismérveket felállítania. Az állam azonban ezt nem teheti. Kénytelen tehát általános szabályokat felállítani, melyek alapján meghatározhatjuk azt, hogy kik legyenek azok, akik az ilyen közfunkciónak elvégzésére erkölcsileg és értelmileg alkalmasak. Ez pedig az általános választói jogot elvileg kizárja. Mihelyt criteriumokat keresünk, akkor elvileg kizárjuk az általános választói jogot és akkor csakis a törvényhozás által meghatározott formában illetheti meg a választói jog a polgárokat. Éppen a legfontosabb közfunkciót, a szavazati jogot, tegyük szabad prédává? Mi egyéb ez, mint a társadalomnak bevitele az állami életbe, még pedig a maga összes bűneivel, kapzsiságával, önzésével, szétromboló, bomlasztó elemeivel. Az általános választói jog a társadalmat úgy viszi bele az állami életbe, hogy az decomponálja magát az államot, pedig az államnak a feladata a társadalom hibáit javítani és a szét-húzó elemeit összetartani. Az állami élet szoros összefüggésben van a nemzeti léttel. A nemzeti lét nem csupán a faji vagy nyelvi azonosságon, hanem inkább erkölcsi tényezőkön alapszik. A hazafiság tulajdonképpen a nemzeti élet talajából fakadó intézmények szeretetéből áll. Amely nép az ő intézményeihez hűtlen, intézményeit elveti, az a nép életképtelen. Már pedig az első és fődolog arra ügyelnünk, hogy az állami gépezet az intézményeket fejleszse, nem pedig megrontani és rombolni törekedjék. Ehhez pedig a hagyományokhoz való ragaszkodásra van szükség. Igen fontos az, hogy mi, akiknek hazájában sok új elem van, melyeknek ez a föld nem bölcsője, akiknek nemzetünk története éppen olyan közömbös, mint amilyen közömbösek a nemzet aspirációi, tabula rasát ne csináljunk akkor, mikor a választói jog reformjával foglalkozunk. Fontos az, hogy történeti alapokon maradjunk.

A mi nemzetünk nem bírja azokat a küzdelmeket és harcokat, amelyeket az egységes Franciaország és az egységes Németország elbír. Valójában a franciaországi állapotok is a francia nemzetnek nem a megerősítésére, hanem inkább meggyengítésére és megbénítására vezettek. Az általános választójog segítségével a magyar parasztság, a munkára termett, szívós, kitartó és gazdaságilag igen értékes magyar parasztság érvényesülését és azt kívánják, hogy az ragadja ki a mai vezető osztályok kezéből a hatalmat, hogy azután a nemzet legnagyobb törekvését, nemzeti és állami függetlenségét kivívhasssa, mert a mai vezető osztályok erre állítólag képtelenek. De a magyar parasztságnak kellő politikai hatalma volt és van a kezében. A hazai parasztság azonban nem mutatta azt, hogy azzal a politikai hatalommal, amely jóformán a választói jog alapján mindig a kezében volt, élni is tud. A magyar parasztság legjobban odadobta magát a választási visszaéléseknek. Ez volt az egyik oka parlamentünk sülyedésének és annak, hogy a parlament hatalma, erkölcsi súlya, tekintélye annyira sülyedt. A gazdasági értelmiséghez nem kell egyéb, mint jól felfogott önzés és kitartó szorgalom. A politikai értékességhez kell egyéb is. Önfeláldozás, kell első sorban tanultság, tudás, bizonyos finom érzék a politikai dolgok iránt. Ha ez a mai vezető osztályban nincs meg, bizonyára még kevesebb mértékben van meg a magyar parasztságban, amelynek alapos tanultsága nincs, könnyen vezetteti magát ellenségei által, amint azt a tapasztalás mutatja. Barátjaira a parasztság nem hallgat és áldozni a közcélokért nem hajlandó. A középosztály és a nemzetivé vált arisztokratia volt az, amely áldozott az országért és iparkodott függetlenségét előbbre vinni. A parasztságnál ezt nem találtuk. Ha csak abból állana az általános választói jog, hogy általa a socializmus képviselői és a nemzetiségek hívei szóhoz jutnának a parlamentben, szóló nem félne tőle, mert jobban bízik nemzeté életerejében. Nem e miatt, hanem attól fél, hogy ha megvalósítjuk az általános és az egyenlő választói jogot, általa szétőr a parlament, apró pártokra oszlik, osztályérdekek, felekezeti érdekek jutnak érvényre, melyek útjának egyengetését már most is látjuk, amidőn nagynemzeti kérdések körül pártok felekezetek szerint tömörülnek és hasonló osztály- és más eféle érdekek szerint szakadoznak szét. Ha akarjuk a nemzeti magyar államot, akkor legelső sorban egy erős országgyűlést kell alkotnunk, ha pedig erős országgyűlést akarunk létesíteni, akkor ügyelnünk kell arra, nehogy azok érvényesüljenek, akik legtöbben vannak. Többségben mindig a salak van; legtöbben vannak az önzők, a rövidlátók, akik indulataik által vezéreltetik magukat. Mivel ide vezet, ezért nem kell felszólalónak az általános választói jog.

AJTAY JÓZSEF: A tudomány általában a választójogot közfunkciónak tekinti, sőt a legtöbben igen merev álláspontra helyezkednek és kötelességévé teszik az államnak, hogy megválogassa azokat, akiket a közhatalom gyakorlása részesedésének jogával felruházni akar. A választói jog ép úgy, mint az emberi közületben minden jog, kettős természetű: társias és egyéni: Erre a két szempontra tekintettel kell lenni. A két ellentétes érdeket úgy lehetne összhangba hozni, ha választói joggal ruháznánk fel mindenkit, aki azt kellőképpen gyakorolni tudja. Bizonyos ismérvekre van szükség, amelyek nem tökéletesek, de bizonyos kiválasztást lehetővé tesznek. Természetes, hogy az ismérvek alapján egy olyan országban, amely kulturális és gazdasági tekintetben elmaradt, a polgároknak csak kisebb része juthat választói joghoz, mint egy fejlettebb államban. Ez teljesen helyes. Ha öntudatlan elemeket ruházzunk fel a választói joggal, akkor nem nekik adtunk választói jogot, hanem vagy a pópának, vagy a községi jegyzőnek, egyszóval az állami vagy az egyházi hatalomnak. A kiválasztás dolgában röviden a következő szempontokra kíván utalni. Több jogcímre van szükség. Az egy jogcímű választói jog nem simul a tényleges viszonyokhoz. A jogcím olyan legyen, hogy könnyű szerrel elérhető legyen. Ha azután az öntudatos elemeket folyton nagyobb és nagyobb számban bocsátjuk a választói urnák elé, akkor megfeleltünk minden jogosult kívánalomnak.

Az állam magyar jellegének igen erős és nyomatékos elvi kijelentését tartalmazza az, hogy csak a magyar értelmi censust fogadjuk el. Egy olyan államban, mint aminő Magyarország, technikailag csak ez vihető keresztül. Ha az értelmi censust különféle nyelveken megengednők, egy rettenetes chaos lenne a dolognak a vége. A választói jog formai egyenlősége mellett az ki van zárva, hogy a szavazati jog tényleg egyenlő legyen. A belga választási rendszer mellett van egy és fél millió választó. Ezek közül 900.000 egyes szavazó a legalsóbb népréteghez tartozik. Százezer a kettős szavazók közül még az alsóbb néposztályhoz tartozik úgy, hogy az alsóbb népréteg egy millió választóval bír. Ezzel szemben a közép- és felsőbbosztály legfeljebb félmillió választóval rendelkezik. Ez az arány meglehetősen egyenlőtlen, úgy hogy brutális majorizálás van mindenütt. Legtálalóbb példa erre a legutóbbi szászországi választás, ahol egyetlen polgári jelöltet sem tudtak behozni. Maga Van der Velde, a híres belga socialista, elismerte, hogy Belgiumban a többes szavazati rendszer dacára ma is a munkás elemé a szavazatok többsége, csakhogy most már megvan a lehetősége annak, hogy bizonyos egyensúly tartassék. Igaz az, hogy ahol korlátolt választói jog van, a kivá-

lőbbak befolyást gyakorolnak a szavazókra. Mihelyt élesebb az ellentét, akármilyen nagytekintélyű szavazó szavazott is le, ez a más osztályhoz tartozó választóra semmi befolyással sincs. Ha behozzuk az általános választói jogot és osztályokra bontjuk a társadalmat, hiába szavaz le a képviselőjelöltre egy curiai bíró, egy kiváló tudós, egy országos hírű egyetemi tanár, a socialista munkást ez nem befolyásolja. A nyugaton az általános és egyenlő nyers választói jog, úgy amint azt 60 esztendővel ezelőtt beledobták a köztudatba, valósággal megbukottnak tekinthető. Ahol még behozva nincs, ott nem esik szó róla. Vegyük Poroszországot vagy Angliát, ahol a választói jog követelését egybekapcsolták a kisebbségi képviselettel. Franciaországban, ahol az általános szavazati jog a maga legnyersebb alakjában van megvalósítva, az általános választói jog a legerősebb támadásoknak van kitéve. Ennek igazolására három nyilatkozatot olvasott fel a szóló, melyek az általános választói jogot szervezés, valamint a polgárság társadalmi állásának tekintetbe vétele nélkül a legrendszeretlenebbnek tartják, amelyet sem a tudomány, sem a gyakorlat nem igazol.

A régi általános és egyenlő választói jog követelése helyett az arányos képviselet követelése lépett előtérbe, hogy a különböző osztályok társadalmi súlyuknak megfelelően jussanak képviselethez.

Véleménye szerint a midőn nyugaton súlyos kifogásokat emelnek az általános és egyenlő nyers választójog ellen, s óriási vajúdás van a választói jog kérdésében éppen Franciaországban, akkor mi a választói jognak nyers alakját meg nem valósíthatjuk anélkül, hogy könnyelmű lépést ne tennénk. Meg kell alkotni a correctivumokat és meg kell várni, hogy talán fejlettebb nemzetek megtalálják a választói jognak azt a tervezetét, amely a mai tapasztalatoknak megfelel. Hangsúlyozza, mint Gaal és Timon, hogy a pluralitás gondolatának felvetése és megvalósítása tekintetében egy súlyos politikai hiba történik nálunk nap-nap után. A pluralitást úgy tüntetik fel, mintha arra a magyar hegemonia megvédése szempontjából volna szükség. Pedig igen csekély részben játszik a pluralitás faji szempontból szerepet. A pluralitásnak megvan a nagy elvi igazsága és nagy elvi szempontból követelhető. Meggyőződése szerint, ha egy tőlünk teljesen idegen, velünk szemben teljesen közömbös, de nagyszabású államférfiú a mai tapasztalatok alapján és a választói jogra vonatkozó tudományos igazság alapján megszerkesztené Magyarország számára a választási jog reformját, az a nemzeti jelleget a legnagyobb mértékben kifejezésre juttatná, mert Magyarország nemzeti egysége felé való haladása maga az igazság és maga a fejlődés törvénye,

GIWSSWEIN SÁNDOR utal Mirabeaura, ki a parlamenti képviseletről szólva, azt kívánja, hogy az mintegy grafikus mapája legyen az ország közvéleményének. Ennélfogva a választási módszerek olyannak kell lennie, hogy ezt az ideális állapotot minél jobban megközelítsük. Hogy ezt elérjük, szükséges a választójogot megadni mindazoknak, akik arra való képességgel bírnak. Elfogadja AJTAY J. kettős szempontját a választójogra nézve, hogy azt mint közfunctiót és mint egyéni jogot kell figyelembe venni. Teljesen osztja azt a nézetet is, hogy az állam nem csupán gazdasági szervezet, s hogy célja nemcsak a közjólét előmozdítása, hanem a jogrend fentartása, de ép e szempontból az államnak feladatai közé tartozik a társadalmi igazságosság megvalósítása, s ez az igazságosság azt követeli, hogy a választói jogosultság meghatározásában ne önkényszerűleg járjon el, hanem abban részesítsen mindenkit, aki arra rátermettséggel, képességgel bír, hogy a közjó és a saját java érdekében használhatja. E rátermettség megítélésénél azonban igazságtalan és helytelen mérték a vagyoni census alkalmazása. Az ember nemcsak az által emeli a közjót, a nemzeti fejlődést, ha adót fizet, vagy katonáskodik, hanem főként a munka által, mert minden munka nemcsak egyéni, hanem társadalmi; aki dolgozik nemcsak magáért dolgozik, hanem az által a nemzeti fejlődést mozdítja elő. Még előbb figyelembe lehet venni bizonyos intellectuális censust, pl. az írni-olvasni tudást, bár ez sem csalhatatlan mérték; van akárhány analfabéta, aki politikai vagy községi dolgokban érettebb megfontolást tanúsít, mint iskolavégzett emberek. A pluralitás elve magában véve arra szolgálna, hogy a közvélemény kialakulásában a nagyobb rátermettség jobban érvényesüljön. Ebből a szempontból fogta azt föl J. STUART MILL mélyen gondolkozó szelleme. Csakhogy a pluralitás megítélésénél nem szabad oly mértéket használni, mely hamis eredményekre vezet. Ennélfogva a pluralitást sem szabad vagyoni census szerint osztogatni; ebben hibázott pl a belga módszer. Csak egy igazságos módját tudja elképzelni a pluralitásnak, t. i. ha az a teljesített társadalmi munkára támaszkodik, s korosztályokon alapul. Ezáltal egyik osztály sem gyakorolhat elnyomó suprematit a másik fölött, mert ez minden osztályon keresztül egyformán halad és mindenesetre el kell ismerni azt, hogy a negyvenéves féifi jelentékenyen több tapasztalattal és belátással bír politikai dolgokban, mint a húszéves, ennélfogva az ő véleménye nagyobb értéket képvisel. Az ilyen pluralitás helyesen keresztülvive nézete szerint nem sértené a demokratikus elvet, sőt inkább a társadalmi munka honorálását, foglalja magában.

Természetesen a választói módszer tökéletesebb fokozatának tartja ő is a proportionális választást, mely azonban

az általánossal nincs ellentétben és főként a plurálisnak szükség kiegészítése, mert általa a kisebbség is szóhoz jut, melyet más eljárás nemcsak minorizálhatna, hanem megsemmisíthetne. Azért ezt szívesen üdvözli, bár alig hiszi, hogy azt mint a fejlődés magasabb fokozatát egyszerre elérhessük.

BALOGH PÁL mindenekelőtt hibáztatja a vitának túlnyomólag akadémikus jellegét. Nem akármelyik ország választójogáról van itt szó, hanem Magyarországeről és így a magyar túlsúly biztosítékait kell keresnünk az új választási intézményben. Ajtay Józseffel szemben megjegyzi, hogy a magyarul írni és olvasni tudást nem tartja alkalmas- censusnak, mert bántja jogérzését a magyarul nem tudó százezrek egyoldalú kizárása a választójogból, kikhez a magyar analfabéták is természetesen hozzá volnának számítandók. De kivihetetlenek is véli e rendszert, mert hiányzik a mérték, bizonytalanok a határok, amik közt a végrehajtás a más ajkúak irányában mozoghat. Másfelől az új választási mappatioval szemben is bizalmatlan, mert eddigi tanulmányai eredménye ez irányban negatív volt és arra a meggyőződésre jutott, hogy a magyar és más ajkú nyelvterületeken bármely rendezés, mely a magyarságnak minden tisztességes kedvezményt megad, legfeljebb 50-60 szónyi majoritásig viheti. Ily gyenge majoritásra pedig erős magyar kormányzatot alapítani nem lehetséges. Épp ezért a kerületi beosztás hasznát illetőleg, semmi illúzióban nem ringatja magát.

Ellenben kísérletet tett számításaiban a kerületenként és mandátumonként való választási rendszer teljes eljétésével, hogy a nyugaton vizsgálat s megfontolás tárgyát képező lajstromos és arányos választási módszer alkalmazása nálunk mit ígérhetne s eredményét teljesen kielégítőnek találta. A lajstromos módszer lényege az, hogy több apró kerület egybekapcsolatik s a szavazás pártonként nem egy-egy jelöltre, hanem több jelöltnek egész névsorára történik. Az arányos választás legszerencsésebb módja aztán az volna, hogy a többségi elv elejtésével mindegyik lajstromból annyi jelölt nyilváníttassék megválasztottnak, amennyi a lajstromokra eső szavazatok arányának megfelel. Ez eleget tesz a többségi képviselőlet igényének és vele párhuzamosan kellő tért ad a kisebbségi képviselőletnek is. Hazánk sajátságos viszonyai közt azonban e módszernek se vennők hasznát egy lényeges correctura nélkül, melynek csiráját eddigi választási rendszerünkben is megtalálhatjuk. Ez a városi elem elkülönítése a vidéki elemtől. Ezt az eszmét kellene kifejlesztenünk addig a határig, hogy a városi relatiohoz számítassék minden nagy község, melynek lélekszáma a 8000 lelket meghaladja. Ily módon 4 millió léleknyi erejű városi millieut kapunk, szemben a 12 milliót tevő falusi millieutal. A két elem közt a mandátumokat

egyenlően felosztandónak tartja: ha pl. 440-re emelnék a mandátumok összes számát, a városi relatióra esnék 220, a falusira is ugyanennyi mandátum. Az persze, hogy a 4 milliónyi városi elem ugyanúgy képviselteti magát, mint a 12 milliónyi falusi elem, tényleg az előbbi elemnek plurális votum kedvezményével szolgál; a lényeges különbség az, hogy itt a pluralitást nem , egyesek és kivételezett módon, hanem az egész városi népesség collective s állandóan gyakorolhatja az ő nagyobb culturerejénél fogva, mely megkülönböztetés az igazi democratia igényeinek teljesen eleget tesz. De megfelel a magyar hegemonia érdekeinek is, mert a magyar közélet súlypontja a városokban van. Ha e correcturával alkalmazzuk viszonyainkra a lajstromos és arányos választás módszerét, országos eredményekben a választási kataszter képe számitásai szerint ez lesz:

a) a *népesség egyeteménél*:

a városi elem:

magyarsága 3 millió = 73%, 161 mandátummal,
 másajkú népe 1 » = 27%, 59 »

a vidéki elem:

magyarsága 5% » = 44%, 97 »
 másajkú népe 8 » = 56%, 123 »

Eredmény: 258 magyar, 184 nemzetiségi
 mandátum, 76 szónyi magyar többséggel.

b) a *24 éves férfi-népességnél*:

a városi elem:

magyarsága 740 ezer = 74%, 163 mandátummal,
 másajkú népe 255 » = 26%, 57 »

vidéki elem:

magyarsága 1.2 millió = 44%, 97 »
 másajkú népe 1.6 » = 56%, 123 »

Eredmény: 260 magyar, 180 nemzetiségi
 mandátum, 80 szónyi magyar többséggel.

c) az *írni-olvasni tudó 24 éves férfiaknál*:

a városi elem:

magyarsága 601 ezer = 78%, 172 mandátummal,
 másajkú népe 173 » = 22%, 48 »

vidéki elem:

magyarsága 1 millió = 54%, 119 »
 A másajkú népe 841 ezer = 46%, 101 »

Eredmény: 291 magyar, 149 nemzetiségi
 mandátum, 142 szónyi magyar többséggel.

Ebben látja tehát a legbiztosabb, talán az egyetlen módot, mely lehetővé teszi, hogy a jogáltalánosítás a magyar hegemoniát ne érinthesse s az eredmény ne csak az erős magyar

kormányzat parlamenti előfeltételeit szolgáltassa, hanem az egységes Parlamentarismus másik feltételét is: jelentékeny magyar ellenzék lehetőségét, mely 50-60 szónyi gyenge magyar fajmajoritás esetén kizártnak volna tekintendő.

SZEMENYEI KORNÉL előadó a zárszó jogával élve, az összes felszólalásokra egyenkint válaszol. Balázs Károly megjegyzéseit osztja; Gorove László felszólalása oda irányult, hogy mikép lehetne a választói jogot nálunk legkevésbé kiterjeszteni, ez tehát kívül esik nézete szerint a vita keretén; Gerster Béla concret cél eléréséhez akarja a választójogot idomítani, amit nem tart előadó helyesnek, Farkas Pál meg éppen csak taktikai szempontból világította azt meg. Rényi Józsefnek köszönettel tartozik, hogy a reformmal kapcsolatos legfontosabb közigazgatási kérdésre terelte a figyelmet; teljesen osztja nézetét. Gaál Jenő felszólalásában nem látja azt a nagy eltérést előadásával szemben, mint azt felszólaló feltüntette. Előre jelezte, hogy az állam elméletét irrelevánsnak tartja a kérdés érdemének elbírálásához. Ha magáévá is tenné Gaal Jenő felfogását a kiindulásra nézve, akkor is csak úgy el kell bírálni a korhatár, pluralitás, census stb. kérdéseit, mint saját elmélete szerint, mert egyik elmélet sem nyújtja egyúttal ezen kérdések megoldását is. Markbreit Gyula érvelése a pluralitás körül forog, anélkül, hogy nézete szerint valami újat mondott volna, vagy egyetlen elfogadható érvet hozott volna fel az ellen, hogy az értelmesebbek és vagyonosabbak természetes faj súlyok szerint, tehát többszörösen tényleg érvényesülnek. Ha az értelmesség fölényét akarjuk biztosítani, még a hármasszörözésnél sem szabad megállni; ez alapon Deák Ferencznek egygyel több szavazatot kellett volna adni, mint az egész országnak együtt. Felszólaló elveti az adócensust, de a több adót fizetőknek több szavazatot adna. Ez nem egyenes álláspont. Az unos-untalanig ismételt francia példának, úgy véli, nincs bizonyító erejük. Gárdonyi Albert jogi és történeti fejtegetéseivel nagyban és egészben egyetért. Ferdinandy Gejza az államot csak jogi szempontból bírálja, ez helytelen, olyan szervezettel szemben, mely maga hozza létre a jogot. A társadalomnak becses és nem becses elemekre való osztása egyoldalú és igazságtalan. Magunkat és a velünk tartókat tartjuk becseseknek. Nem áll, hogy a nép mindig bálványt állít magának. Amíg a felsőbb osztályok eszmékben és önzetlenül vezetnek, addig a nép őket követi. Miért nem jött Sulla, Marius, míg a középosztályban Cincinnatusok voltak? Ha a forradalmakra szükség van, az bekövetkezik általános szavazati jog nélkül is, sőt az utóbbi éppen a legjobb palliatív eszköznek bizonyult. Ha helyes volt a nemesi állam szempontjából a nihil nobis sine nobis elve, úgy ezt alkalmazni kell a jogállamban az összes polgárokra. Nem kell félni, hogy

a választói jog általánosításától »*tabula rasa*« következik be. Hiszen a nép oly konzervatív, hogy erőszakkal kellett a vaseka használatára rászoktatni, el lehet tehát most képzelni, hogy mert szavazati joga lesz, minden eddigi meggyőződését, felfogását, szokását elhagyja? Előadó is erős parlamentetakar; a mostanit nem tartja annak; 40 év előtt hoztak törvényt az általános tankötelezettségről és a magyar nyelv tanításáról és a parlamentnek nem volt ereje, hogy ezt az akaratát fogantósítsa. Ajtay József felszólalása is a pluralitás körül forog. Bármily frappáns példákat is hoz fel, ez mind csak azt igazolja, hogy az intelligensebb elemeknek nagyobb befolyásuk van, hogy tehát a pluralitás felesleges. Egyéb' megjegyzései az eljárási kérdések körébe vágnak. Az aránylagos képviselő elvét előadó is megfontolandónak tartja, de ezt nem a szavazati jog kérdésének keretében kell eldönteni. Giesswein Sándor igen helyesen mutatott rá, hogy az általános elméleti meghatározások milyen *tágulékonyak*. Balogh Pál felszólalása is inkább az eljárási kérdések keretébe vág; a választókerületeknek általa javasolt beosztását előadó igazságtalannak tartja, amely amellet nézete szerint nem biztosítja jobban a magyarság fölényét, mint az előadó javaslata.

Előadó végül constatálja, hogy felhozott érveit nem látja megcáfoltaknak. A felhozott gyakorlati példák, különösen Franciaországé, úgy véli, semmit sem bizonyítanak. A szomszédos Spanyolországban általános szavazati jog mellett is messzemenő kormányzati conservativismus, sőt reakció érvényesül. Portugáliában, ahol *nincs* általános szavazati jog, nem tudták a király személyét az orgyilkosságtól megóvni, Norvégiában általános szavazati jog mellett éppen Európa tiszteletét kiérdemlő módon érvényesítették a nemzet souverénitását a királyi hatalommal szemben. Nem látja érveit megcáfoltaknak, azért véleményét változatlanul fentartja, mert az általános választói jogtól a magyarnemzet nagyszabású fejlődését reméli.

Deczember 1-én a választási eljárás kérdését tárgyalta az értekezlet.

AJTAY JÓZSEF előadó elsősorban a választási eljárás fontosságát hangoztatta, mert tulajdonképp ettől függ, hogy a nemzeti akarat valósul-e vagy sem. Két szempont fontos ebben a kérdésben. Az első a szavazati jog formális érvényesítésének a lehetősége. Az idetartozó kérdések: a választók névjegyzékének összeállítás, a választási aktus lefolyása, a választásokról való bíráskodás és a szavazás módja. A második szempont a szavazati jog szervezése. Az előadó itt kifejti, hogy a szavazati jog reális érvényesítésére kell törekedni, abban az irányban, hogy a szavazati jog valóságos választási joggá legyen, illetőleg a választó tényleg positive folyjon be a képviselőválasztásra, a közakarat kialakulására. Sem a

választói jogosultság általános megállapítása, sem a szavazati jog tisztán formai érvényének biztosítása nem-elegendő ahhoz, hogy tényleg választójogot gyakoroljon valaki. Kifejtette, hogy a régi híres jelszó, a *suffrage universel* háttérbe szorult, háttérbe szorította a »vote organisé«, a szavazásnak miként való szervezése, a melynek különböző formái a kisebbségi képviselő, az érdekképviselő és a többes szavazati rendszer. Majd részletezi a szavazati jog formális érvényesülésének feltételeit. A választói névjegyzékek összeállításánál a végrehajtó hatalom befolyása eliminálandó. Az összeírás önkormányzati közegek útján történjék. A névjegyzékekről végső fokon független bíróság döntsön. A fölebbezésre megfelelő idő adandó, ne úgy, mint az osztrák törvényben van, ahol 24 órás és három napos határidők vannak, ami kizárja hogy valaki megtudja védeni a jogát. Szükséges, hogy a névjegyzéket évenként állítsák össze. A választási aktus nyilvános legyen. A bizalmi férfiak léphessenek be a választási helyiségbe, hogy minden párt ellenőrizhesse a választást. A választások érvényességéről önálló bírói fórum döntsön, ne úgy mint Franciaországban, ahol a parlament bíraskodik ebben a dologban és tág tere van ezzel a visszaéléseknek.

Majd áttér az előadó a szavazati jog szervezésének részletes fejtegetésére. A *suffrage universel* jelszavát a nyugaton fölvaltotta a *vote organisé* jelszava. Az általános egyenlő és kerületenként gyakorolt választói jog ugyanis nem juttatja hűen kifejezésre a nemzeti akaratot. A képviselőhez való jutást nem a pártok híveinek országos arányszáma dönti el, hanem kerületenként való eloszlása, tehát a vak véletlen. így előfordulhat, hogy erős kisebbségek egyáltalán nem jutnak képviselőhez, sőt a választók többsége csak kisebbséget tud küldeni a törvényhozásba. A nemzet közép és felsőbb rétege minden kerületben kisebbségben lévén, képviselőhez egyáltalán nem jut és a törvényhozó hatalom kizárólag a politikailag éretlenebb alsóbb néprétegek hatalmába kerül, ami a demagógia uralmához vezet. (Bluntschli.) E rendszer mellett nem a nemzet legkiválóbbjai jutnak a törvényhozásba, hanem az ügyes, üzletszerű politikusok, legjobb esetben a középszerűségek (Benoist, Fourniere, socialise író, Below stb. véleményei. A választói jog nyers alakja, nem hoz létre szerves népképviselőt; a kiforratlan, szervezetlen, atomistikus társadalmat, mint ilyent, egyenesen áthelyezi a törvényhozásba. Tekinteten kivitt hagyja, hogy az egyén nem él individuális életet, hanem socialisát és így az állam és egyén közé összekötő szervezeteket kell állítani a választói jog gyakorlásánál is és ezek útján kell létrehozni a souverain állami akarat szervét. Mindeme fogyatkozások orvosszerűül különböző rendszereket ajánlanak, amelyeknek közös ismertető jelük,

hogy védik a kisebbséget és a különböző néprétegek és csoportok számára aránylagos képviselőket igyekeznek biztosítani. Az *érdekképviselői rendszer*nél előtérbe lép a *közvetett* választás, még pedig akképp, hogy a választó nem gyakorolja közvetlenül képviselő választói jogát, hanem az által az érdekszervezet avagy helyi kapcsolat által, amelynek állandó szervezete tagja és amelynek létrehozásában részt vesz (munkáskamarák, mezőgazdasági, ipari, ügyvédi, orvosi stb. kamarák, önkormányzati testületek.) E rendszernek különösen a németek és az angolok nagy hívei, (Gneist, Bluntschli, Mohi, Holzen-dorf, Mill, Hare, Burke, Spencer, Grey stb.), de újabban a francziák közt és egyébütt is nagy hódításokat tesz (Benoist, Fournière, Durkheim, Deni, de Greef, Prins, Laveleye, Pantaleoni stb.). Az aránylagos képviselőket másik formája: a *lajstromos szavazási* rendszer már nem támaszkodik *socialis kerületekre*, hanem föntartja a *territoriális* rendszert, a *területi kerületeket* és a kisebbséget aképpen juttatja képviselőkhöz, hogy több képviselőt küld, hogy kerületeket alkot, ahol azonban a választó egy-kettővel kevesebb jelöltre szavazhat, mint amennyi képviselőt a kerület küld (Russel-féle rendszer), illetve ahol a pártok szavazóik arányában osztozkodnak a mandátumokon (belga rendszer). Az érdekképviselői rendszernek és a lajstromos szavazásnak jó oldala, hogy igazságosabb a nyers területi rendszerénél, szívósabb parlamentet ad stb. Fogyatékosága, hogy elvi ellentétben áll a képviselői rendszer alapelvével, mert apró és merev érdekcsoportokra töri szét a törvényhozást. A harmadik szervezési módnak: a pluralitásnak jó oldala, hogy arányos befolyást juttat a képviselőválasztásnál a különböző társadalmi rétegeknek, de az egyes érdekcsoportokat nem különíti el mereven. Fogyatékosága, hogy szubjektív szempontból igazságtalannak látszik. Nálunk ajánlatos volna a képviselők kétharmadrészét a területi rendszer alapján választani, a lajstromos szavazás szűkebb körű alkalmazásával és a pluralitás demokratikus formájával kombinálva. Egy harmadát pedig a törvényhatóságok választanák, amelyek azonban demokratikus alapokra volnának fektetendők és részben érdekképviselői alapokra (STUART MILL).

A vita folyamán GOROVE LÁSZLÓ kifejti azt a nézetét, hogy úgy a nemzeti szempontnak, mint a városi elem igényének megfelelően, a városi kerületeket megszorítaná. Kívánja, hogy Budapesten a négy legtöbb választójú kerületet ketté osztszák, a vidéken pedig olyan, az átlagosnál jóval több választójú kerületeket, melyekben a bennük foglalt rendezett tanácsú városokból külön kerület alkotható. Így Hajdu-Nánás, Karczag, Mezőtúr, Szolnok, Vác, Kaposvár, Szombathely, Nagykanizsa, Zalaegerszeg külön képviselőket nyernének. Viszont a néhány ma 750 választón aluli vidéki kerület szomszéd kerületekbe

beolvasztható volna nemzeti hátrány nélkül. Ilyenek Görgő, Hermány, Nagydisznód, Ujegyház, Toroczkó, Bittse, Vág-Besztercze. Messzebb menő változtatásokat történelmi és állami okokból kerületi beosztásunkon nem tenne.

A szavazás titkosságára nézve megjegyzi, hogy helye lehet nagy iparos államokban, egységes nagy népeknél, mint Anglia, ahol az egyéni szabadság teljesen biztosítva van ugyan, de a nagy tőkével szemben a jogosult tömegérdekeknek gyakran bajos érvényesülni. De nálunk, inkább mint másutt, a titkos választás ellen szól szerinte az, hogy a küzdelem elfajulásától lehet tartani, mert a titkos erők ellen majd szenvedélyesebb küzdelmet is jogosultnak tartanak és a gyanúsításokon alapuló titkos és pedig nemcsak utólagos, hanem praeventiv hatalmi üldözések szükségképp bekövetkeznek. Az elkeseredettség kölcsönösen a legnagyobb fokra hág, tehát a titkosságot, úgy véli, socialis és nemzeti culturalis békének szükségképp megszenvedti. Különbén nálunk, ahol az eddigi jogon analfabétákat sem lehet szavazójogtól megfosztani, azt hiszi, az írni, olvasni nem tudás sem engedi, hogy a vidéken gyakorlatilag alkalmaztassák a titkos szavazás. Általános választás esetén a titkosság a nagy belső bajokat még erőteljesebb kifejezésre hozná.

Gyakorlati és nemzeti szempontból ellene van nálunk a községenkénti választásnak is, nem csak a helyi tömegbefolyások miatt, hanem tekintetbe veszi, hogy a választásoknál szükséges értelmi vezetés nálunk annyi felé elosztva rendelkezésre nem állván, de bizonyos központi, lehetőleg megyei szervezettséget is kívánván, vagy ezek elejtése elé vagy azon absurdum elé állítana, hogy a választások végbe menése igen hosszú ideig, tehát a politikai életet és az országot igen soká nagy bizonytalanságban és izgalomban tartva, történnék csak meg. A gyakorlati lehetőségnek és czélszerűségnek azonban megfelelne, ha p. o. átlag egy nagyobb járás 3 választói körzetre osztatnék, úgy hogy a választó, ha nem helyben szavazna, hát vagy körjegyzőségi területen, vagy közvetlen szomszéd községben. És akkor tovább ugyan, mint most, de talán 10 nap körül a választások lefolyhatnának, még pedig felváltva, gyakorlati szempontból szükséges, pihenőt is tartva.

GISSWEIN SÁNDOR az előadó által fejtegetett sok tanulságos mozzanat közül főként a titkos választás kérdésével kíván foglalkozni. Előadó több aggodalmat gerjeszt a titkos választás ellen, főként a Franciaországban történt visszaélések miatt, ezzel szembe lehet állítani az angol, belga és osztrák választás módszerét, mely lehető védelmet biztosít a visszaélések ellen. Mégis előadó arra végeredményre jut, hogy a városokban, mint a magasabb intelligencia székhelyein, a titkos választói módot kell behozni. Faluhelyeken ellenben

a nyilvánost óhajja. Felszólaló nézete az, hogy általános elvi, de nemzeti szempontból is egyedül indokolt a titkos választás. Először is nem tudja elismerni azt, hogy a nyilvános választásnak magasabb erkölcsi értéke van, és hogy inkább jellemfejlesztő. Míg úgy a Nemzeti Kaszinóban, mint egyéb társadalmi szervezeteinkben, sőt magában a parlamentben is személyi ügyekben *titkos mi választanak*, addig ezt nem tudja elhinni. De szükségesnek tartja a titkos szavazást általánosságban azért is, mert a nyilvános szavazás az általános választójog mellett épp a független középosztályt visszaszorítja, minorizálja. Előadó nagyon jól jegyezte meg, hogy a kisbirtokos-osztály legfüggetlenebb elemünk, ha most ezek mellé a függésben lévő cselédek, béresek stb., mint szavazók jönnek, ez a függő elem leszavazza a független elemet. Hogy visszaélés ne történhessék, feláldozná azok szavazóképességét, akik olvasni, és pedig magyar betűket olvasni nem tudnak. Ez által az intelligensebb osztály, s ami ezzel egyet jelent, a nemzeti érzelmű elemnek praeponderantiája biztosítva van, s a demokratikus elv nem szenved semmiféle sérelmet.

Nagyfontosságú e mellett a választókerületek helyes beosztása, mert jelenleg a helytelen beosztás a legigazságtalanabb és a magyar érzelmű intelligensebb választók értékét lealacsonyító pluralitást idézi elő. Hisz egy abrudbányai választó 60-100-szor annyit ér, mint egy budapesti.

DEÁK ALBERT szerint maga a választói jog intézményes szabályozása nem egyéb, mint a parlament szervezetének a creálása. Ez az anyaméh, amelyből a parlament születik. Amilyen tehát az anyaméh s amilyen az azt termékenyítő creáló szellem: olyan lesz a születendő Organismus.

A parlament nem egyéb, mint a társadalom érvényesülése az államban; és pedig annyiban gazdasági alapon (tehát *tűlnyomó* részben), amennyiben a társadalom ezen alapon nyugszik és tör az érvényesülés felé. De a parlament nem maga a *nyers* társadalom, a maga számtalan osztályérdekeivel és pőre ellentéteivel, mert hiszen ha ez volna: – nem volna reá szükség, miután a társadalom amúgy is: társadalom. A parlament az a szervezet, az államnak azon intézménye, amelyben a társadalom tendenciái az állam céljaival harmóniába hozatnak és az összérdek javára egy magasabb igazságosság jegyében valósíttatnak meg.

Ebből a szempontból szükség van arra, hogy a parlament tanácskozásaiban és végzéseiben eme magasabb igazságosság, eme összérdek tekintetei érvényesülhessenek. Amiből foly, hogy a parlamentbe tehát a nemzet értelmiségének színe-java, az angol szerint: a »legjobbban értesültek« valók, mert csak ezektől lehet várni azt a megtisztító, formázó munkát,

az összérdek és az állami érdek amaz egyeztető munkáját, mely feladatainak megoldására szükséges.

Úgy, de itt van a parlament Achilles sarka is.

E tekintetben szóló csak a parlamentek színvonalának kétségtelen hanyatlására utal; továbbá ama nehézségek szaporodására, melylyel működése jár, az obstructiókra és a corruptióra, mely a Parlamentarismus tekintélyét Európaszerte aláasta. Igen, mert a választói jog democratizálódása a társadalom mind nyersebb és nyersebb érdekellentéteit viszi be a parlamentekbe; amit a parlamenti u. n. fractiók szaporodása, az egységes nagy pártok eltűnése s az előbbieknél ezek helyébe lépése illusztrai. Pontról pontra kimutatható nézete szerint, hogy a parlament tárgyalásainak s általában színvonalának és sikeres működésének hanyatlása párhuzamos a választói jog kiterjesztésével s különösen az általános választói jog terjedésével. Annak finom gépezetében nem csak a gabonát, de a talaj rőgeit és szikláit is bedobálják. így az megakad. Ez még nem volna a legnagyobb baj.

De jön az állami főhatalom, a kormány, és felhasználva mindkettőt az apró darabokra tört parlament érdekellentéteit: kijátsza egyiket a másik ellen: – *divide et impera!* A parlamentek mindenütt a socialista pártok növekedését és azt mutatják, hogy – bár ezeket is megosztva: – a hatalom az eddig uralkodó osztályok feje fölött ezeknek s végül a proletariátusnak nyújt kezét – éppen, mint Rómában történt ezelőtt kétezer évvel ama processus, mely az absolut monarchia, a Caesarizmus megteremtésére vezetett.

Ez az egyik perspectiva. A másik: a *nemzetiségi* kérdésre nyílik. A socialismus mellett az oly országokban, ahol tekintélyes nemzetiségi területek vannak; ezek kínálkoznak a hatalom számára szövetségeseikül.

Végül jönnek az u. n. *helyi nagyságok*, a helyi coteriák és érdekek szószólói, a vicinális demagógok, kik, minél szélesebb körű a választói jog, annál nagyobb eséllyel bírnak arra, hogy a parlamentbe a legkicsinyesebb helyi felfogás és érdekek harcát bevigyék. Ez azután – a parlament végleges desolatiója.

Szólónak azonban meggyőződése, hogy a magyar nemzet léte a magyar Parlamentarismus létehez van kötve. A történelmi evolutional és annál az igazságnál fogva, hogy a nemzet hatalma ezen egyetlen szervbe helyezhető. A *közigazgatás* ma már nem mentsvára többé annak, – a dinastia pedig legalább is épp úgy áll Ausztria szolgálatában. Azért a fejlődésnek amaz ütemét és irányát kell betartani, amely a *történelmi alkotmányok* fejlődésének mindenha törvénye volt: az óvatos haladást és a kipróbált alapok conserválásával együtt való lépéstartást az európai civilisatio menetével.

Ezek alapján szóló ama szavazati rendszernek adja a babért, mely a szavazati jog gyakorlását a *magyar értelmiség suprematijának* biztosításával fokozatosan terjeszti ki a nemzet egészére.

Ami pedig a szavazati jog gyakorlását illeti: a helyi apró érdekek, koterriák és u. n. vicinális nagyságoktól a parlamentet az által lehet megóvni, ha a *szavazó körzeteket minél nagyobbakba* s így ez érdekeket minél kisebb aránylagos jelentőségűvé tessük.

Általában pedig vigyázzon az elmélet, midőn az életről részt követel magának, SHYLOCK bírójának a mondására, hogy midőn elméletileg megálló jussát követeli: a nemzet testéből egy *csöpp vér* veszendőbe ne menjen.

BALOGH PÁL: Röviden felel az előadónak a lajstromos és arányos választás ellen felhozott érveire. Ez a módszer nem osztja meg a népességet városi és vidéki elem szerint jobban, mint az eddigi rend. A két relatio különbsége sem szertelen, mert a fejlődőképes falusi községek mind fölérhethetnek a 8 000 lélekszámig, s a mérleg a két relatio közt idővel egyensúlyba fog jönni. A párttöredékeket nemcsak a kisebbségi képviselőt produkálja, hanem bőven a kerületenként való választási rendszer is. E bajt csak úgy sikerülne elhárítani, ha a közjogi törvények nem ignorálnák a pártok létezését s a választási eljárás is tudomást venne róluk, hogy a localis pártokat kizárja a választási küzdelemből.

FERDINANDY GEYZA szerint a választói jog szervezésének kérdése magának az általános szavazati jog helyességének szól ellene. A törvényhatósági választás igen kívánatos volna, de erre már aligha lehet visszatérni.

A titkosság nemcsak visszaélésekre visz, hanem nem is marad titok éppen azok előtt, akik előtt titokban kell maradni. E mellett demoralizál, mert fölmenti a szavazó polgárt minden erkölcsi nyomás alól. A pressiót, a vesztegetést, az etetés-ittaást eléri „a büntetőtörvény, a törvénytelen mandátumot megsemmisíti a bíróság, de a titkos szavazásnál mindez elmarad. A nyilvános szavazással nevelni kell a polgárt hazafiságra, politikai meggyőződésének vallására.

A választás decentralizálását sem helyesli, mert az a választási mozgalmakat is elaprózza.

A szakértekezletet ezután TIMON ÁKOS elnök a következő szavakkal zárta be:

»Tisztelt szakértekezlet! Midőn most enqueteünk végére értünk, még csak pár pillanatig kívánom igénybe venni nagybecsű figyelmüket és türelmüket.

Örömmel és az igazságnak megfelelően, öndicsekvés nélkül constatálhatom, hogy a választójog reformja tárgyában folytatott tanácskozásaink kezdettől fogva mindvégig magas szín-

vonalon állottak, szigorúan tárgyilagos tudományos alapokon nyugodtak, minden pártpolitikai vonatkozások kizárásával. Úgy szintén örömmel constatálhatom azt is, miszerint úgy a tisztelt előadó, mint a felszólaló tagtársaink kivétel nélkül szem előtt tartották azt a nagy célt, azt a nagy feladatot, hogy a választójog reformjának megvalósításánál nemzeti létünk vitális érdekei megóvassanak és a választójog demokratikus irányú kiterjesztése mellett a magyar állam egységes nemzeti jellege áldozatul ne essék.

Tanácskozásaink eredményes volta és magas színvonala elsősorban és főképen a tisztelt előadó urak, nevezetesen: FERDINANDY GEYZA, SZEMEIWEI KORNÉL és AJTAY JÓZSEF tagtársaink érdeme, akik időt és fáradságot nem kiméivé, alapos tanulmányainkon nyugvó előadásaikkal tanácskozásainknak oly gazdag anyagot szolgáltatottak. Miért is azt hiszem, tisztelt szakértekezlet, hogy mindnyájunk egyhangú véleményét tolmácsolhatom, midőn most nekik eredményes és ügybuzgó tevékenységükért hálás köszönetet mondok. De éppen úgy hálás köszönetet kell mondanom a tisztelt felszólaló tagtársainknak is, akik szintén komoly megfontolásra és alapos tanulmányra valló felszólalásaikkal tanácskozásainkat oly tanulságossá, értékessé és sokoldalúvá tették. Végül hálás köszönetet mondok mindazoknak a tisztelt vendégeinknek és tagtársainknak is, akik tanácskozásainkat kezdettől fogva mindvégig oly nagy érdeklődéssel kísérték s ez által enqueteünk gyakorlati jelentőségét ér értékét előmozdítani törekedtek.

Erős hitem és meggyőződéseim tisztelt szakértekezlet, hogy a tanácskozásaink folyamán felmerült üdvös és értékes eszmék nem fognak nyomtalanul eltűnni közéletünkben, sőt ellenkezőleg jelentékenyen közre fognak hatni abban az irányban, hogy Magyarországon a közel jövőben olyan választási rendszer létesüljön, amely ezeréves történeti alkotmányunk tiszteletben tartása mellett úgy társadalmi életünk demokratikus irányú fejlődését, mint a magyar állam egységes nemzeti jellegét biztosítani és megszilárdítani fogja.

Legfőbb óhajtásom, hogy úgy legyen.

Egyesületi élet.

Egyesületünk őszi munkásságát október hó 27-én FRÁTER ALADÁR előadása nyitotta meg, aki a modern Spanyolország társadalmi bajait ismertette. Az előadást Szemlénk egész terjedelmében közölni fogja.

Nagy súlyt helyezett egyesületünk a választójogi szaktanácskozmányra, melynek megvalósítása a jogi bizottság érdeme s melynek részletes lefolyásáról külön számolunk be. Sajnos, nincs módunk arra, hogy a vitát teljes egészében közöljük, igyekeztünk azonban hű képet festeni róla.

Érdekes előadás-sorozatot óhajt nyújtani a közelben a társadalomtudományi bizottság a testi és lelki elfajulásokról, valamint azok társadalmi következményeiről, mely előadás-sorozat különösen az alkoholizmus és tuberculosis tüneteivel foglalkoznék. Ez irányú munkásságunkat KENEDI GÉZA a szociálpolitikai bizottság elnöke fogja vezetni.

Tavaszzal fogjuk megtartani régóta tervezett birtokpolitikai szaktanácskozmányunkat, melynek előadói BERNÁTH ISTVÁN és SESESS DÉNES lesznek. Ugyancsak tavasszal óhajtjuk megtartani a család és iskola közötti viszonyt tárgyaló szaktanácskozmányunkat, mely szaktanácskozmány a Magyar Társadalomtudományi Egyesület és az Országos Középiskolai Tanáregylet közös munkája lesz. A hazai socialistikus mozgalmakról CSETÉNYI JÓZSEF fog előadást tartani, a gazdasági szakoktatás reformjának megvitatását pedig a munkásügyi bizottság készíti elő.

Vidéki helyi bizottságaink körében főleg Győrött, Kassán és Temesvárott van elevebb élet. Temesvári helyi bizottságunk november hó 29-én kezdette meg társadalomtudományi előadásainak sorozatát. METZNER MÓR tartalmas megnyitó beszéde után RÉDAY JÁNOS tanár tartott becses előadást a szabadoktatás társadalmi jelentőségéről. A szabadoktatási intézményeket teljesen a társadalom munkakörébe utalja, de szükségesnek tartja az állami felügyeletet. Megszívlelendő útmutatásokat nyújt az előadói kar megválasztása és az előadás módszere terén, s helyes érzékkel hangsúlyozza, hogy a szabadtanítás ne legyen politikai propaganda. A szabadtanítás legfőbb célja az intellectualis typus fejlesztése és a társadalmi összetartozás megerősítése. Legfőbb segédeszközül a könyvtárt és olvasótermet tekinti, ahol állandó továbbképzésre nyílik alkalom. Fontos munkát végez a szabadtanítás most, midőn a népjogok kiterjesztése előtt állunk, mert vezetett tömegek helyett csupán így nyerhetünk szabad s önálló polgárokat. A magas színvonalon tartott előadás kétségtelen biztosítéka annak, hogy temesvári helyi bizottságunk komoly hivatást tölt be s számottevő szerepet fog vinni hazafias munkánkban.

EI nem mulaszthatjuk végül annak felemlítését is, hogy PALÁGYI MENYHÉRT elnöklété alatt most alakult meg bölcsészeti bizottságunk, mely főleg a társadalombölcsészet terjesztésére és művelésére lesz hivatva.